

Ейвінд Юнсон

Ще раз, капітане!

ЕЙВІНД ЮНСОН

ЩЕ РАЗ, КАПІТАНЕ!

Видавництво «Крок»
Тернопіль, Україна
2013

ББК 821.113.6

Ю 49

Переклад зі шведської Олега Короля.

Переклад підтримала Шведська культурна рада.

KULTURRÅDET

Copyright © The Estate of Eyvind Johnson.

First published in 1934 by Albert Bonniers förlag, Stockholm, Sweden.

Published in the Ukrainian language by arrangement with Bonnier Group Agency, Stockholm, Sweden.

Ю 49   **Юнсон Е.**

Ще раз, капітане! / Ейвінд Юнсон; [пер. зі швед. Король О.]. — Тернопіль: Видавництво «Крок», 2013. — 152 с.

ISBN 978-966-2362-73-2

Збірка оповідань, тісно пов'язаних з долею автора, відкриває незвичний художній світ творів Ейвінда Юнсона. Вправно й осядно виписані образи його оповідань викликають суперечливі відчуття, що додає особливого присмаку цій книжці — путівнику у шведський світ. Разом із Гаррі Мартінсоном у 1974 році Ейвінд Юнсон дістав Нобелівську премію — «за майстерність прози, що охоплює багато країн та епох і служить ідеї свободи».

© Видавництво «Крок», 2013

© Король О., переклад, 2013

© Юра Пікасо, дизайн, 2013

© The Estate of Eyvind Johnson, 2011

ISBN 978-966-2362-73-2

**ЩЕ РАЗ,
КАПІТАНЕ!**

I

ТЯЖКА МИТЬ

Цю історію можна почати з часу, коли Фрідлев ступив у п'ятому, але, власне кажучи, розпочалася вона багато годин і багато сторінок перед тим. А тепер він тут. Випрямляє спину, як тільки може, незграбно проводить долонею по мокрому обличчі й твердим голосом каже темряві:

— Не буде тут поблажок, хай мені чорт.

Ці слова додають йому сили. На якусь мить і справді здається, що тут не буде ніяких поблажок, тільки треба добре взятися до діла. Фрідлев пробує навіть усміхнутися. Хоч не вдається йому, та все ж старається. Спіткнувшись об камінь, хоче стусоннути його носом, та завбачливість підказує, що від такого заболить нога. Фрідлев сходить на узбіччя. Знову камінь, цього разу невеличкий. Такий можна безпечно вдарити. Коли це зроблено й камінець покотився в канаву, Фрідлев ще раз озивається:

— Ні-і, хлопче, тут не буде ніяких поблажок. Ось це я тобі й скажу!

Слова — неначе в'язка каша в роті, якщо не ковтнеш, мусиш виплюнути, бо годі далі носити таке в устах. Ні-і, хлопче, ні-і. Одне з двох: або перше, або друге. Бо тут нема поблажок.

Ще один камінець, стусонемо і його.

Це ж я до лісу підходжу.

Засунувши руку в кишеню пальта, він намацує шнурок, яким обв'язують голову цукру.

Якщо зсукати його вдвоє...

І по довгім часі думка снується далі:

...то можна повіситися. Бо тут, хай мене дідько вхопить, нема ніяких поблажок у цім ділі, якщо вже на те пішло.

Хай там як, а Фрідлеву дуже кортить закурити. Видобуває люльку, у якій ще залишилося трохи тютюну, й думає: «Добре, що я не вибив її». Здорова гадка, завбачлива, як сказав би він за своїх добрих часів. Спинившись, запалює й потягає. У люльці неприємно шкварчить і хлипає. Можна було б подумати, що йому важко дихати. Але це у люльки нікудишні груди, у Фрідлева вони ще хоч куди. За своїх добрих часів міг, коли хотів, крикнути так, що людям вуха закладало. А сьогодні ввечері, годину тому, цей голос придушено — на віки вічні. Двері твого, Фрідлеве, серця зачинилися, грюкнувши. Зостало тільки бурмотіння — забурмо-че скривджений якусь мить, а тоді німота, тоді смерть. Це ж на ганку в торговця Фрідлев сказав ці слова:

— Не буде поблажок, трясця мені в печінку. І я не з тих...

Зрештою, як воно було насправді? Хто був правий, а хто ні? Поквитатися б... але двері серця грюкнули й замкнулися навіки. Бери все дідько, нечистий з підземного світу, якщо ти вже добрався до мене. Тут не буде поблажок у мою останню хвилину!.. Фрідлев одне знає, в одному певен: якби його кипучий гнів не пішов углиб, не постукав у двері серця, не дав волі словам, то влився б у руки, а тоді Калле Странд, хоч довгов'язий і кремезний, накрився б ногами й одразу опинився б чи то в небеснім царстві, чи то в підземних володіннях диявола. Однак гнів не туди виладувався, вернувся зворотним ударом. Фрідлеву забракло віддиху, зм'якли ноги, упали руки. Почувався так, ніби надірвався. З очима було ще гірше, солоні сльози плили не з печалі. Якби ж вони принаймні скалили зуби — поліцай, Клементина, Калле Странд. Там стояло ціле зборище. Хто видивлявся, як поліцай, хто боявся, як Калле Странд, а хто жалів, як Клементина.

І знову думка повернулася до початку: я не з тих, що пнуться вперед...

Хтось інший теж міг би курити сигари, подумав Фрідлев, коли люлька, востаннє затріщавши, згасла. Відчувши їдкий тютюновий сік на язиці, мусив сплюнути. Тьху. Хтось інший теж міг би носити на щодень золотого годинника й ходити з високим комірцем, якби хотів.

Фрідлев береться за шию й відчуває, що комірць затісний. Хтось інший теж міг би мати шубу, смугасті штани, лаковані ту-

флі й крамницю. Хтось інший теж міг би бути колись і десятином-рахівником, бо ж уміє лічити й писати. Ніяких поблажок...

І знову навертається те саме ім'я. Калле Странд. Фрідлев, власне, почуває велику огиду. Тепер огиду, а хвилину тому було щось інше.

Були часи, коли Калле Странд обходив своїми довгими ногами широкі простори Швеції й підманув чимало жінок. Мав такі очі. Це все очі, безпристрасно розмірковує Фрідлев, а тоді знову накочується огида.

Колись Калле Странд казав: «На мене можна покладатися». І люди вірили, жінки вірили. А все завдяки обличчю, очам. Тьху, хай тобі чорт.

А якось було...

Спинившись посеред дороги, Фрідлев знову риється в кишенях. Знаходить щіпку тютюну чи ще там чогось, набиває люльку, запалює, смокче й не зважає на тютюновий сік. Один такий чоловік був дурний, як чобіт. Вважав людей кращими, ніж вони є насправді. Добряк, хороший чоловік, нікому не натовк пику, хоч інші, будь вони ним, чинили б так... Просто він завжди був добрий.

А ти, цибатий Калле Странде, не такий порядний. Не кажу, що ти завжди був такий, як тепер. Я б міг сказати, — не сьогодні й не в цьому році, — що й ти колись відзначався чесністю. І не міг бути інакшим, бо ж ми двоє приятелювали. Однак ось цього я тобі не пробачу.

Я мав дати тобі по носі. Але я, я не зробив тобі такої капости. Знаєш, ноги маю не позичені, з ними все гаразд, та й з руками теж. А що вже пальці... але годі жартів. Дехто теж знає всілякі хитрощі, аякже, таж був у чужих краях, бачив інші місцини, ніж ось ця глушина... А тобі, Калле Странде, ніколи не зможу простити того, що ти так бридко повівся...

Не може тут бути ніяких поблажок, якщо вже на те пішло.

У п'ятмі Фрідлев заплющує очі й висмоктує з люльки останню краплю тютюнового соку. Кілька разів відплювується, стромляє руки в кишені штанів і здригається. Розплющивши очі, він бачить так само мало, як і перед тим. Вечір сажово-чорний. Не холодно, але повітря студене й в'язке. Кілька годин тому Фрідлев сказав би, що, як на осінь, цей вечір погожий, а тепер здається йому, що за одну мить минув цілий місяць.

Ген там світиться. Кілометр до залізничної станції, кіло-

метр — до лісу. Не в одному напрямку, то й не варто заглиблюватися в думки на ходу, бо тоді зайдеш задалеко, доведеться робити зайвий гак. Завжди таке траплялося. Треба спинитися, треба вирішити. Тьху — плювок описує довгу дугу. Тьху. Вибір випав на користь лісу, і тепер пройдеш той кілометр, довший, ніж усі інші. Хай навіть ніхто не почув тебе в п'ятьмі й нема кому вимагати, щоб ти додержав сказаного слова, та все одно мусиш. Така вже людська натура. Але... На небі ані зірки. Фрідлев ніколи не думав про зорі, ніколи не потребував їх, а тепер вважає, що вони мали б висіти на своїх місцях ось такого вечора, як цей.

Ніколи вже їх не побачу, отих зірок. Зрештою, мені все одно. Ніяких поблажок, якщо вже на те пішло...

Калле Странд. Нині ти К. А. Странд, Карл Арвід Странд з крамничкою, телефоном і з непоганими баришами. Чи далеко зайдеш? Такі, як ти, далеко сягають. За кілька літ — голова підрозділу в муніципалітеті, депутат риксдагу. Питають тебе про правицю чи лівицю, а ти відводиш очі й ворушиш руками. Правиця спочиває на касовому апараті, що стоїть на прилавку й нагадує музичний інструмент, грошовий оргán. Лівицю кладеш на мішок з житніми висівками — крона, сир — крона, мило — крона, все по кроні. І ще одне по кроні — твоє бабище, Калле Странде.

Важко. Ой як важко.

Я йду на смерть. Важкий чи легкий мій шлях між невидимими полями, а все ж він веде куди треба.

Послухай-но, Калле Странде, а я таки шкодую, що не зацідив тобі в мармизу. А ти б так вчинив, якби я став підбивати клинці до твоєї жінки, хоч, звісно, цього я ніколи не робив. Але, скажімо, я так і повівся. Та ні, мені б ніколи й на думку не спало, я не з таких.

А як воно сталося?

Якось ти прийшов і сказав, що їдеш додому, до Смоланду. Питаю тебе: «Ти балакав з інженером Стульсіусом?» Ти відповідаєш, що так і все вже залагоджено. Я кажу: «Ти ж про ту справу ані словом не прохопився». А ти тлумачиш, що до останньої миті ще не вирішив був. Тоді я тобі в очі навпростець: «Ми ж з тобою були давні приятелі. Коли пішла мова про те, хто має бути десятником після Юганссона, що дістав плитою межі очі й осліп, усі сказали: найкраще рахує Фрідлев. Тоді ти, Калле Странд, висунув свою руду довбешку й заявив, що ти теж умієш рахувати й писати і що ти вже був в інженера. Та й побіг знову до інженера, а весь наш

гурт сказав: Фрідлеве, ти ж добре допильнуєш списків, відомостей та всього іншого. «Еге ж, — відповів я, так і відповів, — але я не хочу звади в нашому гурті, а Стульсіус і без того вирішить, хто буде десятником. Звичайно, вмю рахувати й писати те, що треба, але я не з тих, які заступають комусь дорогу. А якщо Калле Странд аж так старається, то не заважатиму йому, давньому приятелю». Тоді з дверей контори вискочив, як той корок із пляшки, Стульсіус разом з тобою, Калле Странде, і виголосив: «Хлопці, ми зі Страндом побалакали. Найкраще було б, якби ми вибрали його за десятника. Нічого не маєте проти?» Тоді вийшов Малий Улле й так каже: «Ми надумали вибрати Фрідлева. Він тут один із найстарших. Клав рейки, тесав камінь і рахував кубометри, прокладав ось цю залізницю ще тоді, коли Калле Странд не вмів відрізнити молотка від вагона. Отож ми стали за Фрідлева». Але я заперечив: «Якщо вже пан інженер і Странд так порішили, то я не стану втручатися». А тобі, Калле Странде, я також випісав, що ти не дуже порядний, та я не злопам'ятний. Ось так ти дістав надвишку за десятникування. І тоді, коли ти їхав додому, я теж сказав: «Ти брав цю надвишку, а я, як і решта, лише погодинну платню, бо ти ніколи не подбав про хорошу акордну оплату для нас. Ніколи не розстарався. Зате сам зібрав непоганий гріш. Гадаю, що збудуєш собі дім чи купиш садибу й оженишся, повернувшись до Смоланду. Я не стаю нікому впоперек дороги. За ті крони, що я заощадив, ніяких садиб не купити. Не стану наживатися, як ти, бо я не такий. Ось ти їдеш, а хлопці хочуть мене поставити на десятника. Але ні. Не хочу користати з інших. Зрештою, мені скоро п'ятдесят, важко було б рахувати й писати. Скажу хлопцям, щоб вибрали Юганссонового старшого сина. Хотів би я теж побувати вдома з тобою. Я ж умовився з крамаревою дочкою Клементиною, і вона чекає на мене вже ось майже двадцять літ. Порядна дівчина, їй під сорок. Коли старий помре, то дім і все, що в ньому, належатиме дочці. Але старий хоче мати зятем більшого пана, ніж якийсь там залізничник-чорнороб. Однак Клементина вперлася: «Коли не Фрідлев, що вміє співати й такий веселий та приемний, тоді ніхто, присягаюся». Так і сказала. Час від часу вона пише до мене, а я відповідаю, що почекаємо ще кілька років. Може, старий шкарбун умре. Може, я нашпарую добрий гріш, бо ж ніколи не знаєш, яку саме роботу дадуть нашому гурту. Коли побачиш її, то скажи, що якогось дня Фрідлев прийде, пританцьовуючи. Скажи, що він шанується й не п'є».

Ось це я попрохав тебе передати їй.

Ти ехидненько підсміхнувся, але відповів, що побалакаєш з нею і старим. Може, він уже розкаюється. Ось так ти сказав, і ми вдарили по руках. Ось що ми зробили, Калле Странде.

Тут починається ліс.

Хай йому чорт. Дуже погано копали канави при цій дорозі. Спотикаєшся об них, не знаєш, на котру ногу стати, коли йдеш собі помаленьку. Не бували люди у світі, то й нічого не знають. Нехай на Норрланд подивилися б.

Фрідлев витирає піт на лобі й силкується хоч щось розгледіти, але тут кромішня пільма. Ліс стоїть перед ним, як стіна. Вдивляється в цю стіну. Щоб тебе чорти в пекло затягли, там я вже був. Ми стрічалися з Клементиною, були молоді. Молоді, чисті й порядні. Одна округа кінчається, друга починається. У кожній — поліцай. Як ото відповів Малий Улле, коли його спитали, що в торбах, спіймавши на крадіжці.

Фрідлев обертається й дивиться на шлях, яким прийшов. Або ж на темряву, якою пробрався. Далеко звідси станція. За два кілометри її добре видно. Тиша, тільки легкий вітерець повіває. На кожному кінці станції стоїть семафор і блимає, блимає, блимає.

Не дурний чоловік винайшов оцю блималку, думає Фрідлев. Машиністи орієнтуються, де вони. Пам'ятаю, як ми прокладали колію в Норрланді й її випробовував перший паровик. У нас були лампи з сирою нафтою. Погано світили, доводилося нам сигналізувати криком. А то ще ми клали на рейки колоди, і ті колоди значили, що цього тижня ми дійшли ось сюди, не далі. Хай пан інженер розпорядиться, щоб локомотив дав задній хід, бо нам треба оглянути цю ділянку. Таж Рим не за один день збудовано, як ми казали.

Фрідлев сів на краю канави. Риється в кишенях і знаходить кілька крихт тютюну. Спалахує сірник. Добряча була ота залізнична вітка, думає він. Якби вона не діяла, то не діяла б уся Державна прикордонна залізниця, а на ній же руду возять.

Ще один сірник, так принаймні знайдеш свою останню путь. Фрідлев сидить, спершись на дерево, притулившись до стовбура. Це ялина, тут неначе під дахом. Це ялина, з таких роблять телефонні стовпи. Для таких теж копають ями, у свій час. А тоді постають оті стовпи. «Це, Фрідлеве, — мовив Стульсіус, — культура, що верстає свій шлях прямо вперед, крізь пільму». «Еге ж, — відказав я, — і ми всі мусимо йти цим шляхом. То ж не марниця,

коли в Лулео ти можеш побалакати з кимсь у Кіруні. Той, хто таке придумав...»

Сиджу та й думаю, чи мають якесь майбутнє ці вузькоколіїні паровози. Гадаю, що вони перекидаються на закрутах. На поворотах. А тим більше — на ухилах, як сказав Стульсіус. Подумати тільки, то ж залізо, а вага яка... Не те, що у дрезини. Та перевертається, коли навіть ширша, ніж довша. Досить цвяшка на рейці. Йй-бо. Хто бував у Норрланді й побачив дечого, той до всього звикне. І це був я...

Еге ж, не хто інший, як я, а Калле Странд лежав придушений. Якби тоді я був таким, як нині, то він так і зостався б лежати. «Ради Бога! — вереснув Калле, — обережно берися!» І я взявся, та так обережно, що всі зірки побачив, ще більше, ніж на небі. «Тобі, Фрідлеве, — сказав він, — належить віддячитися». Так, і було за що, я гадаю. А як він перестрашився... Йй-бо, я ніколи не бачив, щоб хтось так налякався. Якби тоді я був таким, як нині...

Та я все одно взявся б двигати. Що ж робити, коли нас тільки двоє, а один лежить під дрезиною, навантаженою камінням? Досить йй ще трішки посунутися — і по Калле тільки мокре місце залишиться. Не здобудешся на те, щоб покинути його. Якби я був тоді такий, як сьогодні... Хоч я й не знав, про що думає Калле Странд. Якщо він про щось взагалі думав.

Ось ще один поїзд. Аж ніяк не скажеш, що Смоланд у такій далекій глушині. Як на того, що трохи побачив у житті... Гудуть і їдуть, гудуть і їдуть, як у чорта в пеклі. Рух — немов на стокгольмському вокзалі... І як тільки Калле Странд зміг так вчинити...

Клементина... її я ще можу зрозуміти. Одинока, має поза сороківку й потребує мужчини до ліжка. Не скажу ані слова злого. Але щоб Калле Странд пішов на таке... Та він же набагато молодший, ніж вона.

Фрідлев товче широкими плечима об стовбур, важкі віти шмагають по лиці... Однак випало б гірше, якби це була не ялина. Сосна — зовсім інша річ. У цих краях і не відають, до чого придасться добряча сосна. Вони ж ніколи не бували в Норрланді й не бачили світу. Щоправда, не скажеш, що тут у Смоланді тільки лісочки та гайочки...

Якби ж то Клементина хоч писала. Я б тоді міг стати десятиником і заробляти добру копійку. Але треба було зважати на те, що син Юганссона потребує доброї платні, бо ця пенсійка, яку дали батькові, коли той осліп, — це ж сльози, а не гроші. Якби Клемен-

тина обмовилася хоч словом, я б нічого не мав проти, клянуся всім найсвятішим. Відповів би їй тоді: гаразд, раз так, то знай, що я не з тих, які заступають комусь дорогу до щастя. Та вона мовчала, тримала писок на замку й дозволяла мені вірити! Я гадав, що Клементина могла б сказати щиро: у мене зі Страндом так і так склалося. Гадав, а тепер ось знаю... Мовчала й дозволяла мені вірити.

Загалом узявши, Калле Странд — боягузливий мерзотник. Завжди такий був.

А ці поїзди мені до печінок допікають. Досить уже самого семафора. Служить для безпеки, як ото Стульсіус пояснив. Коли світить рівно, то й не помічаєш його. А коли блимає й блимає, коли раз світло, а раз п'ятьма, тоді раз сліпаєш, а раз осліплюєшся. І сидиш ось тут.

Ніколи б не подумав я такого про Клементину. Ми сиділи з нею на цьому пагорбі. Тут вона сиділа й з Калле Страндом, коли він, повернувшись додому, став ходити до неї на зальоти. У мій час не ходило так багато потягів. Люди не звикли до залізниці й не мали потреби їздити. Як і в Норрланді, хоч, звичайно, там усе більше й гарніше.

Ото ж вона й не писала. Зрозуміло, чому Калле Странд ані словом не давав знати про себе, хоч ми працювали гуртом стільки літ. А ось до Стульсіуса він писав. Завжди був підлабузником. Все тримався коло тих кращих, сильніших, від кого міг скористати. Добре розраховував — про всяк випадок, адже нічого наперед не відаєш. Та й приємно, звісно ж, показати торговцеві, що ти дістаєш листа від такого паниська, як інженер.

Фрідлев звівся. Струснув своїм великим тілом і вголос каже:

— Атож, найкраще — це покінчити з цією історією. Треба вибрати або одне, або друге. «То все за мою чесну гру», — сказав Пелле-Картяр, коли його заарештували й хтось, що програв у нього гроші, крикнув: «Маєш по заслугі! Тепер ти на своєму місці, шулеру, кримінальнику!» І тоді Пелле мовив: «Треба вибрати або одне, або друге». А я від себе скажу...

Фрідлев знову сів. Добре сидиться, це відпочинок. Міцно змружив очі. І знову він на тому самому місці.

А я скажу, що ця поїздка боком мені вилізла. Прикра річ, як ото у Смальвікені висловився Свен-Комірець про блощиць у бараку. Так само прикро згадати нашу балачку із Стульсіусом: що ж, пане інженере, пора мені на південь, у теплі долини. А той,

ошкірившись, побажав щасливої дороги й поцікавився, чи це часом не пов'язане з весіллям і новосіллям. «Еге ж, — відказав я, — так воно і є. Довго пробудеш десь у далеких краях, як оце я, побачиш світу й кінець кінцем захочеш додому». А він вийняв п'ять крон і виголосив: «Ось скромний подарунок. Знаю, що ви не проти такого. Це для вашого першого сина».

Погомоніли ми, як ніколи раніш. А товариство у складчину зібрало сто крон, у золоті. Юганссонів синок підніс мені гроші та список і сказав: «Осядеш багатим торговцем у Смоланді. Ти не дочекався разом з нами до своїх шістдесяти літ, ото ми й гуртом вирішили дати тобі подарунок на прощання та подякувати за ретельну роботу». А ще дістався мені ціпок із срібною ручкою. «Такий належить мати багатому торговцеві», — сказонув хтось і вискалив зуби. Мабуть, Петтерссон із Крунубергу або Нільссон із Фалуна. Цікаво мені, чи знав він щось, коли ляпнув ось таке. Треба було б заїхати йому в пику. Та ні, нічогісінько він не знав.

«Передай привіт Странду, коли стрінетесь. Він живе у твоїх краях», — наказали мені всі. «Гаразд», — відповів я. А коли пустився в дорогу, то всі ті, що віддавна в нашому гурті, мало не просльозилися, їй-бо. Та й я теж. І вони, і я почувалися так, наче хтось із нас покинув товариство й умер. Зрештою, воно на одне виходить.

Фрідлев знову зводиться й знову сідає на широкий зад. Іде ще один поїзд. Не спиняється, пригальмовує лишень між семафорами, а тоді набирає ходу й зникає в пільмі. Довго слухає Фрідлев перестук, аж до передзвону тиші у вухах. На станції гасять світло, тільки семафори світять. Вдень і вночі блимають, нічого іншого не мають до роботи. Люди вкладаються спати, відійшов останній цього дня потяг, Фрідлев знову заплющує очі.

Якби ж хоч куриво порядне було. Не всі курять сигари, не всім стирчать із рота цигарки — паперові трубочки, які й не вхопиш пальцями. Фрідлев ще раз мацає по кишенях. Нічого немає в цій драній фуфайці. А в Норрланді ніколи не забракло тютюну в кишенях старого пальта.

Знайшлося кілька щіпок. Мабуть, це не що інше, як глиця й інший непотріб, та принаймні є чим натоптати люльку. Фрідлев видмухує дим і тюкає.

Як воно все було? Еге ж, хотілося натовкти носа Калле Странду.

Ото сидиш у поїзді й думаєш собі: життя прекрасне, а в пів-

денних краях, що починаються в Онгерманланді, чарівні краєвиди. Пізніє літо, тепле й приємне, ідеш та й снуєш оповіді про грубі гроші та про різні небувалі випадки. Почасти правду кажеш, а решту вигадуєш. Це ж бо розвага — правити байки. Треба ж показати, що ти не з одної печі хліб куштував, побачив трохи світу, навіть якось у Норвегії побував.

А в купе сидить якийсь молодий порядний вайло. Придивляється до тебе. «Пане, — питає він, — а вас часом не Фрідлевом звати?» «Еге ж, так мене звать. А ви хто будете?» «Я син Пелле з Уппланду, Артур Перссон. Чи пам'ятаєте мене?» «Трясця мені в печінку! Невже це ти, Артуре? Аякже, пам'ятаю. Ти був дуже бліденький, коли працював підручним. Ми казали, що з тебе ніколи не вийде залізничник чи підривник». «Атож, ви завжди були добрі до слабких, — каже Артур. — Не те що Странд. Той усе знай покрикував і погейкував. Між іншим, я тепер торговельний агент. Іду до Упсали. Так, Страндові добре поводитьсь, минулого літа я бачив його в рідних краях. Він одружився й почав торгувати. Як гадаю, оженився з крамницею. Тепер став, звісно, великою шишкою в муніципалітеті...»

Оце так новина! Наче мокрим мішком по голові. Забагато, навіть як на мене.

— Слухай-но, Артуре, — озвався я за якусь мить. — Може, знаєш ім'я його жінки?

Хвилинку подумавши, він відказав:

— Здається, Кароліною вона зветься. Щось подібне до того.

— А чи не Клементиною?

— Саме так, — ствердив син Пелле з Уппланду. Поїзд під'їжджав до двірця в Упсалі.

— Передай привіт своєму батькові, Артуре.

— Він уже небіжчик. Невже ви не чули?

— Он як, — сказав я. — Що ж, усі ми там будемо.

А коли поїзд рушив, дуже довго простоявши на міській станції, я знову озвався:

— Поздоров усіх своїх домашніх, передай привіт Пелле з Уппланду, бо я з вами вже ніколи не побачусь.

Трохи не туди повів я річ. Артур, мабуть, подумав, що це я сп'яну отак верзу.

Потяг рушив, а невдовзі хтось гукнув: «Стокгольм!»

Еге ж, Стокгольм. Треба було трохи подивитися на це місто, адже ті, що там бували, знай охали з подиву та роти роззявля-

ли. Якби воно склалось інакше, то і я поводився б так само, а тоді мені було не до оглядання. Я ходив із ціпком, оздобленим срібною ручкою, і скидався на торговця — нехай із Смоланду, та все-таки.

Ото ж пішов я. Як іти, то йти. Я завжди був байдужий до спиртного, а тут воно стало втіхою й розрадою. Коли не працюєш, то тіло слабне, та й до п'ятики ти не звик. Звісно, бували приємні хвилини, по-всякому траплялося. Треба ж чогось вчепитися. Так чи с'як, а гроші марнуються. Ото подумаєш собі, що довелося гарувати й заощаджувати задля того, щоб... Еге ж. А одну добру річ я таки зробив. Прийшов на пошту й надіслав рекомендованого листа Стульсіусу. І написав: повертаю вам оті п'ять крон, бо цього року хрестин не буде. З великою повагою й побажаннями всього найкращого — Ю. Фрідлев.

А ці сто крон золотом не шкода було розтринькувати. Не шкода було пустити з руки ціпок. Упав, а я його не підняв.

— Пане, ви згубили ціпок, — підбіг до мене вуличник.

— Візьми собі його, хлопчику, — відрік я. — Я ж не якийсь там багатий торгош із Смоланду.

Як же ж воно було...

Хотів я, Калле Странде, розквасити тобі носа. Мені вже поза п'ятдесят, але руки ще послужать, коли треба.

А все через цікавість. Забаглося глянути, якими очима дивитиметься Клементина. Ото я напідпитку й сказав горілчанам братам у Старому Місті: «Годі. Поки що припинимо гульню-п'ятику. Мушу поїхати додому, до Смоланду, щоб натовкти пику давньому приятелю. Для цього діла треба протверезитися».

Раз уже прирік таке собі, то не було іншої ради, ніж їхати. Довелося гарувати, тягати цемент, щоб заробити на квиток додому. Бо ж за два місяці у Стокгольмі промарнував усе, що заощаджував двадцять років.

Якби ж то припинилося це безугавне блимання. Нагадає мені Улле-Вугляра — Блимала, як ми його прозвали. Кліпав очима, бо його мама дуже налякалася чогось, ще коли вагітною ходила.

Довга тиша навкруги і в самому Фрідлеві.

Отож.

Я пиячив разом із приятелями, зате ніколи не опускався до того, щоб жувати тютюн. Хотів мати чистий писок. Крім того, жувальний тютюн шкодить голосу, тоді гірше співаєш. На весь наш гурт тільки синок Юганссона взяв із мене приклад. Підігру-

вав цьому хлопцеві на гармошці Фабіан. Ой, Фабіанчику, ти теж рушив у цю ж путь. Так, малий Юганссон мав хороший голос, та ось слів пісень не запам'ятовував. Усе знай мугикав «бум-бум» і «ля-ля», коли доходив до трудних місць. Але годі вже про таке думати саме тепер. Фабіан...

Звівшись, Фрідлев міцно вхопився за гілку над головою. «Ось цей сучок, — думає він, видобувши шнурок із кишені, — ось цей сучок не втримав би мене у мої сорок чи тридцять п'ять літ. Коли ми були молоді, Клементина казала: «Земля стугонить під тобою, Юліусе. Здалеку тебе чути».

Та ні, Фрідлев знову мусить сісти. Гучно балакає, на щоках волога. Ех, був би добрячий пасок, щоб на ньому повіситися. Ніколи я не гадав, що все обернеться проти мене. Зводишся, сідаєш і ніяк не можеш наважитися. Отож, Фабіан...

Фабіан наклав на себе руки. Мав усього тридцять літ. Наш гурт оплатив похорон. Інженер промовив кілька теплих слів про відчай, що розриває серце й несподівано доводить до лиха. Відчай сидить у тілі й душі, він...

Клементина.

Ні, ні. Мокрі щоки. Треба їх витерти.

Фабіан, малий Юганссон і я співали, бувало, в неділю:

*Гусар примандрував із далеких доріг,
Не хотів воювать на війні.
Він одразу ж спитав, коли став на поріг,
Чи живе його мила, чи ні.*

Годі було домогтися від малого Юганссона правильної мелодії та слів. Фабіан добре вторував на гармошці, а той співав не в лад. Хоча й мав гарний, чистий голос, адже не пив і не куривав...

*Твоя мила живе, не вхопив її грець.
Дуже рада, бо ниньки іде під вінець...*

— Хай мене чорти візьмуть, — гукає Фрідлев, — якщо я тобі прошу, Калле Странд!

Як же воно було?

У Старому Місті один парубійко ткнув мені в жменю таку собі вогнепальну штучку-дрібничку й запросив за неї п'ять крон. «Знею не мусиш близько підходити», — пояснив він. «Ні, паруб-

че, — відказав я. — Невже маєш Фрідлева за якомсь харцизяку, що причаївся у засідці в куцах, стріляє й промахується? Бери п'ять крон, я від цього не збіднію. А ти, як мені здається, потребуєш доброго харчування. Прибережи цього пугача для своєї бабусі. Придасться, якщо на неї нападуть розбишаки».

«Втім, ні, — сказав я згодом. — Дай сюди цю цяцьку. Візьму її».

«Докинь ще крону за патрони», — попросив він.

«Маєш її. А тепер іди собі», — відповів я.

Ой, придалася б зараз ця пукалка. Усе пішло б швидше й легше. Хай йому чорт. Колись крізь мої руки пройшли сотні кілограмів динаміту, а тепер мушу гинути на шнурку від цукрової голови!

Нізащо не пробачу я тобі, Калле Странд! Нізащо, хай навіть мені ноги повідгнивають, як ото Ісакові Фіну. Захворів, бо був дуже охочий до жінок. Ніколи в житті...

Фрідлев лютує й б'є великим кулаком об стовбур.

Ніколи й нізащо, хай навіть передо мною вигулькне сам диявол із пекла!

А ти, Клементино...

Та ні, довго так не вистою. Треба сісти. Закурити б зараз.

Як же це було?

Я вирушив у дорогу.

Коли це було?

Увечері. А все через Клементину. Я не хотів завдати їй клопоту, заставши якогось клієнта в крамничці. Серед білого дня я можу хіба що сказати все, що думаю, й натовкти тобі мармизу, Калле Странде, нехай навіть на найбільшому стокгольмському майдані. Але Клементину я не міг осоромити, не такий я чоловік.

І ця заряджена штучка обтяжувала мені кишеню. Ідеш, плуганишся. Добираєшся до тої крамнички. Зачинена вона. Коло дверей стоїть Клементина. А тобі ноги підкошуються, це ж бо Клементина. Та ще ота штучка-дрючка... Ходити й тягати такий брут у кишені... Тут — як з моста у воду, плюсь, та й будьте здорові. Таж можна ясно висловитися й кулаками повимахувати — ото й скажеш усе, що мав сказати.

Еге ж, ось вона стоїть. Синок вчепився їй за спідницю, а ще один кричить десь там у кімнаті. Чи то вона зблідла, чи то електричне світло дало такий відтінок?

Вона мовчить, а я вітаюся:

— Клементино, це я, Юліус.

— Калле буде вдома не раніш як за годину. Він на зборах, — відказує вона.

Немов боїться зостатися віч-на-віч зі мною.

Я мовчу.

— Прошу зайти, пане Фрідлеве, й присісти, — каже нарешті Клементина.

Заходжу на кухню, дивлюся на цю жінку. Незле вони живуть. Мають їдальню — це колишня Клементинина дівоча кімната. Розкішно накритий стіл, неначе ось-ось почнеться забава. Повно розмаїтого начиння. Отож дивимосся одне на одного.

— Я лишень хотів тобі, Клементино, сказати кілька слів, — мовив я.

Вона змовчала, пригорнувши дітей до себе. Тоді обізвалася:

— Ви не взяли з собою вашої жінки, пане Фрідлеве?

«Ого, ну й злючка з тебе», — думаю собі й відповідаю:

— Я прийшов запізно.

Клементина не зрозуміла мене. Важка, незграбна. Мабуть, знову при надії.

— Запізно я прийшов — сюди, — повторюю. Допіру тоді вона вивела малюків в іншу кімнату.

— Калле сказав, — мовить Клементина, — що ви, пане...

— Мене й досі звати Юліусом, — перебиваю її. — Ви, пані, мабуть, забули це ім'я.

— Сказав, що ти влаштував собі життя. Що ти оженився в Норрланді й сидиш у хаті, повній дітлахів.

Ми надовго змовкли.

— Чи це правда, Юліусе? — спитала нарешті вона. Я відрік, що це безсоромна брехня. А коли трохи заспокоївся, сказав, що я писав їй, що заощаджував, що не лакомився на гроші й крамничку її батька. Хотів жити на свої. Разом з нею.

Бачу, Клементина знітилася.

— Калле, — каже вона, — допомагав татові вести листування. Він мастак писати. Брав усі листи й таке інше. А тоді тато захворів. А тоді...

Ото й уся мова. Слабка жінка. Пустилася в плач. А я, чоловік, що побачив світу, побував у Норрланді та Норвегії, сам сльозу пустив. Сиджу. В сусідній кімнаті галасують дітиська, а в мене на душі коти шкребують. І тут — стукіт у двері.

Входить Калле Странд у пальті з хутряним коміром і з сига-

рою в зубах. Нівроку розповнів. Привів двох приятелів, таких самих товстунів.

— Йди вже собі, Юліусе, — попросила мене Клементина, коли я звівся на весь зріст. Та я ані не гадав іти.

— Послухай-но, Калле, — звертаюся до нього. — Стоїш ото в усій своїй пишності, розкошуєш із сигарами, красуєшся з таким добірним товариством. А чи пам'ятаєш такого злидаря, як я? Га? Вернувся я додому, щоб нагадати тобі в кількох словах, що було між нами... Еге ж.

А він зблід, а він почервонів, а він сплотнів, а він побуряковів, та як не заверещить:

— Що тут, достобіса, робить цей чолов'яга?!!

Виробив собі такий голос, як в інженера Стульсіуса.

Я випростувався, простягнув руки й не кваплюся йти звідси.

— Ну, то як воно, Калле Странде? — питаю.

— Ось тут зі мною поліцай. Виведе вас, якщо не заберетеся звідси по-доброму! — кричить він. А тоді вже Клементина втрутилася. «Господи Боже! — голосить. — На милість Божу, Юліусе! Ради Бога, Калле!» Стихла й сіла. Запала тиша.

— Не подумай, Калле Странде, — кажу, — що я злякався твого поліцай. Нічим мене не налякаєш. Зарубай собі на носі: за те, що я не розквасив тобі пісок, навколішки дякуй Клементині. А я міг би, добре знаєш, розмазати тебе на лемішку. Міг би розпустити руки. Подякуй Клементині й помолися Богу. Не було б тобі поблажок.

Раптом ослабли мені руки. Наче хто їх перебив. Ноги підгинаються, а голова — як та довбня. А той мерзотник Странд так перепудився, коли мене на сльози потягло, що за жінчині плечі сховався.

Тоді Клементина взяла мене за руку.

— Найкраще було б, Юліусе, — тихо й лагідно мовила вона, — якби ти таки зараз пішов.

Не могла повестися інакше.

І я пішов.

Ніколи я тобі цього не забуду, Калле Странде.

Час наспів. Як ото висловився Альфред-Клин, осівши без ноги після вибуху динаміту. Мабуть, і Фабіан таке сказав. Що наспів час на цю справу. Закурити б іще.

Аж вуха пухнуть, коли згадаєш оту сигару, що стирчала з рота.

Звівшись, Фрідлев вимацує кишені. Не так добре знає їх, як ті у старому пальті, ношеному ще в Норрланді. Знаходить кілька крихт хліба, дрібку глиці, покриває дно люльки й раз-другий пихкає. І ладнає міцного мотуза. Гілка добряча, сам її попередньо поторсав. Ну ось, маєш.

Час наспів.

Та семафор блимає й блимає, стугонять рейки, проминає, мчить поїзд. Фрідлев обертається й задивляється в даль. Цією колією теж ходять нічні потяги. Не така вже й нікчемна оця залізнична вітка, як можна було б подумати. Боже мій, поступає, розвивається старий Смоланд...

Калле Странде, ніколи я тобі цього не прощу. Не буде ніяких поблажок.

Нечасто мовиться оте слово — поблажки, а Фрідлев проказує його раз по разу. Є значення у слові, залягло в глибині це значення й жевріє, як жевріють крихти та хвоя на дні люльки. Ось ще раз він проказав те ж саме. Ці слова немовби підтримують попід пахви, стають підпорою в цю тяжку мить. Відлунюють у вухах правдою життя, потоком музики і вогню. Я, Фрідлев, випроставшись, стою перед тобою, Господи Боже на небесах, якщо ти є; стою, випроставшись, перед усіма людьми і смію дивитися їм у вічі; я, Фрідлев, за все своє нікчемне життя не вчинив нічого ганебного. Ні-ні, я не з тих, що кривляються. Ні-ні, ось цю петлю ти, Калле Странде, знімеш з мене, коли твій поліцай приїде сюди й перетне мотузку — завтра чи якогось іншого дня. Твій поліцай...

Зненацька Фрідлева охоплює гнів, такий великий, що переповнює його могутні груди, перетворює руки на сталеві шини. Тупіт ніг об кам'янисту землю чутно на всю околицю, на всі часи, на вічність. Шарпнувши мотузку так, що зарипіла гілка, Фрідлев люто кричить на все горло:

— Ні!!! О ні, Калле Странд!! Не тут тішитися поліцаєві, не тут йому перетинати шнурок! Не тут, Клементино, морочитися з моїм трупом. Нема поблажок. Знаю свою дорогу. Я бачив далекі краї. Всього зазнав.

Фрідлев іде дорогою. Спиняється й задивляється на станцію та семафор. Раз уже зайшов так далеко в ліс, раз уже дав самому собі слово, що ця ніч буде остання, то так тому й бути. Я не з тих, що повертають із півдороги. Я будував залізниці. Не полінуюся зайти якнайдалі цією лісовою дорогою. Не буде ніяких поблажок.

Він іде важким кроком. Із тупоту постає мелодія, а з нею приходять слова. Бач, таки вивчив їх. Такт добрий, Фрідлев іде щораз прудкіше. Невдовзі він звільниться, а тепер каже — гучно й виразно:

— Будь що буде! Сказано — зроблено!

І він віддається мелодії та словам:

*Гусар примандрував із далеких доріг,
Не хотів воювать на війні.
Він одразу ж спитав, коли став на поріг,
Чи живе його мила, чи ні.
Твоя мила живе, не вхопив її грець.
Дуже рада, бо ниньки іде під вінець...*

О ні, Калле Странде, ніколи я тобі цього не прощу. Ось що, хлопче, скажу тобі я, поряд із дияволом у пеклі, якщо він уже так бажає мене побачити. Не буде поблажок, хай мені біс. А все ж таки треба було розбити тобі піку...

У ГАГЕЛІВ

На початку десятого літа, відколи Уллі вийшла заміж за акробата Германа Гаґеля, великий родинний віз Гаґелів прикотився до невеличкого сільця. Не більшого за те, про яке жартують, що вмістилося б у кишені штанів Господа Бога. Приїхали рано-вранці, коли тутешні люди ще спали. Керівник трупи, Германів батько Ісак і сімдесятивосьмирічний Себастьян-стариган дуже вчасно нагодилися на це місце попередніх циркових вистав. День перед тим звідси забрали Валльбергову карусель і хистку гойдалку старої Брант. Коли Уллі прокинулася, Герман та Ісак уже вивантажили на втоптаний майданчик жердини-опори, а Гаґель-стариган спорядив стійло двом худючим шкапам.

Глибоко зітхнувши, Уллі перевернулася у постелі й спробувала заснути. Либонь, вдалося б це зробити, якби Герман-молодший, Уллі-молодша, Ісак-молодший та Александра-молодша не мали перед собою такої завади, що не давала їм вибратися з тісного фургона. Довелося звестися й випустити їх надвір. Сонце разило в очі. Відвернувшись від сліпучого ранішнього світла, вона побачила, як дрижить Германове кістяве тіло під тягарем важких шатрових опор, які він заповзвся поставити самотужки. Видовище було не з приємних. Чоловікові гострі лопатки, здавалося, ось-ось протнуть блаженку безрукавку; оголені руки хоч і жиливі, та тонкі й брудні; худі ноги тремтять від натуги; шия — єдина частина тіла, в якій справді є сила — почервоніла як буряк.

З несмаком Уллі відвернулася. За нею у фургоні сидить Ісакова жінка, колишня наїзниця Александра, надіває панчохи й,

за звичкою, розчухує свої одутлуваті жилякуваті ноги, доки лиш може сягнути. Начухавшись і натягши обтислі панчохи, якусь хвилину длубається у волоссі й питає хрипким спросоння голо-сом, чи нема тут під рукою води.

Уллі ані не гадає відповісти. Знову кидає оком надвір і помічає Гагеля-старигана. Той з'являється з-за воза, ще дужче згорблений, ніж завжди, з кудлатої бороди скапує слина. Сопе, несучи пакунок із покривом шатра, і коли Уллі стрічається поглядом із змученим Себастьяном, на її лиці ковзає перша цього дня усмішка.

— Дівчина вже проснулася! — озивається Себастьян голосом, якому старається надати радості й ранкової бадьорости, але той придушений від задишки. Уллі навіть на гадку не спало допомогти старому, та все одно вона почувається благодійницею, адже ж доброї думки про нього. Давно вже відслужив своє, і не рахується та невелика користь, яку приносить, бо ж стариган їсть за трьох. Має таку звичку ще з давніх добрих часів. Колись Гагель-найстарший тримав звіринець і призвичаївся споживати сире м'ясо. Тоді його син Ісак був директор. Ще б пак, адже у великому цирку «Гранд циркус Гагелів» Себастьян доглядав, крім коней, ще й лева та тигра. І, коли тільки випадала нагода, вділяв собі корму цих звірів. Глибоко шанував свого сина й вважав за потрібне виявляти увагу навіть Ісаковій другій дружині — Александрі, за що та іноді кидала старому монету-другу. Ісак зійшов на вершину слави — з трупкою ковбоїв. І звалився — з першою жінкою, Германовою матір'ю. Надто довго було б тут докладно оповідати всю цю історію. На ту пору жінка була повітряна акробатка, закохана у свого партнера. І ось на прем'єрній гала-виставі, коли в шапіто яблуку не було де впасти, Ісак, тоді ще хвальковитий і самовпевнений, висварив дружину, а вона чи то скочила, чи то звалилася з-під купола. Два вічка у страхувальній сітці були обірвані. Ісак упав разом із жінкою. Щось йому в голові заскочило не туди, а коли стало на місце, отямився в подорожі країною, на козлах родинного воза. Угледів обабіч себе Германа й Себастьяна, а у фургоні Александру з двома дітьми й Уллі — теж з двома. Міцно заплющивши очі й посвистуючи на коней, довго пробував якось звести все до купи, щось придумати. Розплющив очі й побачив, що збігло чимало води, що сам він постарівся, а із Себастьяна зробився дідуган, якого конче треба доглядати, хоч він і ненажера, вічно заслинений із недоситу; що Александра — перезрі-

ла вітрогонка, якій аби тільки чепуритися, строїтися й ганяти за першим-ліпшим мужчиною, любителька годинами базікати й не сказати нічого путнього; що Герман, його син, — безвольний тип, який ніколи не старався опанувати щось ґрунтовно, нато-мість мріяв стати директором цирку й спромігся лишень на най-більший подвиг і найбільшу помилку водночас — закохати в себе оцю Уллі й вмовити її пуститися разом із ним.

А тоді Ісак вчинив мудро — закрив очі й далі покотився світа-ми, у цьому фургоні, що уцілів від руйнації і, так само, як латане шапітове покривало, вберіг на собі чорно-золоті букви. Щасли-вого дня, щасливого року Ісак власноруч намалював їх:

«ГРАНД ЦИРКУС ГАГЕЛІВ».

Уллі знала, що її номер — коронний.

Герман зависав, зачепившись згинами колін, на трапеції; ви-вертався, обертаясь круг одного коліна, одного ліктя; зависав, ухопившись зубами за ремінець й опустивши руки, схожий на мертву рибину; висів, зачепившись стопами чи підборіддям; ро-бив стійку на голові ген угорі, під самим шатром, яке Ісак досі вперто називав куполом. Але зіркою номера була Уллі, дарма що не спроможна ні на одну з цих штук, які показував Герман. Вона ж така красуня. Сиділа, баламкаючи ногами, на трапеції, яку чо-ловік, підвішений вище, тримав у зубах. Бувало, що й вона про-бувала зависнути на згинах колін, але в таких випадках міцно трималася руками перекладини. Видко було, що боїться. Зате ж яка краля! Голову оповиває золотиста хмаринка волосся, очі випромінюють прозоре сине сяйво, обтисле трико блищить, як зміїна шкіра, на тендітному тілі. Ніхто б не повірив, що їй уже двадцять вісім літ. Справдешнім янголом була б Уллі, якби з язи-ка не зривалися дуже бридкі слова.

Про решту номерів не варто й згадувати. Коней можна було використовувати хіба що як тяглову силу, Германові трюки на велосипеді й Ісакова клоунада заповняли циркову програму, та не гаманець. Однак кінці з кінцями зводились, і Герман плакав надію, яка, зрештою, була не така вже й відірвана від дійсности. Мріяв стати сам собі директором. Якось давали собі раду. Якби Себастьян не глитав стільки, то, може, жилося б краще, адже в містечках і селах щоразу по кілька крон осідало в Александриній касі та Ісаковому резерві.

Глянувши на чисте небо, Себастьян проказав:

— Увечері буде публіка.

Цієї миті він нагадував літнього селянина, що говорить про погоду. Мав такий самий твердий погляд, як у часи, коли зачаровував змій. Александра завжди вірила старому. Ось і тепер пішла до воза, щоб узяти крону, а заодно й кинути Ісакові кілька слів наздогад уборів. Та той і не чув, і не слухав. Александра завела мову про резерв. Ісак не чув. А Себастьян послав Германа-молодшого купити шмат м'яса. Покрає потім це добро на тоненькі скибочки, посолить і споживе сирым. Що ж, публіка все-таки прийшла.

Уллі й раніше бувала на таких вечірніх виставах. Глядачі приходять, бачать величезне шатро, Ісакові прегарні афіші, Германа, що показався на люди, причепурену Александру й усмінену Уллі, купують квитки й заходять. Ніхто не посміє сказати, що програма погана, поки Уллі має такий вигляд, як ось тепер.

Один-єдиний у родині, що не показується в той час на люди, — це Ісак. Ховається у проході, поки не почалася вистава, а тоді виходить на арену й промовляє. Взагалі-то він маломовний, а тут веде довгу річ із чужими людьми. Крім того, малює афіші й придумує хороші тексти до них.

Ісак завжди вдома.

А Герман удень прогулюється в містечку, кидає жагучі погляди на стрічних жінок, хоч нічого такого не має на меті, й мріє про популярність. Це його слабка сторона. Себастьян ходить по кав'ярнях, показує себе, іноді прихоплює з собою своє банджо, трохи приграє, приймає почастунок — чарку-другу або бере монетами. З ними заходить до м'ясника й каже:

— Має бути свіже!

Сьогодні вранці Александра кинула кілька слів наздогад одержі, та не дочекалася відповіді й повіялася до села продавати витрішки мужчинам.

Уллі сидить сама у фургоні й думає: «Якби ж то всьому тому та настав би край!»

Як уже повелось, приходять Ісак і сідає поруч неї.

— Дитинко, — мовить він. — Дитинко!

Дивиться на неї отими чорними очима й сумно всміхається. Тоді йде до шатра малювати афішу — тепер по одній на день, бо є за що купити фарби. Уллі підходить, приглядається й злегка всміхається.

— Боже, як гарно!

Гордий, неначе хлопчик, і зворушений, як завжди, Ісак каже:
— Знаю, добре знаю, моя дитинко!

Та невдовзі вона знову грубіянить, а свекор поринає в гірке мовчання. Повернувшись, Александра нарікає, що всі чоловіки дивляться на неї кривим оком, й знову, звичайно ж, закидає кілька слів про одягу.

— Чи не страшиш ти сама собою цих чоловіків? — питає Уллі.

Нагодився Герман й одразу ж заводить річ про популярність. Пройнятий цією ідеєю, походжає круг шатра, обережно піднімає запону, бачить батька за малюванням, але все одно заходить і пробує на міцність лавки. Себастьян уже вдома, бо надходить пора попоїсти. Колись він зазнав популярности, а тепер став грозою всіх дітей в окрузі.

— Начувайтесь, чортенята! — кричить він.

Але ніхто з малих пустунів навіть не гадає начуватися дідка з бридко заслиненим ротом. Прагнучи показати себе ще ого-го чоловігю, Себастьян розганяє дітлахів, як йому здається, світ за очі. А тепер зауважив Германа-молодшого, Уллі-молодшу й Александру-молодшу в гурті чужих дітей.

— Йдіть-но сюди, дістанете карамельок, — хитро манить він онуків.

— Стережіться, сьогодні дід наливався м'яса й шаліє, — каже новим приятелям Герман-молодший.

Після їди Ісак сідає на оглоблю й заплющує очі. Це робота. Александра знає, що так він винаходить і тоді треба бути тихо.

Герман лежить у фургоні й хропе. Зненацька Ісак протяжно гукає: «Хо-хо!» Ніхто нічого не розпитує. Всі знають, що Ісаківі спало щось на гадку й сьогодні або завтра увечері побачать чи почують це на виставі.

Золотий дощ, золотий дощик! Ще цього дня старезний Себастьян може глянути на небо, ствердити, що увечері буде публіка, й дістати свою додаткову крону. Але тільки сьогодні. На обрії наче з пекла викочується віз, а в ньому ідуть борці Армстронг-Юліус та Еено.

Прокинувшись, Уллі відразу ж відчула, що щось сталося. У фургоні вона була сама й крізь поточену червами стелю дивилася на мерехтіння блакитного неба. Чутно було голоси, надворі сварилися чоловіки, й Уллі, піднявши ганчірку, що правила за гардину, глянула у віконце.

Герман, Ісак, Александра та Себастьян стояли в рядок перед двома чоловіками. Один із дужою шиєю та великими руками, малими сірими очима й жорстким білявим волоссям, другий молодий, не більш як тридцятирічний, а коли глянув угору, Уллі впізнала його: це знайомий їй ще з ранньої юности Юлле Андерссон, нині Армстронг-Юліус, професіональний борець.

За цим гуртом стояло споруджене вночі шапіто, та так близько гагелівського, що можна було використати ті самі стояки. Армстронг-Юліус ще раз глянув угору, а Уллі сахнулась од вікна й відпустила ганчірку-занавіску.

— Дідько б вас ухопив! — крикнув Себастьян, стиснувши жилкуваті тремтячі кулаки перед носом у борців. — Ну невже ж ви, панове, не могли знайти собі іншого місця!

Ісак блимав чорними очима, що було ознакою люті. Герман, схиливши худе тіло уперед, немовби от-от буцне, щось торочив про непорядну конкуренцію. Александра підвищила свій різкий голос, повен обурення:

— І не сором вам? Бога в животі не маєте! Таж в артистів повелося не наступати одне одному на п'ятки. Одне мене дивує, що ви ще не напросилися користати з нашого входу. А тепер...

— А тепер! — повторив Себастьян, шукаючи поглядом підтримки в невістки, що не зважала на нього, і в сина, що, опустивши повіки, очевидно щось винаходив. Борці рушили до свого шатра, Гагелі — до свого: обурена Александра, розлючений Герман, голодний засмучений Себастьян і пригнічений Ісак. Після обіду Уллі застала свекра у фургоні. Відчинивши велику скриню, він вийняв брунатну дерев'яну коробочку із заощадженнями й підраховував, скільки там у резерві.

Сільце було таке маленьке, що могло б поміститися в кишені штанів Господа Бога, а вона не дуже велика. П'ять вечорів публіка задивлялася на очі Уллі. Власне кажучи, у Гагелів не було більш на що дивитися. Сухорлявий, жилавий Герман уже не розбивав сердець і не лоскотав нервів, крім хіба що своїх, Ісакові ідеї можна було знайти в гумористичних журналах, а бренькіт, який Себастьянові старечі пальці видобували з банджо, нікого не забавляв.

Армстронг-Юліус і Еено дали анонси, понаклеювали друковані афіші, аби люди знали, що за п'ять коротких вечорів тут справді вирішиться доля першости Європи. Ідучи в ногу з часом, бор-

ці роздали абонементи по кафе та тютюнових ятках і відразу ж забезпечили собі завсідних глядачів. Мали вони також безплатний позапрограшний номер — виступ шведсько-американського короля гри на баяні Джеффа А. Джаддела, тобто вирядженого й вичепуреного брата Юлле Андерссона.

Ясна річ, що люди йшли до них, і така сама ясна річ, що Гарелям перепадало небагато публіки.

Увечері Себастьян не дістав ані гроша. Родина сиділа у фургоні, усі видивлялися одне на одного, аж нарешті Александра не витерпіла мовчанки й стала пояснювати, що все це ображає її честь артистки. Йй, мовляв, соромно стриміти в касі занедбаною й погано одягнуеною коровою й дивитися, як люди, проходячи, шкірять зуби.

Уллі випустила з ротика ще більше лихих слів. Сказала, що не має ані найменшого бажання виконувати свій номер у порожньому шатрі, а те, що воно порожнє, — цілком природно.

Це, звичайно ж, розбудило Германову злість. Він наказав жінці поводитися чемно й прикусити язика, бо в цих справах вона нічого не тямить. Взагалі нічого іншого не вміє, крім як пащекувати й вихляти задком перед носом першого-ліпшого волоцюги.

Себастьян задовольнився тим, що кілька разів сумно бренькнув на банджо. Не наважився щось передікати на завтра.

Коли вже кожне висловилося, Ісак виклав свою ідею. Сказав таке, що Герман зблід. Очевидно, що єдиний вихід із скрути — узяти та й викликати отих борців на змагання, ось тут, у цьому шатрі, і, як запевнив Ісак, завдяки цьому буде повно глядачів.

Усі мовчали, навіть Александра. Уллі ехидно підсміхнулася і, мабуть, сказонула б щось, якби не зустрілася поглядом із свекром. Так само Ісак дивився з-понад резерву. На ній спинився такий нерухомий і сумний погляд, що довелося прикусити язика. А що розсерджений чи, може, й наляканий Герман не мав ніякої іншої ідеї натомість, то мусив змовчати, як і решта рідні.

Наступного дня Себастьян так обнадійливо задер носа до неба, що невістка дала йому п'ятдесят ере. Старий одразу ж повісив банджо на плече й подався до сільця. Герман теж вирушив — задля популярности, як він сам сказав. Причепурившись, Александра вислизнула зразу ж за ними, а невдовзі їй услід пішов Ісак, щоб порозклеювати афіші. Залишилася Уллі з дітьми, які її дуже скоро втомили. Не любила своїх двох малюків. Їх, на

її думку, вимантив у неї Герман. Ще гірше витримувала з дітьми Александри й Ісака. Отож малі призвичаїлися називати Уллі на ім'я, а Александрю — мамою.

І ось сидить вона у фургоні, така розморена по їді, що хочеться поспати. Припікає сонечко, за ганчіркою-занавіскою джигчуть мухи, захотівши вибратися надвір крізь скло, а Уллі задумалася. Коли вона замислиться, то завжди впадає в сум, бо на гадку наvertsаються часи ще перед знайомством із Германом. Тепер думка про нього та про Юлле Андерссона. Уллі мріяла грати в театрі, але нагодився Герман. Неймовірно витончений, як їй здавалось, він носив тонкі чорні вусики, мав білосніжні зуби, темні очі, гарний голос і гнучке тіло. Ось так воно й сталося. На руках носив її. Ширяла тоді поміж небом і землею, у янгола могла б перекинутися.

Може, й перекинулася б, якби добре зодяглася. Та жилося бідно, Герман витрачав пайку грошей, яка йому припадала, на красиві трико. Сам він ходив франтом, Александра теж хорошилася, бо ж мала в жмені касу. Ісак — зовсім інша річ. Був самим собою, як і Себастьян. Уллі любила гарне вбрання й часто, якщо не завжди, мріяла про нього. Ось і тепер, заплющивши очі, помріявши й розтуливши повіки, перше, що вона бачить, — стара сукенка, яку давно вже треба було викинути. Заплямлена, непрана, потерта й пом'ята. Ніколи в житті не вбирати б оте немодне ганчір'я, не сидіти б тут навіки-віків! Накотилась нехить, за нею навернулися сльози. Ось таке ніколи не тривало довго, бо за сльозами наставляла черга на лють і водночас — охоту щось робити. Звівшись, Уллі задивилась у люстерко. Ось так і стояла, коли повернувся Ісак.

Свекор кинув чіпкий погляд на її обличчя й, зауваживши, що дуже вже напудроване, схилився, щоб іще краще придивитися. Невістка знала наперед, що він скаже. І таки сказав:

— Дитинко!

І Уллі всміхнулася.

— Запарю-но я каву. Для нас!

Ісак малював.

То була акварель на картонному листі. Коли роботу закінчено, Уллі сказала, що гарно вийшло, інакше Ісак образився б.

На малюнку зображено постать, якою мав бути Герман, однак кременішу, ніж насправді, з клубками могутніх біцепсів, з вугільно-чорними вусами, а внизу написано таке, що не могло не

занепокоїти. Стояло там, що Крицева Рука — Герман Вальтер — став останнім номером у цирковій програмі Гагелів. А далі — що він викликає чемпіонів Європи поборотися тут увечері, о восьмій п'ятнадцять.

Коротко і добре.

Коротко і добре, але Уллі випадково перестрілася поглядом із Ісаком. Той, безпорадно задивившись на неї, скорчив гримасу — подобу усмішки, й пішов до фургона. Нічого не сказав. А за годину повернувся з коробкою й обережно відчинив її. Там був його старий, побитий міллю директорський фрак.

— Ти б не випрасувала ось це, Уллі? — тихо спитав він. Ісакові очі сяяли, неначе й досі тривала мить того, що Александра вважала винаходженням.

Герман покладався на свого батька у такі дні, як ось цей.

Хоч із якого кута глянути на Ісакові винаходи й на плакат, та з одного було чітко видно, що така новинка принадить людей. Отож Герман змирився з очевидним фактом, купив вати, розстарався усього іншого, чого потребував, в родинній гримерній шкатулці та й став силачем.

Вийшовши на початку вистави, Ісак був зодягнений у старий фрак, мав білі рукавички, манішку та шпильку з фальшивим діамантом, таким осяйним, що люди забували глянути на взуття. Потеребивши пальцями шпильку, усміхнувшись і відкашлянувши, він виголосив одну із своїх найкращих промов, яка справді захопила публіку, а Себастьяна довела до того, що став облизуватися, наче пес перед різницею.

Спершу Ісак ствердив, що важкі часи ставлять високі вимоги перед артистами, згадав і про ризик у роботі. І тепер, наголосив він, ось цей цирк залучив — звісно ж, за великі гроші — феноменального силача, званого також Крицевою Рукою. Кожна освічена людина, звичайно, чула про Германа Вальтера. Як зволить собі пригадати шановна публіка, Вальтер викликав чемпіона Європи поборотися цього вечора й живить надію, що цей пан чи ці панове наважаться прийти сюди. А поки чекаємо, пан Вальтер не раз і не два докаже свою міць.

Що й сталося. Нап'яливши кілька своїх найкращих трико й добряче натоптавши ватою рукави, вийшов Герман і під акомпанемент Себастьянового банджо підняв кілька буцімто стокілограмових тягарів із помальованого на чорно дерева — теж Іса-

ків винахід — пожонглював, тоді зробив перерву й дав батькові говорити далі. Ісак затягував час різними історійками, а поки той говорив, Герман зігнув кілька трубок, що правили за сталльні стрижні, випростував підкову, яку спеціально підготував Ісак, й забив рукою цвях у трухляву дошку. Рухався повагом, перевальцем, щоб видаватися могутнім, важким та щоб не дуже зношувалися трико.

Досі ніхто з борців не прийшов, натомість було чути їхнє ревіння й Джаделову музику із сусіднього шапіто. Зразу зрозуміло, що там змагаються за титул чемпіона Європи. Чутливі вуха підказали Ісакові, що настав його час. Тож знову вийшов на арену й виголосив другу славну промову за цей вечір, тоді як Герман прибрав знуджену міну, підхожу богатиреві, коли його викликає на боротьбу якийсь хирляк.

Ісак наголосив, що пан Вальтер не сподівався такого боягузтва двох борців, адже викликав їх, вірячи, що матиме справу з дійсно сильними людьми. А тепер він, на превелике розчарування, змушений констатувати, що ніхто з цих панів не насмілився прийти. Публіка, звісно ж, цього пан Вальтер певен, вибачить йому. Крицева Рука сподівається, сказав Ісак, що борці з'являться тут завтра, о восьмій п'ятнадцять вечора, а якщо ж не прийдуть, то пан Вальтер, як пообіцяв, натомість покаже кілька своїх найкращих силових номерів, які зазвичай виконує неохоче, бо дуже ризиковані. І, закінчив Ісак, дирекція нашого закладу висловлює подяку Крицевій Руді — панові Вальтеру (тут конференсьє вклонився своєму синові), який, так би мовити, не задля корисливості віддався в розпорядження такої чудової публіки.

Уллі, що стояла на вході, спантеличено прислухалася. Дивна річ ота злоба. Гнів публіки (і в цьому Ісакова заслуга) обернувся не проти «дирекції нашого закладу», а проти борців, що побоялися прийти: якби не мали своїх вірних глядачів із абонементом, то мусили б пакуватися та й забиратися звідси.

І знову золотий дощик.

І знову Александра закинула словечко про нове плаття, та Ісак не відповів. «Тепер!» — подумала Уллі й додала кілька слів про вбрання, та Герман цього разу був глухий.

— Мені нема в чому вийти на люди, — плачливо поскаржилася вона.

Себаст'ян заговорив про взуття й про те, що неподалік він

надібав гарну й дешеvu м'ясарню. На те Александра твердо відповіла, що, по-перше, вона й слухати не хоче ні про які м'ясарні, а по-друге, Себастьян цілком може ходити в Ісакових старих туфлях.

— Нема в мене старих туфель, — сказав Ісак, розплющивши очі. — Взагалі ніяких нема.

То була правда. Він ходив у парусинових капцях зі стертими підошвами, а однак цього ніхто не помічав.

Александра могла б стримати язика, адже мала одержу, але, напустивши на себе міну великомучениці, знову заскиглила про нову сукню. «Тепер!» — ще раз подумала Уллі й завтурувала.

— Та я ж молода, — сказала вона й додала була б ще щось, якби не зустрілася поглядом із Ісаком.

Увечері Герман почувався рішучим, діловим і, чого майже ніколи не бувало, говорив про майбуття.

— Треба нам кращого шатра, — зауважив він. — З куполом. У такому відчуваєшся людиною, не те що в нашому наметику.

— З куполом! — повторив Себастьян так, ніби купол можна було з'їсти.

Александра теж впала у фантазування.

— І щоб із позолоченим верхком, як у Буммельманів та Віселлів!

— І з картоплинкою на верхку? — глузливо підсміхнулась Уллі.

Закривши очі, Ісак винаходив.

Несподівано озвався Герман:

— Все це невдовзі треба буде записати на моє ім'я! Бо я ж один-єдиний, хто щось та й робить...

— З ватою чи без? — перебила Уллі. І почалася веремія.

Зірвавшись на ноги, Герман стукнувся маківкою до даху фургона. Себастьян спробував зробити те ж саме, але його осадила Александра. Діти збилися до купи в кутку й вичікували, блимаючи очима. Уллі задерла носа, Ісак відвернувся від усіх.

Герман сказав, що Уллі може піти собі з тими борцями, отоді він їх на порох зітре. На те Уллі встала й відрубала, що, раз так, то піде негайно ж, бо вона знайома з Юлле Андерссоном і знає, що таких кощавих слабаків, як Герман, він ламав навпіл. Розлютувалася жінка, і навіть Александра мусила сама собі визнати, що в цю мить Уллі просто-таки красуня. Великі очі іскрилися шалом, волосся знялося, наче язика полум'я, над головою, а груди

колихались, як у трагедійної актриси, що грає в останній сцені великої ролі.

— А тепер я хочу тебе, Германе — Германе в новому костюмі! Германе з напонаженою головою! Германе, заморочений популярністю! — вже зараз, поки ти ще не встиг вилізти з тої вати, поки ти ще дутий силач, — кричала вона, — хочу зловити тебе на слові! Якби ти справді набрався духу та пішов проти борців, то я б ані на крихту не зважала на те, що ти безсилий невдаха! Я б вибачила тобі всю нісенітницю, яку мелеш ось уже десять років. Дала б тобі нап'ясти купол хоч до самого неба, ані пари з уст не пустила б. Ані словом не заперечила б, п'ятдесят років висіла б, почеплена за коліна, не мала б нічого проти, що в тебе з рота слина тече. Але тільки в тому разі — в тому! в тому! в тому! — її голос зірвався до вереску — якби ти мав мужність завтра піти й попросити Юлле, щоб прийшов сюди!

Збліднувши з обурення, Герман ані на слово не здобувся. Мовчки тицьнув пальцем на двері, ніби хотів показати дорогу. Та Уллі й без того знала її. Ніхто ще й пальцем не встиг ворухнути, щоб її стримати, а вона вже була надворі. Чутно було, як Уллі біжить, перечіпляється за шнур, падає, зводиться й далі біжить. Тоді Ісак звівся, висунув голову в півтмю й гукнув:

— Дитинко! Дитинко!

І Уллі повернулася.

Вранці, коли вона прокинулася, у фургоні не було нікого. Ісак сидів на оглоблі й винаходив, а коли Уллі відчинила двері, зайшов усередину.

Перед тим посварився з Александрою. Вона, розсердившись, побігла геть, пригрозивши, що ніколи не повернеться. Це означало, що прийде допіру тоді, коли Уллі приготує щось попоїсти. Себастьян пішов назирці за невісткою, немов собачка з непомільним інстинктом, надіючись на пообідню крону, бо ж був іще з нього непоганий віщун. Ну а Герман подався на пошту — писати листа.

Ісак усміхнувся Уллі. Зайшов у фургон, відчинив велику скриню й видобув резерв.

— Піді-но й купи собі сукню, дитинко, — тихо сказав він.

Уллі не могла стриматися. Обхопила свекра за шию, поцілувала його в уста. Мусив її втішати.

— Годі, годі, дитинко, — сказав він.

Уллі була чарівлива. Крутилася й вертілася перед дзеркалом у крамниці, питала продавщиць, чи добре сидить. Сміялася до свого відображення, вкотре вже розглядала підкладку, виструнчувалася, щоб видаватися вищою, а повернувшись додому, подріботіла до Ісака й зробила кніксен.

— Ходімо, мій хлопчику!

Довелося взяти її попід руку, прогулятися в сільці й попохмикати. А коли вона запропонувала піти до цукерні, Ісак мусив супроводжувати її та їсти тістечка.

— Так рідко це буває, — сказала Уллі.

Ісак мугикав й усміхався, усміхався й мугикав. Однак не був би він самим собою, якби за годину не заплющив очі й не замовк. Глянувши на нього, Уллі раптом подумала: «Господи, яким старим і втомленим він видається!»

— Ісаку, що з тобою? — спитала вона.

Розплющивши очі, він, як завжди, хмикнув.

— Невдовзі вже не побачу тебе, — відказав Ісак. — Нині Герман пише Буммельману та Віселлу. Якщо заангажують його, то залишаться я, Александра й татко. Так воно не піде.

А по тому він поринув у винаходження. Уллі звелася, трохи пройшлася, спинилася перед великим дзеркалом і сказала:

— Ніколи в житті!

— Уллі, — спитав Ісак, чи залишишся з нами, якщо Герман поїде геть?

— Звісно! Можеш на мене покладатися.

Тоді свекор пішов додому малювати, а невістка й далі сиділа в цукерні. Знову підійшовши до великого люстра, вона подумала: «Добре було б мати таке у фургоні».

— Уллі, — озвався хтось, і не треба було обертатися на голос, щоб розпізнати Юлле.

— Господи Боже, це ж Юлле! — відповіла вона так, ніби розлучилася з ним учора, а не одинадцять років тому.

Не церемонячись, він сів за її столик.

— Та ні, це не я, — сказав він. — Побачив тебе у фургоні, а якби ні, то давно вже поклав би твого сухореброго здохляка на лопатки. Еєно намірився був піти до вас, та я сказав: «Облиш, не хочу, щоб його жінка мала про що говорити. Ось так. Ну а в решті тобі добре поводитьсь? — усміхнувся Юлле. — Якось ладите? Гагелям скоро буде гаплик. Старий Ісак дедалі більше нагадує Себастьяна.

Александра бігає за хлопами так, що її поліцаї затримують. Еено...

І Юлле розповів історію про те, як Александрі забажалося спокусити Еено.

— Посоромся! — дорікнула Уллі.

Ото ж вони сиділи й дивились одне на одного.

«Хоч воно як, а це колишній Юлле», — подумала Уллі.

«Хоч воно як, а це та ж крихітка Уллі», — подумав Юлле.

— Хто-хто, але ти, Уллі, й раптом пустилася в мандри, вийшла заміж за такого, як Герман Гагель! — закинув він.

— І я так кажу, — відповіла вона. Не стрималася, й ці слова прозвучали як зітхання.

— А якби я так втер Германові носа? Га?

— І що з того?

— А якби я тоді одержав по ньому спадок?

Схиливши набік голову, Юлле усміхнувся, як було колись.

Уллі змовчала, а він вів далі:

— Ти ж ніколи не хотіла прожити все життя у фургоні? Хіба не так, Уллі? Ти хочеш жити в домі. Ми ж мешкаємо не у фургонах і не мандруємо, як ті татари. Ми купимо авто. Маємо заощадження. Що ти на те, Уллі? Скажи!

Його дужа рука лежала на столі й чекала її руки. Ось тут лежала. Досить було доторкнути її, щоб стати пані Армстронг-Юліус і їздити в автомобілі. Замість того, щоб бути пані Гагель і висіти, почепленою за згини колін. Все дуже просто — якби тільки Юлле не обмовився про заощадження.

Уллі думала про Себастьяна й Александрю. У цю мить їй хотілося торкнутися руки Юлле. Думала про Германа, Германа-молодшого та Уллі-молодшу, яка кликала її не мамою, а Уллі. У цю мить жінка була близька до того, щоб наважитися стати дружиною борця Армстронга. Та коли згадала Ісака та його резерв, це вирішило справу.

— Не мели дурниць, Юлле, — сказала вона й вийшла з цукерні.

Ісак намалював афішу, й Александра, змінивши тактику — повернувшись додому, приготувавши їжу, прибрала міну, яку вважала янгольською, вголос вихваляла цей твір. Себастьян, супроводячи її, надіючись на милість — крону або принаймні на милостиньку — п'ятдесят ере, поділяв невістчин захват і, раз уже Александра вдавала, що не бачить нової сукні Уллі, то й він не

помічав обновки. Тепер він підійшов босоніж, аби в такий делікатний спосіб показати, що конче потребує тувель.

Уллі теж побачила картину, яку Ісак поставив біля входу. Зображено пана Вальтера, що на арені бореться з ведмедем. Цю тварину Ісакові було легше намалювати, ніж лева, як хотів був спершу. А до того — новий текст. Пан Вальтер повторює виклик і обіцяє, що не сьогодні ввечері, але завтра побореться з кожним охочим із публіки й дасть тисячу крон винагороди тому, хто покладе визнаного майстра на лопатки.

І Уллі зрозуміла, що Ісак вирішив поїхати звідси.

Що він і сказав під час вечері:

— Уночі спакуємося, а тато увечері приведе коней, бо вирушаємо рано-вранці.

Герман — мабуть, щоб заімпонувати Уллі — спробував був мляво заперечити й сказав, що не варто виїжджати через цих борців, що сам він поміряється силою з будь-яким глядачем, якщо вже на те пішло, однак ніхто на те нічого не відповів. Герман ані словом не обмовився про нову суценку Уллі, але дивився на жінку так, неначе знову відкрив сам для себе, яка вона красива. Себастьян знай наминав і не насмілювався пристати на чийсь сторону, бо Александра — незвично, як на неї — мовчала. Заплющивши очі, Ісак винаходив.

— Наступного тижня Уллі почне вправлятися, — несподівано озвався Герман. — Я придумав кілька номерів. А тоді будемо шукати роботи в Буммельмана, бо я вже ситий тим усім по зав'язку!

Промовчавши, Уллі глянула на Ісака, який помалу розплющив очі. Ладна була щось вдіяти, та він поглядом попросив її не йти на це. «Так, так», — казали її очі. «Ні, ні», — просили Ісакові очі. «Так, так», — упирались Улліні, й Ісак знову поринув у своє винаходження.

— Душно тут увечері, — мовила Уллі, — піду прогуляюся.

Ісак розплющив очі й задивився на неї. «Облиш це, Уллі!» — казав його погляд. «Ні, ні, — відповідали її очі. — Запізно. Чому ти нічого не придумав?!»

— Вийдеш і втечеш? — спитав, виширившись, Герман.

— Еге ж, коли хто має одягу, то може собі прогулятися, — зауважила Александра.

— І хто має тувелі, — докинув Себастьян, не маючи на думці, зрештою, нічого поганого, бо ж іще їв.

«Не роби цього, дитинко!» — просив Ісаків погляд. Якби висловити це вголос, вона б залишилася. Однак свекор мовчав, а тепер знову закрив очі.

Недалеко було йти. Уллі обійшла борцівське шатро, підняла запону й заглянула всередину. Сидячи на килимі, Юлле шнурував черевики, перш ніж вийти, показатися на вході й заманювати публіку.

— Нічого не питай, — сказала Уллі. — Прийди сьогодні ввечері, Юлле! Щоб ти закінчив виставу на півгодини раніш та прийшов! А тоді...

— Що тоді?

— Тоді я житиму в домі, Юлле. Ти згоден поїхати звідси сьогодні вночі або завтра вранці?

Вона вийшла всього на п'ять хвилин.

Уллі сиділа біля входу, коли циркова вистава Гагелів розпочалася в переповненому глядачами шатрі.

Вийшовши на арену, Ісак потер руки в рукавичках, поправив манжети й прилаштував шпильку так, що став схожий на вшуканого літнього пана. Почав мову з того, що пана Вальтера можна порівняти з молодим левом, який був довго замкнений у клітці, а тепер шаленіє, не можучи випробувати свою силу. Після цього вдалого порівняння Ісак зробив невелику штучну паузу й повів далі про те, що шановна публіка, яку він мав честь запросити до цирку, безсумнівно поділяє такі цілком природні почуття Крицевої Руки. Є люди, сказав Ісак, що пишномовно говорять, а є такі, що діють. Людина дії — пан Вальтер викликає, як написано на афіші, всіх, що хочуть помірятися силою з ним завтра ввечері, й обіцяє тисячу крон тому, хто його переможе.

Після цієї мови вийшов Герман, зірвав аплодисменти, Себастьян побринькав на банджо, й запала тиша очікування.

У цій тиші чутно було волення з борцівського шапіто. Схоже на те, що Армстронг, якому настала черга перемагати, остаточно зламав хребет Еено. Гагелі прислухалися, а особливо Уллі. Звівши погляд до слабкої карбідної лампи, вона глянула поверх голів глядачів на Германа. Її переповнював жаль і відраза. Цей чоловік, батько її дітей, у цю мить виглядав таким запишнілим дурнем, таким надутим зовні й всередині, що вона з несмаком відвела очі від нього.

Ісак не видавався радим. Сидів на передній лавці й дивився

на сина. А може, заплющивши очі, винаходив. Уллі не могла уявити, що він міг би дивитися на щось таке паскудне.

Герман двигнув дерев'яні тягарі, зігнув олов'яні стрижні та труби, обманув одну частину публіки, другу ж довів до гучного реготу. Над ним від легкого вітерця колихався покрив шатра. Непроханим гостем пробивався сюди шум із містечка розваг: постріли з тиру, бряжчання з металні кілець, скрипіння гойдалок, вищання гальм на споді човників, гуркотіння каруселей, музика позитивок і мелодії Джадделевої п'ятирядки. То був гарний вечір.

Випнувши груди, Герман помахав руками якнайдалі від свого напханого ватою трико й ладен був сісти на табуретку, а Ісак, покрутивши шпильку, налаштувався виголосити кінцеву мову.

І тут раптом від входу долинув Александрин верескливий голос та густий бас Армстронга.

Миттєво в шатрі запанувала мертва тиша. Ісак зійшов із арени, Герман сплотнів. Усміхнений і самовпевнений, увійшов Юлле й рушив, не дивлячись ні праворуч, ні ліворуч, на арену, зійшов на неї, вклонився публіці, тоді мовчки вхопив Германа, добряче трусонув, аж тому відклеїлися вуса, і обережно посадив на табуретку.

В цю мить Уллі звелася на ноги біля входу й крикнула:

— Вата, Юлле, вата!

Герман спробував ухилитись, але Юлле знову впіймав його в могутні лабети, одним махом зірвав трико так, що полізли жмути вати, підняв Германа угору, випростувавши руки, наче той зовсім нічого не важив, й відтак посадив на табуретку — обережно, ніби щось скляне, вклонився глядачам, а по тому вийшов із шатра, не сказавши ні слова.

Усе сталося так швидко, що публіка й оком не встигла моргнути. А тепер залунав регіт. Перекочувався, булькотів і переливався в горлянках, різав слух; люди тупотіли, свистіли, кричали й глумливо готіли, коли Герман утікав до виходу. Ісак зробив кілька рухів, зовсім не безпорадних, а цілком певних, і розкрив рота, немовби хотів промовляти. Але він мав намір тільки дивитися. Уллі вже не сиділа біля входу. Тоді Ісак узяв перестрашеного Себастьяна під руку й повів його через вихід. Там спинився й кланявся публіці, поки за ним не впала запона.

Александра забрала касу, сім'я зібралась у фургоні, тоді як глядачі добрих кілька хвилин веселились у шатрі. Сільце маленьке, вмістилося б у кишені штанів Господа Бога, не дуже великий,

тож цю бурю веселощів годі було порівняти з ураганом. Гагелі слухали, й наостанку Герман сказав:

— Ота Уллі, чортова баламутка! Хай тільки прийде, дістане перцю!

Але тут він побачив батькові очі. Повні відрази, видивлялися на нього.

Александра зітхнула. Може, й з полегшення.

— Вона не прийде, Германе, заспокойся!

Пізно ввечері, коли все стихло, Ісак вийшов надвір. Борці розібрали шапіто. Еєно сам вантажив його у фургон. Пробурмотівши щось, Ісак зайшов у своє шатро й побачив, що буря була не дуже, така собі. Перекинуто кілька лавок, догоряла карбідна лампа. Маленький племінець вів відчайдушну боротьбу, щоб прожити ще годину й світити в пітьмі.

Під лампою сидів Ісак, склавши руки й заплющивши очі. Розплющив їх аж тоді, коли в шатрі стало зовсім темно. Почувши Себастьяна, який, мабуть, зголоднівши й бажаючи показати себе пильним та ретельним, пихкав із натуги, витягаючи з ґрунту опори, Ісак подумав: «Невдовзі воно розвалиться».

БУРЕЛЛ ЗНЕСИЛЮЄТЬСЯ

Ялини та сосни, берези та верби, високі береги, що мало-помалу (як не цього року, то наступного, або ще за рік, або коли-небудь), просякнувши дощовою водою чи обтяжившись весняним снігом, обвалюються в річку, щоб за кілька коротких годин стати каламуттю й згодом осісти новим дном тут чи в морі.

Гвинт маленького пароплавчика колотить воду, щоб хоч помалу просуватися проти течії. Тут бистра вода, є до чого прикласти руку. Капітан-машиніст крутить стерно, тримається середини русла й відчуває, як проминають розкішні й спокійні миті короткого літа.

Спереду на палубі стоїть велика важка немальована скриня, поряд неї — з півметра завдовжки лакована чорна бляшана коробка з випуклою накривкою. Біля скрині стоїть схилившись худорлявий парубійко, а на ній сидить чоловік. Раніше був борець і власник кафе, тепер же він, Калле Бурелл, має кіноапарат. Підставивши пекучому сонцю бичачу шию, спить з відкритим ротом.

У сімнадцятирічного хлопчини, що зветься Валле, подовгасте обличчя, світлий чубчик, усміхнені вуста й упертий, цікавий погляд. Це Буреллів озвучувальник-помічник і кіномеханік. У великій скрині — старий кіноапарат-пате з карбідною підсвіткою, у лакованій коробці — дві вечірні програми без титрів. Треба до-

братися на довгий — шестиденний ярмарок у селі, що за кілька-десять кілометрів проти течії річки.

Час від часу Бурелл розплющує очі й якусь мить спозирає на світ. Не тому, що прокидається, — просто розтулює повіки. Останніми роками такий він уже є. Душа зазнала шкоди, як і хребет та шлунок, а вона ж має своє коріння в тілі.

Пароплавчик пристав до містка, погойдується й похитується, коли хтось виходить чи заходить. Капітан-машиніст сигналізує коров'ячим дзвіночком, дає задній хід і знову повертає проти течії. Суденце йде плавно та рівно, й Бурелл стуляє повіки, щоб краще спалося.

Жвавий погляд Валле блукає по берегах, що обертаються або наближаються. Он там шосе, на ньому велосипед, на велосипеді хтось їде — з-під заднього колеса клубочиться пилюка. А ось іще купочка дерев, до неї звертає польова доріжка, а по тому видно тільки, як пропливають береги. Тут усе росте на вільному просторі, а найкраще бачиш це, коли повертаєш за мис. Стоїть сосна і вперто хоче жити, дарма що годиться хіба на дрова. Корені відчайдушно вчепилися за берегову смугу, а з другого боку вони, оголені, стирчать, простягаються аж до води й волають на допомогу. Наступного літа це дерево лежатиме у воді та погойдуватиметься, якщо ніхто не забере трупа. Новий мис.

Тут — недавно занедбані лани, там — поборожене поле картоплі. Невдовзі воно, липке й повне гнилі, лежатиме під першими осінніми дощами. За ним — ще одне чи те ж саме шосе, ще один чи той же самий велосипедист, і знову клубочиться пилюка з-під заднього колеса. Капітан-машиніст красиво завертає, і ось судно солідно погойдується біля ще одного причалу. Бурелл і далі спить, а однак розплющує очі й уві сні корчить міну. «Клятий Норрботтен!» — сниться йому.

Поштовх. Капітан сам чалить на носі пароплавчика, пасажирів прибуває. Валле спостерігає їх і шукає порівняння з прочитаних книжок або просто розважає, чи годяться на глядачів оці люди.

Бурелл — це чоловік, що не одного в житті зазнав.

Не те що в поті чола допомагав рідній країні збагатитися, ні, це далеко не так. Зате обходив її вздовж і впоперек; бувало, що бідував і ризикував у роті не мав. Якщо вже на те пішло, то він уміє грати на гармошці не згірш від цього шведсько-американського короля гри — Джеффа А. Джаддела-Андерссона, уміє грати в

карти, а коли Бурелл виявив, що може ще й заробляти на своїй силі, то мандрував кілька недовгих, на жаль, літ, ламаючи хребти селянським наймитам та кремезним різникам, аж поки не натрапив на Армстронга-Юліуса, Джаделового брата — Юлле Андерссона. Ото був удар, Господи Боже, а насамперед моральний! Після того Бурелл відкрив кафе — сказати б, з розпачу, і то не тільки через свій тепер уже хворий хребет та надвереджений шлунок, але й через те, що в цій історії була замішана саме Уллі, жінка Юлле Андерссона. Кафе не давало прибутку. На першій порі люди приходили подивитись, як Бурелл, розсівшись, вихваляється та викаблучується, аж ось прийшов дебелий здоров'як і викинув господаря на ганок. Прикуси-но язичка, Бурелле. Цок-цок — відлунювало в голові, як від кіноапарата, і цокотіло воно теж із розпачу. Облишивши шинкарювати, він узявся крутити кіно.

І добре мав на тому. Хоч і придбав уживаний апарат-пате далеко не останньої моделі, хоч і крутив старі, браковані й що півметра склеєні плівки, самі уривки без тексту, та все ж мав якусь розвагу — говорити, виголошувати короткі промови. Валле світив кінолампку, крутив ручку й дбав про всяку всячину.

Ось цей хлопець, на противагу Буреллу, був мрійник чи щось таке. Спати не спав, крутячи корбочку, але часто мовби був ген далеко звідси. Господарю впала в око така риса, коли якимось загадав підручному озвучити те, що діється на екрані. Валле збивався з мови. Знав, очевидно, що йдеться про португальську кавалерію, чи китайські пагоди, чи руйнацію Сан-Франциско, але просто-таки тонув у неістотному. Не казав, наприклад: «Це португальські кавалеристи. Ось вони їдуть гірською грядою. Ось вони перебираються через рів. Гляньте, один із них упав, але вже звівся на ноги». Або ж: «Це світової слави актриса у своїй найбільшій ролі. Зветься Дорріт. Ось вона йде шляхом. За хвилину побачите, кого вона зустрине. Гляньте. Це Кнаус. Насправді звуть його інакше. На ім'я він П. Сіландер, данець. Красивий мужчина. Один із славетних на весь світ артистів. Ось він бере дівчину за талію й каже: «Пройдіся зі мною трішки. Я живу недалеко звідси-ля». Видко, що вона боїться. Однак киває головою, а це все одно, що сказати «так». Зараз побачите, як воно піде далі. Здається, що біда, та не переймайтеся, все закінчиться щасливо...»

Валле не має ані крихти ось такого Буреллового стилю, коли озвучує кіносеанс. Каже, наприклад, таке:

— Події розвиваються нібито в Португалії. У цій маленькій країні, сусідній з Іспанією, кількасот років тому був землетрус. Ви, звичайно ж, чули про Іспанію?

Мова вже відійшла так далеко від Португалії, що Бурелл му- сить втрутитися.

— Португалія, Португалія, Валле! — хрипко шепоче він.

— Еге ж, — веде далі Валле, — як бачите, скачуть вершники. А за того, що звалився з коня, не турбуйтеся. Усе це роблене, штучне.

— Припини! — шепоче Бурелл. — Це ж насправжки!

— Втім, — згоджується Валле, — може, воно й насправжки. В усякому разі тут воленс-ноленс, а зачудуєшся.

Оте «воленс-ноленс, а зачудуєшся» він, звісно ж, вичитав із книжки й вживає такий вишуканий зворот де тільки може. На- вівть Бурелл вважає, що це звучить прегарно.

— А це, — починає Валле наступний ролик, — щось на зразок драми. Закінчується воно не так, як мало б бути...

— Перестань! — втручається на повний голос Бурелл. — Ця річ має в собі й сумне.

Валле:

— Перед вами Кносс.

Бурелл:

— К бісу, він зветься Сіландер! Разом із іменем — П. Сіландер.

Валле:

— А ось дівчина. Звуть її Грета чи якимось так. Це селючка.

Бурелл:

— Знаменита на весь світ кіноартистка.

Валле, мабуть, розуміє цю драму краще, ніж будь-хто інший, тож веде далі:

— Цей Кносс крутиться, увихається й таки заманює дівчину до себе. Як бачите, добрий з нього шалапут.

Бурелл (гнівно):

— Скажи, що все закінчиться щасливо. Хай люди будуть спо- кійні!

Валле:

— Може, все закінчиться щасливо — якимсь чином... Дивіть- ся-но, ось найкраще. Матимете користь із побаченого. Деінде ви ніколи не побачите чогось такого.

Бурелл (вголос):

— Шановні глядачі, дивіться ж бо. До кінця цієї стрічки зали- шилося дуже мало.

Тому-то так рідко Валле говорив на сеансах, причому йому завжди перешкождали, хоч як не старався. Деколи заговорювався й, мабуть, мав тоді утіху, та Бурелл, хай навіть погано почувався, вічно стояв поруч і докидав слово-друге, а після сеансу мовляв, як звик був:

— Книжки, Валле, — це добра річ, але якщо хочеш навчитися озвучувати, то вчися цього із справдешнього життя!

Хлопчина, звичайно ж, знизував плечима й відводив убік свій упертий цікавий погляд.

Отже, теплий день пізнього літа. Причал.

Розплющивши очі, Бурелл зиркає на годинник й зітхає. Господи Боже, ще півтори години плисти на одному з цих човнів, змайстрованих, щоб перевозити хіба що худобу й розтелепуватих мужиків.

Поштовх, рипіння, люди приходять і виходять, а справа й далі рухається дуже помалу. Капітан-машиніст більше дбає про безпеку, ніж про швидкість, тому й не стається тут нещасливих випадків. Буреллові очі майже заплющені, залишилася тільки вузька шпарина, у якій блищить світло та дрібка здорового глузду. Рот роззявляється в лінивому пообідньому позіханні.

Та ось його обличчя змінилося. Рот прудко закривається, і це відразу впливає на очі, що знову розплющуються: зв'язок діє чудово. Бурелл виглядає виспаний, рішучий і, мабуть, навіть трохи заскочений. На містку стоїть невеличка жінка, її золотаве волосся в'ється навколо точеної голови й ретельно напудреного лица з великими темно-блакитними очима. Жінці вже років тридцять із добрим гаком, у неї поношений одяг, а однак... Однак на весь білий світ є тільки одна така, звать її Уллі, й вона чомусь сама, невідомо чому на самоті.

Свого часу Уллі була жінкою повітряного гімнаста, якого Бурелл знав лише поверхово, отож і не міг збагнути, з якого це дива вона пустилася з Юлле Андерссоном. Це ж задля неї старався Юлле, він не належав до тих, що бережуться. «Либонь, вважав себе сильним», — гірко думає Бурелл.

Бурелл звівся на ноги. Він аж ніяк не такий високий, як Юлле, й нагадує радше тяглового вола, ніж людину. Його лице променіє радістю, а тонкогубий рот розтягся аж до вух. Валле пожвавішав, він теж зауважив жінку. Зрештою, всі люди усміхаються. Капітан-машиніст навіть підіймає кашкет, коли Уллі ступає на палу-

бу. І ступає так, що здається, ніби пароплавчик не обтяжується, а навпаки — легшає.

Багаж, либонь, важить добряче, забирає чимало місця і для невтаємничених видається чимсь лячним та містичним, сіє неспокій поміж смоландськими лантухами й розмаїтими селянськими причандалами. Він накритий тканиною, прив'язаний до жердин. Є тут три великі валізи, кілька коробок, бувалий у бувальцях кубометровий кофер з мріями артистів та кухонним манаттям. Крім того, є ще метрова чорна скриня заввишки й завширшки десь зо третину метра. Глянувши на неї, можна подумати, що Уллі зачаровує змії або ж ковтає шпаги.

«Раніше, — пригадує Бурелл, — вона завжди походжала з букетами квітів. Невже проминули ті часи?»

Юлле Андерссона теж не видно.

Бурелл ступив був кілька кроків, щоб допомогти чоловікові на причалі передати багаж Уллі, та цю справу вже залагодили капітан-машиніст разом із рештою. І з Валле. Той встиг принаймні затягти трап — звичайнісіньку міцну дошку.

«Хто б подумав, що цей хлопець ось такий», — думає Бурелл.

Уллі дякує на всі боки, і це звучить, як пташиний щебіт. Коли стояла на причалі й ждала, її сукня видавалася зношеною, а тепер гостроока селянки, здається, навіть не зважають на те. Судно позадкувало, штевень знову повернув проти течії, і капітан-машиніст вкинув довгі поліна в топку. Поплили.

Зрештою Бурелл вирішив привітатися. Аж тепер, відколи рушив пароплав, стало зрозуміло, що Уллі сама. Вона сидить на довгій скрині, де сховано мрії, змії чи шпаги, й своїм видом допомагає сонцю зробити день теплішим і яснішим. Тільки Бурелл бачить, що їй далеко поза тридцять, а якщо й не бачить, то напевно знає. Навіть здогадується чи принаймні припускає, що останніми роками Уллі було не з медом.

— Добридень, Уллі. Як там у тебе? — озивається він.

— Добридень, Бурелле. Як твоє здоров'ячко? Як любовні справи? — відказує вона. — Сядь-но сюди, чоловіче.

Звична для неї розмова.

Валле стоїть збоку, біля скрині з кіноапаратом, й дивиться упертими цікавими очима. Уллі кидає на нього погляд, Бурелл теж. Два довгі допитливі погляди.

— Ти сама, Уллі? — вважає за потрібне поспитати Бурелл.

Уллі зиркає йому у вічі й не без їдкості відповідає:

— Атож. Ти ж, Бурелле, не маєш цього за зле?

Валле вперто, цікаво дивиться, й Уллі усміхається йому. Усмішка так прудко промайнула на лиці, що він не певен, чи це всього лише сонячний зайчик. Тому й не здобувається на те, щоб усміхнутися, і трохи бентежиться.

— А ти хіба не знаєш, Бурелле, що Юлле зламав хребет?

Трохи переждавши, Бурелл ковтає ці ущипливі слова й питає холодно, як тільки йому вдається в таку спеку:

— Цього разу хребет був аж ніяк не мій, га?

Уллі широко відкриває очі. Дивлячись, Валле знову має враження, що на її обличчі промайнув сонячний зайчик, а Буреллові йде голова обертом поруч із цією маленькою жінкою.

— Бурелле, — каже Уллі, — Юлле сам собі зламав хребта, але йому в цьому допоміг один кремезний мужик. Ось тому я сиджу отут біля тебе на скрині. А якби не те...

Її голос звучить уривчасто й надто гучно, уже не гарно. Та ось він знову спокійний й насмішкуватий.

— А якби не те, — веде далі жінка, — то навряд чи довелося б мені тягатися з цим багажем. Коли Юлле був здоровий, то сам дбав про такі речі. А тепер лежить у лікарні й уже ніколи не буде таким, як раніше. З ним діється, мабуть, те саме, що й із Еено. В усякому разі...

— В усякому разі? — перепитує Бурелл.

Валле знову привиджується сонячний зайчик, а Уллі відказує:

— В усякому разі маю тир і установку для кидання кілець. Тепер моя черга директорувати, я вже не дитина...

Подумавши, що про це хіба сам Бог відає, Бурелл згідливо гмукає. Уллі дивиться йому в обличчя. Воно роз'яснилося, й жінка знає чому. Проти неї ясніє ще одне лице — юнакове.

— Мій хлопчику, — мовить Уллі, — не перегрівайся на осонні. Аби потім не застудитись. Якщо ти тілом і душею запродався Буреллу, то принаймні підійди ближче, щоб на тебе подивитися. На цій скрині знайдеться місце ще для одного.

Бурелл спохмурнів.

— Хай парубійко стоїть, де стояв, — каже він і кидає суворий погляд на Валле. Однак той не має ніякої пошани до цих поглядів, менш-більш знає собі ціну. Вдячно, хоч і трохи зніяковіло усміхнувшись, сідає поруч із Уллі. Отож у неї з обох боків — два чоловіки, і ніхто не скаже, що жінка, говорячи, нахилиється ближче до зрілого, ніж до молоденького.

Пароплавчик, як і раніш, посувається проти течії в тому самому невеселому такті, немовби був звичайним поромом, а не гордим судном. Капітан-машиніст бачить лише спину Уллі й, здається, час від часу забуває про свою відповідальність і про курс судна. Плечі й потилиця Уллі тендітні, як у молодих дівчат, невеличких жінок. Рідко йому трапляється вглядіти щось гарне. На береги він майже не дивиться, хіба що коли причалює, та й тоді бачить окремі доми в поселеннях, хлюпїтливу воду та сірі ночви. На людях ніколи не зупиняє погляду.

Тут річка повертає, день хилиться до вечора. У цю пору року тут не буває ночі, лишень довгі сутінки, що залягають на берегах, воді та обличчях. Довгими хвилинами сидять люди мовчки, занурені в собі й напівсонні, хто від втоми, а хто від мрій. В інший час Бурелл спав би, а нині він усе пообіддя не змружив очей.

Лягнувши долонькою по скрині-мрії, Уллі каже йому:

— Тепер я сама собі директор. Колись командував Гагель, мій свекор. Порядний дідок, трохи закоханий у мене, але не до такої міри, щоб це шкодило. Потім — звичайно ж, Герман, його син, за яким я була заміжня. Знаєш, мабуть, його, торік він скрутив собі в'язи. То був круглий дурень. Я ще не бачила такого йолопа, як він.

— Чи були в тебе діти? — цікавиться Бурелл.

Уллі змовкає, мовчить. Озивається за якусь хвилину.

— Потім директором був Юлле. Тобто я байдикувала, а він заробляв гроші. Якби ми трохи заощадили... Еге ж, а тепер усім керую я.

Тоді Уллі звертається до юнака.

— Як тебе звать? Валле? Що ж, підхоже ім'я. Буває й гірше. А чи годишся ти хоч до чогось, хлопче?

Бурелл стенає плечима, таке він перейняв у Валле, а той вискалає зуби.

— Ні до чого, пані.

— Якщо ні до чого, то я купила б тебе в цього ось господаря. Бачиш, мені важко самій давати раду з усіма справами. Волочити й тягати. Напинати шатро. Стояти й пильнувати за отими мужиками з липучими пальцями. І таке інше.

По тому Уллі заплющує очі й дрімає, а її слова пускають коріння й зростають у Буреллові та Валле. За якийсь час Бурелл відказує:

— Тобі треба бути з кимось таким, що трохи бачив світ і вміє

поводитися з людьми. З дорослим чоловіком, якого віддавна знаєш і можеш на нього покладатися...

А ще за якийсь час Валле каже:

— У нас не так уже й багато роботи перед кінофільмом. Якщо ви, пані Андерссон, потребуєте, щоб хтось вам допоміг із наметом та рештою, то я охоче...

Бурелл витріщився так, що брови, вигнуввшись зачудованими дугами, полізли на лисого лоба (Валле знає, що це означає).

— Кажеш, охоче, шмаркачу?! Це вже, к бісу, мені знати, що тобі належить робити!

Гримаса — зображення без тексту. Валле все втямив і зціпив зуби. Він уже підрахував: платня за два тижні. Ану давай грошенята, товстий чорте, недотепо! Звісно ж, Валле розмірковує не вголос.

І Уллі сидить тихо.

Річка повертає в інший бік, а день хилиться туди ж. Сонце зависло низько над берегами та поселеннями, б'є капітанові-машиністу в очі, й той бачить тільки обрис Уллі, вирізьблений довгим промінням. Однак є ще вуха. Мабуть, він думає: «Комусь іншому важко з його садибою, коровою, дітлахами та жінкою. Хтось інший ніколи не зазнав радощів у житті. Хтось інший мусить стояти й возити селяків туди-сюди, а сам ніколи не зійде на сушу там, де йому захочеться. Хтось інший повинен крутитися на ось цьому худоб'ячому поромі, а ці людиська можуть зупинитися там, де їм до вподоби, й розважатися».

Принаймні в капітана-машиніста такий вираз на лиці, ніби він міркує саме так.

Пристань.

З поштовхом прокидається все і вся, судно хрипко гуде. Це справді сумний крик сиріої пари. Люди надходять, Бурелл звівся.

— Візьмеш скриню з апаратурою, — загадує він підручному, — а я допоможу пані Андерссон з оцими речами.

Валле мусить послухатися. Він не з тих, що стоять склавши руки, коли дійде до діла. Хоч і юний, та тягав уже ту скриню з кіноапаратом по rozmaїтих пристанях і вантажних причалах, по суднах і вагонах, а такого дня, як ось цей, коли у грудях міцний дух, коли на тобі спинається погляд Уллі, то сили удвічі більше. Хоч і худорлявий, гнучкий, та тіло жилаве. Бурелл ладен пожалкувати, що сам не взяв цього вантажу, бо дуже вже хвацько Валле

ставить на ребро оте важке одоробало, підхоплює — й ось він на містку.

Іншим разом Бурелл сказав би: «Щоб його чорти побрали. Добре зроблено, парубче». Але сьогодні він надумав висловитись інакше:

— Ради Бога, хлопче, орудуй обережніше. Це ж тобі не мішок картоплі. Як гадаєш, га?

Але очі в Уллі сяють і додають Валле сили. Ще один ривок, протягне рипіння — і важка скриня стоїть на землі. Навіть незворушні старі селяни схвально усміхаються.

— Господи Боже, — мовить Уллі, — ось такого, як ти, хлопчику, мені й треба!

Капітан-машиніст відчуває, як ці слова, наче теплі цвяхи, пронизують йому серце, і вже ладен ще раз зітхнути над своєю садибою, жінкою та дітлахами, коли це раптом розкричався Бурелл:

— К чортовій матері! Чоловіче, ти собі думаєш, що скриня з цегли та цементу! Зараз же постав її біля берега!

Буреллові куці ноги ступають чотири довжелезні кроки, і капітан-машиніст, встигши звести голову, бачить, як колишній борець обхоплює руками скриню, злегковаживши ручками, і піднімає, двигає, моцюється...

Вся річ у тому, що скриня не так важка, як незручна. Буреллу доводиться притиснути її до грудей, защемити віко підборіддям, розкарячитись і в такий спосіб піднімати. Більш, ніж ось цей клопіт, його мучить думка: «Тільки не те!» Надвередившись, він ні разу не наважився на такі тягарі. Але скриня вже на колінах, а в голові гуде все та ж гадка: «Тільки не те!» Перед очима безліч зірок. У цьому розсіпі мерехтять очі Уллі, ось вони вже як два великі сонця. «Тільки не те!» — вкотре думає він.

А тоді стається те, що й мало статися в недужому тілі. Щось надривається у хребті, щось перевертається в животі. Ще мить — і в голові пролунає «хрряк!», зовсім як було останнього разу. «Втримаюся, хай йому біс!» — напливає думка, але поки встигла стати чіткою постановою, Бурелл уже випустив ношу. Валле кидається вперед у мить, коли скриня перехнябилася, й встигає трохи притримати її, щоб лягла на землю. Капітан-машиніст та інші чекали, що вона впаде в річку, а тепер оніміли, роззявивши роти. Міцно схопивши ручку, Валле опускає тягар.

Першою озивається Уллі:

— Ото полетіли б бризки, якби оця штуковина та шубовснула у воду!

Другим — капітан-машиніст:

— Добре зроблено! Ось так ухопити!

Люди щось гомонять. І, нарешті, Бурелл:

— А хай його чорти вхоплять!

Одначе він, напевно, таки вдоволений у своєму невдоволенні. Кинувши злобний погляд на Валле й присоромлений — на Уллі, думає: «Принаймні хребет витримав». Конче треба сісти, ось і камінь, що лежав тут багато років і тільки ждав, що прийде Бурелл і сяде на нього.

— Це справдешній мішок картоплі, Бурелле! — встиг сказати підручний.

— Іди по коробку з фільмами! — наказує йому господар.

— А хто тут пообіцяв допомогти мені? — питає Уллі.

Запізно, запізно. Бурелл зводить очі. Чи не переніс, бува, на берег цей чортів парубійко більшість її речей. Чи не він оце тягає разом із капітаном-машиністом в'язку жердин, дощок і пакунок з шатровим покривалом.

— Це я пообіцяв, — відповідає Бурелл, — але коли маєш під рукою таких дурників...

— Подякуй за те Богу! — відрубує Уллі, та так, що Бурелл змовкає, торопіє, встає й на силу плентає сам по коробку.

Хіба що сам Бог відає, як Уллі примудрилася скласти докупити свій тир-метальню, але до восьмої вечора її намет стояв у низці металень, тирів, каруселей, гойдалок та яток ворожбитів. То був один із найкращих вечорів сезону, і пройдисвіти — на чверть, наполовину й цілковиті, а крім них — на всю Швецію знані власники розважальних закладів, як-от Вальберг, Блумстер, Чорний Якобссон, стара Брант зі своїм Калле та колишня циркова наїзниця Лісандра Ульсен, — уся ця гоп-компанія зібралася тут оббирати люд, кохатися й показувати себе безталанними, манливими, зіпсованими чи шахраюватими. Повсюди ходив диявол, сіючи плевели в душах селянських дітей; огрядні матінки хоч і зводили до небес докірливі погляди, однак вважали все це непоганою забавою, а місцеві старигани набирали на неї охоти. Рівно о восьмій Уллі поставила каструльку на спиртову кухоньку, запарила каву й послала сором'язливого, охочого прислужитися сільського хлопчика до крамниці по буханець хліба та сто грамів

меленого м'яса, яке потім з'їла, посоливши й приперчивши, — звичка, перейнята в старого Себастьяна Гагеля — батька її колишнього свекра. Відтак напудрувалася, намалювалася й розпочала нову сторінку своєї історії.

У той час Буреллів старий кіноапарат уже стрекотів на першому сорокап'ятихвилинному сеансі.

— Туди його к бісу, ввечері будеш говорити, — сказав Бурелл підручному. У відповідь той вищирив зуби.

— А ви що, Бурелле, захрипли?

— Берися... берися до роботи, хлопче, починаємо, — відповів господар так люб'язно, як тільки міг, хоч весь аж прискав злістю.

Валле підготував апарат, перевірів світло і вставив кінострічку. Коли стодола заповнилася людом, загасив лампу над головою й крізь заповнене повітря послав ладунок світляних фігурок-стрибунців на полотно, де вони міцно вчепилися до брудно-сірої поверхні. Поміркувавши трішки, Валле повів:

— Селяни і такі інші! Це катастрофа у Сан-Франциско, про яку ви, мабуть, чули. Як бачите, падає дощ. Не зважайте на те. Також бачите, що мерехтять блискавиці. Не бійтеся, бо там сталося ще гірше. Про ось це місто, що десь в Америці, я нічого не знаю. А тут ніби зображено...

Тон був такий безсоромно-розв'язний, що Бурелл навіть не здобувся на те, щоб заткнути рота хлопчиськові. Деякі глядачі й дивитися забули на живі картини, натомість розглядали нахабного Валле. Бурелл мало не підскакував зо злости, а однак, дивна річ, наразі придушував у собі міцні слова, надіючись, що підручний схаменеться й спробує якось врятувати кіносеанс.

І згодом Валле спробував, хоч і недовго це тривало. Крутив ручку торохтливого, тріскотливого пате, що загрозливо вигойдувалося на хисткому дерев'яному штативі, і в цьому шумі чутно було його збуджений голос:

— ...ці, що біжать, — це нібито люди. Те, що ворухиться ген там і схоже на обшарпану штору, має зображати пожежу. Принаймні видно дим. Ще мить — і ви побачите, як розвалиться дім. Гляньте...

Глядачів пройняла напруга, їм не дуже перешкождали балаканина й торохтіння ззаду. Плівка сіпалася й цокотіла дужче, ніж зазвичай, Валле змовк і прислухався.

— Говори ж, к бісовій матері! — шепоче Бурелл.

Та Валле зауважив, що з апаратом щось негаразд. Очевидно,

надто вже сильно ним стукнули, коли вивантажували. Металева захисна пластиночка між підсвіткою та плівкою зтялася й не опускається, коли сповільнюєш біг кадрів, щоб виграти на часі та якнайдовше розтягти напругу. Крутячи корбу правою рукою, Валле орудує лівою із засувним віконечком, вивільнює його. Кінчики пальців кидають велику тінь на полотно, і тільки у лівому горішньому куті видно те, що має зображати погибель Сан-Франциско.

— Що з тобою, до дідька, діється? — шепоче Бурелл. — Стоїш та й бавишся?

Валле для проби сповільнює біг, і тепер віконечко ніби вивільнилося, є певність, що воно опуститься, коли спинити фільм. Доводиться крутити ще помаліше, бо залишилося зовсім небагато метрів цієї катастрофи.

«Лихо й біда бути на побігеньках у цього бовдура», — думає підручний.

Карбідна підсвітка шкварчить. Це заважає, і він стуляє повіки, щоб краще думалося. Зненацька його охоплює лють — навіяна, бо живить її не так Буреллова поведінка кілька годин тому, як Уллина усмішка, що сонячним зайчиком промайнула на лиці...

«Наспів час!» — постановляє Валле й починає:

— А тепер настає кінцевий струс. Подивіться!

Валле уповільнює оберти. Віконечко не падає, конче треба збільшити швидкість.

— Це підмана, мужики! Все це надумане, щоб Бурелл міг одурити вас! Треба бути телепнем, щоб повірити в таку нісенітницю.

— Він жартує! — гукає Бурелл і хапає ручку, щоб зменшити швидкість. Валле не встиг нічого вдіяти, вже запізно. Бурелл перестарався у сповільненні, кілька секунд стрічка повзе, зображення спроквола поблимує, все Сан-Франциско дрижить — і раптом чути звук, неначе хтось видобув корок із пляшки: плямк-плямк! Видається, що все місто луснуло, на полотні мигнула барвіста плямка, й водночас старе пате спалахнуло тріскучим полум'ям.

Метнувшись, Валле встиг зачинити накривку на коробці з кінострічками. Скиглячи, Бурелл збиває ногою шланги від газових циліндрів, а в старій стодолі чи не вперше зчиняється паніка. Густий задушливий дим одразу ж заповнив геть усе, і в цьому шарварку лунає пронизливий голос Валле:

— Відчиніть двері!

Їх відчиняють ногами, і глядач-заєць, що прослизнув непоміченим, жалкує сам на себе. Двері розчахнуто навстіж, і за хвилину-дві вся публіка, неущкоджена, лишень приголомшена, кашляє надворі. Валле з коробкою волочить ногами, за ним плуганиться Бурелл. Обпік пальці, тому один із циліндрів штовхає ногами. Плівка вже згоріла, тепер горить штатив. Поки чоловік вернувся, якийсь наймит вилив відро води на всю апаратуру.

— Достобіса, чоловіче! — хрипко закричав Бурелл. — Ти ж мені знищиш усе, що маю!

На те наймит незворушно відказав, що як має бути руйнація й погибель, то хай буде остаточно, вилив для певности ще одне відро й загасив вогонь.

Ясний вечір, суботній байдужий вечір. Навколо тільки ліс, на який ніхто не хоче дивитись, а там вдалині річка, яку ніхто не хоче слухати. Посередині всесвіту стоїть нещасний Бурелл. Обпечені руки, обпечена душа, пече в шлунку, хребті, а найдужче — в гаманці. Цієї світлої ночі наш Господь забув уділити ласки людям, які ніколи не вчинили Йому ані дрібки зла. Не скажеш, що Бурелл побожний, та він, як і всі, допоминається свого у незвіданих сил. А про те, що нині він сердитий, зайво й казати.

Глядачі були такі милостиві, що ніхто з них не вимагав повернути гроші. Зрештою, мали досить комедії. А тут, по-перше, машина так зіпсувалася, що в цих місцях її нізащо не полагодиш, і по-друге, тепер у Бурелла почнеться низка пустих, гулящих днів, у той час як власники каруселей, гойдалок, тирів, ба навіть найтупіші ворожбити виманюватимуть у людей грошики.

Біля стодоли стоять Бурелл та Валле й дивляться один на одного.

Загалом узявши, Валле доволі кумедний і чудний. Бурелл презирливо оглядає його з голови до ніг і навпаки. Можна було б сподіватися, що й обійде його довкола. Згинає шию й трохи розставляє короткі ноги (пізнати давні замашки) — прибирає справдешню борцівську поставу. Валле таки настрашився. Все, що він бачив, читав, обдумував і зазнав, щезло, розтануло, від усієї особистости залишився тільки інстинкт. Однак не показує страху — трохи через гордість, трохи через те, що тут люди, а трохи через те, щоб із самого початку не дати Буреллу переваги. Виглядає, як завжди, невимушеним.

— Ти, Валле, дурень, — проказує Бурелл помалу, немовби довго міркував над тим, хто ж такий його помічник, а тепер знайшов

правильне означення. І повторяє тихше, для самого себе: — Неприторенний дурень.

— Еге ж, такий я і є, — навдивовижу зухвало відповідає Валле.

Бурелл неначе чогось шукає в тиші навкруг себе. Не знаходить холодних, вагомих, а заодно й зневажливих слів, яких шукав, — тому злоба, звичайно ж, виливається найкоротшим шляхом. І ось...

— Іди к чортовій матері й не показуйся передо мною! Гибай звідси, бо інакше руки-ноги тобі повириваю! Геть з моїх очей, ти, йолопе квадратний, газето жована, афішо клеєна, селюче недо-струганій, шмаровозе, гицлю, злодію, лайдаку...

— Ото ж ви такий і є, ще й удвічі більше, ніж кажете, — холодно відрізує Валле. — По-перше, це ви підпалили кінострічку, по-друге...

Він робить вагому паузу — таку собі кістку для голодної публіки — й веде далі:

— ...по-друге, ви увесь день клеїли дурня, та так, що аж люди сходилися й потішалися. А по-третє...

Але Бурелл уже рвонувся вперед. Та Валле не з тих, що зволікають, і Бурелл, сам не знаючи як, дістав стусана під дих. Удар, може, й не дуже сильний, та він влучив у найболючіше місце. Бурелл миттю корчиться, хапається за живіт і вистогнує:

— Убивця!

І звалюється на задок.

Валле накивав п'ятами, а Бурелла оточують люди й видивляються на нього, не дуже тямлячи, що й до чого. У цю мить він жалюгідний, і його злість смішить людей, які тільки-но бачили погибель Сан-Франциско, а перед тим — ще багато чого серйозного. Кінець кінцем хтось із юрби питає:

— Не смертельно, га?

Бурелл зводить змордоване лице й кричить:

— Забирайтеся ви всі звідси під три чорти!

Обережно підходить сухотний Калле Теософ, чоловік товстухи Брант-Гойдалки. Здається, ніби він принохується. Кілька хвилин розглядає Бурелла сумними очима й озивається тонким голоском:

— Тепер ти нагадуєш Суссе, хворого лева з Юакімового звіринця. Якщо потребуєш допомоги, то я тепер якраз вільний.

Дізнавшись правду про себе, лев Бурелл мляво, вимучено махає рукою. Усі слова — немов холодні цвяхи в серці.

Коли у стодолі менш-більш вивітрився дим, Бурелл зводиться й помалу дибає подивитися, що там із спаленим пате. Під сте-лею горить лампа й освічує гурт цікавих парубків, матусь і ді-тей. Хтось обережно торкається до ще теплих частин апарата, ще хтось крутить корбочку, кривляється й передражняє Валле: «Це Сан-Франциско, а це будинок — плямк-плямк...»

— Вимітайтеся звідси! Що ви тут виробляєте з машиною? — гукає Бурелл.

Знявши лампу, він уважно придивляється. Весь апарат закіп-тужений і мокрий. Коли наймит вилив на нього відро води, щось клацнуло, а тепер видно, що луснула лінза в корпусі й іще одна в об'єктиві. Віконечко й досі відчинене, ролики вгорі й унизу пе-рекособочилися, дерев'яний штатив обвуглився. Ще лежить га-зовий циліндр. Жалюгідне видовище: розтовчений ногами ма-нометр.

Бурелл протяжно зітхає, йде в куток і сідає на перевернуту скриню. Розуміє, що цю машинерію й за тиждень не полагодити, а може, взагалі не вдасться, бо на це треба грошей.

«А в Уллі все гаразд», — думає він.

Бурелл розмірковує про це. Вона потребує чоловіка, і цей чо-ловік... «Ану ж?» — промайнула гадка.

«Ану ж?» — думає Бурелл. І відразу почувається набагато кра-ще — тілом і душею. Пригадує виразніше, ніж будь-що інше, вечір кілька років тому, коли він боровся з Юлле Андерссоном. Була це не звичайна собі боротьба. Обидвоє палали ненавистю один до одного, коли зійшлися на килимі. Юлле, мабуть, думав: «Еге ж, це ти, розсучий сину, підбиваєш клинці до Уллі!» А в Бурелла була гадка: «Еге ж, ти Уллін чоловік. Зараз я тобі хребет зламаю». І зче-пилися. Йшлося не тільки про гроші, славу й публіку. Ні, йшлося про щось більше. Юлле знав своє: «Якщо я не змету цього лайдака ось тут, то він змете мене, ще й, може, добереться до Уллі!» І в Бурелла було своє: «Тепер усе вирішується!» У шапіто сиділа Уллі, її очі сяяли, як два сонця. І ось пролунало «хресь!» у Буреллової спині, тоді-то все й сталося. Поки Юлле послабив обіймище, про-лунало «хресь!» також у голові, а в животі щось обірвалося — саме там, де Валле тільки що приклався кулаком. Юлле змів багатьох — і фіна Еено, дарма що такого вже хорошого приятеля, який нава-жувався задивлятися на Уллі, і Германа Гагеля, і Еленнінга, цього дурника, що подарував їй троянди, а чоловік це побачив. Юлле ні до кого не мав милосердя, а тепер сам лежить.

«Так, — думає Бурелл, — тепер моя черга, Юлле Андерссоне, бо можу стояти на ногах. Хоч і на шмаття розлазяться мої шлунок та хребет, та мене не возять до лікарні, я не з того тіста зліплений».

Він зводиться, стає на ноги. Ой. Усміхається. Ой. Ступає крок — ой — від скрині й рушає — ой, ой — до Улиного намету.

Важко сказати, як закінчився б цей вечір, якби Бурелл був у силі, якби не треба було зважати на зламаний хребет і надвереджений шлунок, якби принаймні лигнув чарку-дві. Побачивши, як Валле в наметі Уллі недбало вимахує стальним гаком і знімає ним кільця, а поряд Уллі — така чарівлива, якою може бути тільки вона — схиляється до перил, до задивлених на неї відвідувачів, Бурелл відчув у своєму нутрі демона ревнощів та гніву й так розгубився, що геть забув сказати веселе «привіт», з якого мав намір розпочати діло — брати в руки красуню Уллі та її справи. Він стояв, роззявивши рот. Лише на мить приголомшили його зв'язки, причини, перебіг подій; майже відразу все стало йому зрозуміло. Бурелл роззявив рот над тим, що не зумів передбачити, як воно піде, що міг спати з відкритими очима й, не прокинувшись, подався до Уллі. Ця жінка не помітила його або ж вдала, що не помітила.

— У тебе, кажуть, горіло? — цікавиться якийсь стрічний знайомець, і Бурелл відповідає напівсвідомо:

— Так, згоріло.

Він обертається й іде повз власність старої Брант, Лісандри, Вальберга та інших — каруселі, гойдалки, ятки та намети. Люди здоровкаються з ним, усміхаються, як і належить в один із найкращих вечорів сезону, коли гарна погода, коли багато люду, що довго збирав гріш до гроша. А тепер Бурелл справді сліпий. Задумався, а в його нутрі, у пеклі Демон знай підсипає вугілля. Крутяться гадки про завтрашній день, про Юлле Андерссона, що лежить десь у шпиталі й, напевно, ніколи не одужає, а найбільше — про Уллі і Валле, Валле і Уллі. Кого тільки вона не привабить, того мало не погубить, розмірковує Бурелл.

Єдина втіха — їй невдовзі стукне тридцять п'ять, а хлопчиськові ще й вісімнадцяти немає. Уллі його не втримає, та й мене теж не втримала б. Це ж стара жінка. Якщо добре придивитися, то вона далеко не така вродлива, як колись.

А була з неї красуня. Господи Боже, яка то була краля!

Бурелл пакує своє манаття. Тоді йде на ночівлю. Є маленька

надія, що Валле повернеться. Але година минає за годиною, а той не приходить. Він в Уллі. Весь світ спить. Весь світ, крім Бурелла.

Пароплав відійде звідси допіру вранці. Від болю в хребті та шлунку Бурелл корчить гримаси. Пітніє — і раптом мерзне. Цікаво, чи скоро доведеться...

«...Стати до боротьби зі смертю», — думає він.

НЕСПОКІЙНИЙ ЧАС ЄВГЕНІЇ

Заручившись із Євгенією, Еранссон за якийсь час став майже пристойним чоловіком. Ну а вона, зі свого боку, взяла кредит у банку й відкрила крамничку білизняних тканин. Відтоді стала такою добропорядною, що перестала відповідати на двозначні зачіпки й потаємні знаки. У крамниці й завдяки їй же Євгенія перейшла на інший рівень. Прибравши на круглому обличчі як-найлюб'язніший вираз, віталася й кивала головою більш, ніж годилося. Відповідала навіть на привітання сержанта, станційного писаря та журналіста, а ці панове пантеличилися й знову починали собі снувати солодкі гадки про Євгенію — ту, що, як вважали, добре знають. Знову вселяла надію вона, жінка, яка кілька років була потаємною втіхою цих нежонатих чоловіків, а тепер вони, звісно ж, танули, гадаючи, що віднайдуть її давню подобу. Таке непорозуміння тривало надто вже довго, й одного дня Євгенія мусила сказати сама собі: «О ні, треба покласти край тим привітанням, бо вже всеньке місто про них пліткує».

Пліткарське місто — це цілком звична річ. Для того воно й створене, будинки зведені тісно один біля одного, щоб люди часто збиралися й пліткували. Місто мусить це робити, бо інакше вимре. Євгенії ж люди казали тільки: «А-а-а, о-он я-ак» — так протяжно і злосливо, що за цими словами могла критись яка хоч думка. І подекували: «Еге, еге, я завжди гадала, що вона зреш-

тою когось-таки захомотає — після стількох спроб! Чи, може, це ніяка не серйозна спроба, а далі розпушта? Вона ж мала одного хлопа тут, другого там, третього в Америці, хіба не так?»

Чи сумна була Євгенія, чи весела, все виходило на одно. Ніхто не вважав, що її усмішка потрібна в крамниці, натомість загал був певен, що це, аякже, вияв гріховних намірів, і поговор, що влігся був на ті часи, коли Євгенія зустрічалася з малярем-п'яницею Еранссоном, знову розворушився, поповз по домівках, повнив роти та вуха. Хоч що робила чи казала жінка, витлумачували на зле. Коротко кажучи, її обмовляли.

Еранссон не пив ось уже два місяці, дивився на життя серйозно й постановив собі одну річ. Щосуботи по обіді залишав більшу частину своєї платні в Євгенії, а в усі дні тижня десятою дорогою обходив пивні. У суботу ввечері вони удвох ходили в кіно, у неділю прогулювалися, і все це виглядало гарно й по-сімейному. Звикнувши до цього порядку речей, Еранссон відчув смак такого життя. Уявляв майбуття як акуратненьку крамничку білизняних тканин, де він сидів би у внутрішній кімнаті й вів рахункові книги, або відпочивав би після малярської роботи, або бавився б із маленькими милими діточками, тоді як Євгенія стояла б у торговельному залі, була б ввічлива з клієнтами й згрібала б грошенята. Була це аж ніяк не погана чи недостойна мрія, породжена підманутими сподіваннями або ж пожадливістю до маломістечкового блага. Ні, це була м'яка й добра мрія про спокій, затишок і щастя після всіх юначих помилок та пияцтва. Еранссон справді ставав статечним чоловіком.

Він чував плітки про Євгенію. Власне, не хотів на таке зважати, бо добре розпізнав її за більш ніж два роки зустрічей перед заручинами. «Що минуло, то минуло», — казав Еранссон із розумінням, а якщо Євгенія раніше й була легковажна, то він сам теж не належав до тих, що носять хрест чи одягають покутницьку сорочку з кропив'яного волокна. Найважливіше — те, що тепер усе було успішно й крамничка починала виплачувати сама себе.

Він мешкав разом із товаришем по роботі Юганссоном, і якось той кинув кілька слів, от так собі знічев'я, про станційного писаря.

— К бісу, — сказав Еранссон, — облиш це, хлопче!

Мовив це так серйозно, що Юганссон змовк. Одначе плітки, звичайно, й далі кружляли, вони ж тисячоногі, й носять їх добре змащені язики. «Йди-но, чутко, будь ласка, вирушай на довгу

прогулянку», — кажуть люди, і вона вирушає. Джерелом чуток, їх видимим живленням був не хто інший, як товстуха фру Блум, така собі доморосла лілія, мама фіалковоокої дівчини — модистки, що мала на меті відкрити крамницю білизняних тканин.

— Бачиш, Єранссоне, — сказала одного дня роздратована Євгенія, — бачиш, до чого доходять люди!

— Стався до цього спокійно, Євгенієчко, — порадив він. — Я так і роблю. Непереливки будуть тому, хто наважиться відкрити рота, а я почую!

Але завжди знайдеться такий, хто посміє відкрити рота й прошипіти ущипливе слово. Ніхто не казав нічого по-прямому, натомість висловлювався так:

— Слухай-но, Єране, оцей сержант тільки б за спідницями бігав.

Або ж:

— Чи знаєте, Єранссоне, що редактор Андерссон змінив харчівню? Ну що тут скажеш про таке? П'ять років обідав у «Залізничному готелі», а тут раптом перейшов до «Нового готелю»,

Єранссон дуже добре знав, що «Новий готель» стоїть якраз навпроти Євгеніної крамнички, а однак лише усміхнувся:

— Не розумію, чому це мене має хвилювати!

Був таким, яким хотів бути, — спокійним, розсудливим і тверезим. Євгенія тепер ставилася до всього незворушно й, попри всі плітки, розвивала свій заклад.

— Навесні ми, Єране, одружимося, — мовила вона, — і я не я буду, якщо не припиняться ті балачки!

— Добре сказано, жінко, — відповів маляр. — Зрештою, я ж знаю, що ти не бігаєш за чоловіками. Навпаки — ось ці міські шалапути волочаться за тобою.

Євгенія була сильна й стійка. Сталося так, що вона зустріла журналіста Андерссона, а той заговорив із нею по-фамільярному, як звик був раніш:

— Ну що, Євгенієчко, як справи? Знаєш, я тепер обідаю тут, навпроти твоєї крамниці. Чи не міг би я якось перед обідом заскочити до тебе?

На те Євгенія, холодно, як льодом:

— Якщо ви, пане Андерссон, шукаєте товариства, то ви звернулися не до тієї особи. Хочу вам це пояснити. До побачення.

Та й сержант, досвідчений у справах із жінками, теж, звісно, спробував щастя:

— Ого, пані Євгенія відкрила крамницю! Мушу сказати, це розумно, справді розумно. Я тепер живу на вулиці Кунгсгатан, у домівці унтер-офіцера Калліна. Якби ти там проходила, то завжди можеш заглянути до мене. Га, лялечко?

— Посоромтеся! — відрубала Євгенія. — Посоромтеся, чоловіче!

Одного дня до крамниці зайшов станційний писар, розглянувся й підсміхнувся:

— Еге ж, Єнні, годі повірити, що ти тут опинилася. З малярем-п'яницею — і раптом крамниця! Але ти знаєш, що в скруті завжди можеш покластися на мене. Правда ж?

— Якщо вам не подобається крамниця, — відповіла Євгенія, — то можете собі піти, куди захочете. А ми з Єранссоном самі даємо раду з нею. Так що все гаразд!

Всі спроби давніх знайомих підчепити Євгенію нічого не давали. Вона стояла на своєму й вважала, що Єранссон, який задля неї кинув пити, нарешті став чоловіком, із котрим можна жити в мирі та злагоді.

Та ось одного дня пролунало коротке слово й стало іскрою в її серці, ось це ім'я.

Еміль.

Та, що вимовила ім'я, зробила це не зі злосливости, а просто не подумавши. Була це жінка, що увійшла в крамницю подивитися на стрічку й дуже квапилася. Але слово зірвалося й зронилось, як ото падає іскра, якщо не згасне. Розгорялося, розпеклося до білого жару, зачепивши в розмові прив'яле серце Євгенії.

Еміль. Еміль Смітт. Колись удвох, він і вона, ходили зеленими схилами юности в Міському, Народному та в інших парках. Еміль був дужий та порядний. Коли поїхав до Америки, Євгенії сказали, що він посилає додому гроші старому Смітту. Потім кілька років про Еміля нічого не було чути — тихо, як у могилі, а в старого справи йшли погано. Засохлий від клопотів і тверезости, тепер він був позаштатний сторож у церкві й кочегар у «Новому кіно-театрі». Зустрівшись із Євгенією на вулиці, він ані словом не обмовився, тільки усміхнувся. Одного дня, побачивши, що дідок іде повз крамницю, жінка не втрималася й відчинила навстіж двері.

— Чи правда, що Еміль має приїхати додому з Америки? — одразу ж, з мосту та у воду поспитала вона.

Стариган відкашлявся, відвернувся й сплюнув. Згорблений,

выглядав жалюгідно. Тоді різко обернувся й глянув Євгенії у вічі.

— Еге ж, Єнні, він і справді подумав про батьківщину.

Невесело це прозвучало, але такий уже був Смітт. Зіщулившись, він подибав на непевних ногах.

У Євгенії лежав смуток на серці, було пізнати неспокій на лиці.

— Почуваюся дуже добре, це тільки від повітря час від часу стає мені недобре, — пояснювала вона відвідувачам. — А загалом самопочуття хороше.

Ті вважали, що загалом це звучить переконливо. Однак ніхто, навіть сама Євгенія, не знав, скільки в цьому правди. Еміль. Вночі думала про нього й могла це робити спокійно, бо була тепер така пані, що Єранссон, кажуть, став жити в іншому місці. «Ночуватимеш тут не раніше, ніж коли ми одружимося», — розсудила вона, і маляр, нині не тільки непитуший, але й високоморальний, охоче згодився. Тому-то Євгенія мешкала сама-одна у своїй крамничці й перебувала важкі ночі в пільмі, де був Еміль. Виходив із темряви й докоряв: «Євгеніє, Єнні. Що ти наробила? Що гадаєш далі робити?»

Такі думки снувалися без кінця-краю, й Євгенія відповідала пільмі:

— А що маю робити? Я така, яка вже є, любий Емілю, й ніколи не була янголицею!

По правді сказати, жінка також побоювалася Емілевих дужих рук.

Чутки кружляли, як собаки в тічці, й спинялися то тут, то там. «Еміль, Еміль Смітт. Чи чули ви, що він повертається додому, що заробив купу грошей і тепер допоможе батькові звести кінці з кінцями? А я все казала, що Еміль хлопець хоч куди й завжди такий був, хоч і стільки літ не давав про себе чути!»

Маленьке містечко, де дома через холод і пільму тісно туляться один до одного, нетерпляче ждало. Еміль усе не приїжджав, та люди говорили: «Скоро він буде тут».

І чутки добралися до звияжного лицаря — маляра Єранссона з орлиним носом та гарними очима, чоловіка, що, закохавшись, майже кинув пити. Слово дійшло, як завжди, немов боягузливий пес, що дістав прочухана, але залишається вірним хазяїнові, бо більш нема кому.

— Еміль Смітт повертається додому, Єране.
— Який ще Еміль Смітт?
— Справді, ти ж його не знаєш.
— Що він за один?
— Еге, то ти такі нічогісінько не знаєш.
— Та скажи-но нарешті, трясця тобі в печінку, хто він і що він!
— Звичайно ж, охоче скажу. Колись він зустрівся з твоєю теперішньою нареченою, панною Сундстрем. Звісно, ти його не міг знати. Що ж, Смітт повертається з Америки, де він знайшов щастя, принаймні так люди кажуть. Дуже приємний хлопець, трохи запальний, зате щирий. Ти й справді не знав цього всього?

Еранссон задумався. Це його прикро зачепило, й не знати чому, адже він ані на крихту не припускає, що Євгенія може впроти якусь дурницю. Але слово лизнуло ноги, маляр стусонув його, а воно повернулося... Еміль...

Тепер уже Еранссону настала черга на безсонні ночі. Годі було спати, як ото хазяїнові, що, побоюючись злодіїв, дрімає з одним розплющеним оком насторожі. У нутрі щось ворухиться, а серце калатає та й калатає. Що з тобою, бідолашне мордоване малярське серце? Гоп-гоп, бух-бух. Чи скрипите, двері мого гніву, чи відчиняєтеся беззвучно? Підлі негідники, якби ж то вони заткнулися зі своїм вічним «Еміль» там і «Еміль» сям! Та я вже махнув рукою на всіх Емільів у світі. Еміль, отуди к чортовій матері, що за ім'я, і як це може встрілити комусь у голову отак назвати дитину в порядному містечку? А зараз я засну. Спи. Не всі ж такі, що знай швендяють та мелють дурниці, не всі ж приїжджають із Америки й, роззявляючи пащеки, виставляючи напоказ золоті зуби, хваляться своїми грошима. Таж інші теж можуть заробляти. Зрештою, чи такий уже він хвацький? Ми й не таких тут бачили, не одному хвалькові носа розквасили. А зараз я засну...

Та Еранссону не спалося. Лежав без сну, дійшло до того, що схопився з ліжка, став ходити взад-уперед по кімнаті й розбуркав товариша-квартиранта.

— Чоловіче, ти що, хворий? Лягай, до біса!

А вдень Еранссон знову був самим собою, посвистував ще більш, ніж звик, теревенив про всяку всячину й змагався у перетягуванні пальцями.

— У тебе найміцніші пальці, Єране!

— Всяких ми бачили, але таких! То як, ламатимемо руки?

— А ти й у боротьбі на руки мастак! Де ти навчився такого ви-

паду? Це ж не тільки від самої сили залежить.

— Випад! Гадаєш, треба якогось випаду, коли в тілі такі широкі маслаки? Може, спробуємо поборотися спина до спини й лікті за лікті?

— Ну й дав ти нам духу! Але не варто, Єране, через те чванитися.

— Чванитися? Отакої! Ти звідки оце слово взяв? Хочеш сказати, що просто собі горджуся, то так і скажи! Ось маєш за це...

Бух!

Стусан.

— Ради Бога, Єране, що це на тебе найшло? Ти що, з перепою казишся?

— А тепер маєш за перепій. Будь ласка!

Бух!

Хтось мусив втрутитися.

— Підемо зараз на каву й залагодимо справу миром. Покажи, Єране, що ти щирий приятель, не будь дурним. Ми працювали разом два роки, ми ж друзі, а ти поводишся, як той недоумок!

Нарешті Єранссон заспокоївся, пішов із приятелями і прогуляв усе пообіддя. Пив, лигав, пиячив з ними, як ото маляр, коли він в ударі. То один, то другий схилявся над їдким, проданим з-під поли спиртом; відчинялися одні перед другими двері сердець; відчувалося, що ти сильний, дотепний, вродливий і розумний, як завжди. Все те, що колись постановила краща половина Єранссонового ества, впало, наче струпішілі стовпи огорожі, і сад його душі відкрився перед худобою. Пізно вночі Єранссон прийшов до Євгенії й зчинив такий гармидер, що весь дім, прокинувшись, прислухався.

— Що це таке, з ласки Божої?! — спитала вона. — Єранссоне!

— Відчини, я хочу поговорити з тобою!

— Що сталося, чоловіче?

Увійшовши, він сів на стілець і дивно глянув на Євгенію, що змерзла й натягла ковдру аж по ніс.

— Євгеніє...

— Ради Бога, скажи, в чому річ, Єране. Я страшенно налякалася.

Єранссон, якому потепліло на серці й помикитилося в голові, підсунув стілець ближче до ліжка.

— Поцілуй мене, Євгенієчко.

Задерши носик, вона примкнула повіки — і відразу ж розі-

мкнула, як той, що задля забави йде наосліп і, спіткнувшись, раптом розкриває очі.

— Царице небесна! Чи від тебе, Єране, часом не спиртним тхне? Ти п'яний, Єранссоне!

І подивилася так суворо, що Єранссон відсунувся. Допіру за якусь хвилину він, прикро вражений, сказав так, немовби обстежив своє нутро й знайшов там багато погані.

— Еге ж, так воно і є, але не будь дурненькою й скажи мені одну річ. Тоді я одразу ж піду геть.

Євгенія була не дурненька. Мовчала й видивлялась, а Єранссон звівся й, не приставши, вийшов.

«Знову починаються п'ятики, — подумала вона. — Мабуть, йому щось у голові заскочило. Мав би тут бути Еміль, та він — ой! — давно пішов геть. Невже Еміль міг би подобати на побитого промоченого пса? Та ніколи в житті, ото й уся мова!»

Після цієї тихої розмови на самоті Євгенія згасила світло й спробувала заснути.

Все ж таки Єранссон вважав, що повівся погано. Не через те, що сторопів перед Євгенією (було радше навпаки), а через те, що зле почувався з похмілля й соромився самого себе. «Такого ніколи вже не трапиться, — подумки постановляв він. — Піти туди серед ночі й випитувати, що вона думає про того цілого Еміля! Яке мені діло до нього? Живе сам по собі, а ми з Євгенією самі по собі, та й край!»

Проте слово знову лизнуло Єранссона по ногах. Він білив стелю, стоячи на хисткому риштованні — дошці на двох козлах, і тут один щирий приятель сказав ще одному щирому приятелеві:

— У суботу ввечері приїжджає Еміль Смітт із Америки. Так сказав його старий батько. Піду на станцію й подивлюся, чи впізнає мене Еміль.

У Єранссоновій руді поважчав пензель. Маляр водив ним, козли роз'їжджалися, дошка вивернулася, й довелося стрибнути. Приземлився на ноги, однак упав на задок і задумався.

— Що там, до біса, таке? — спитали щирі приятелі.

— Чортові козли! — сказав Єранссон козлам, приятелям і всьому світу. Піддавшись миттєвій слабкості, він знову заскочив на чарочку, і в кафе повторилася та сама історія. Там наймолодшого щирого приятеля послали по купований з-під поли спирт. Цього разу замість битися Єранссон співав, але раптом у розпалі

веселощів йому зірвався голос. Гик, бе-е-е — і лоб обперся до стола, почалася блювота.

— А ми гадали, що ти витриваліший, — зауважили приятелі. — Таж це пійло таке розведене, що на смак як водичка!

Еранссон подався додому проспатися. Був настільки мудрий, що, поки тхнуло від нього спиртним, ані не гадав піти до Євгенії. Лише пізно ввечері попозанурював голову в тазик з водою, виполоскав рот зубним еліксиром і рушив до нареченої. Однак чутка його випередила.

— Ага, — сказала Євгенія, — шановний пан уже проспався з перепою! Підете, шановний пане, на роботу в таку пору чи відпочиватимете? Житимете, пане, в забігайлівках разом з іншими лайдаками! А я гадала, що матиму непитущого чоловіка. Не хочу п'яної свинюки!

— Євгеніє... — почав був наречений.

— Цить!

— Євгеніє...

— Я все життя Євгенія. Скажи-но мені, Еранссоне, ти й далі будеш пити чи ні?

— Євгеніє, я хочу знати правду. Що в тебе було з отим Егоном, чи Ефраїмом, чи Абелем Сміттом, що має повернутися додому з Америки?

На те вона відповіла тільки поглядом. Усміхнулася, і це трохи заспокоїло Еранссона. Натомість Євгенія відчула смерть у серці.

Наперекір усім обіцянкам, поясненням та рішенням, наперекір слову, урочисто даному собі самому, що з пияцтвом покінчено на вік-віків, Еранссон купив літр і суботнього ранку, перед роботою влаштував собі велику гулянку. Запекло в серці, закрутило в животі, а тоді, як завжди, вдарило в голову й там зостало. Довелося взяти ще один літр, аби зметикувати, що робити далі, а коли відчулася його дія, тоді постала зовсім нова, свіжа думка: всупереч усім постановам, через холоднечу в нутрі та надворі взяти ще третій літр. Годинник вибив пів до восьмої, і приятель-товариш Юганссон сказав:

— Йду вже, Еране.

— Прийду за хвилинку, — усміхнувся той.

Годинник вибив дев'яту, десяту, а об одинадцятій Еранссон, п'яний і голодний, прийшов до їдальні, де його попросили прийти за півгодини, бо ще не наварили-напекли.

І тоді він вирушив у далеку мандрівку.

Прямував, наскільки це йому вдавалося, вулицею, а далі шосейною дорогою — геть від міста. Ішов, як і пристало м'якосердому хмільному, зголоднілому малярчукові, зневіреному й вибитому з колії. У голові речі, поняття й увесь світ змішувалися, сколочувалися, як чамур, щезали й поставали знов. Стелилася дорога, під ногами рипів сніг, а Єранссон ішов світ за очі. Куди ти, бідний маляре, з отяжілим серцем? Він ішов далі, по лиці стікав піт, дарма що день видався холодний. Маляр скинув шапку-кримку — запарував піт, закурилося волосся, й збоку могло видатися, що це нещасна збожеволіла парова машина. У мозку колотилися речі й поняття. «Не треба було мені налигуватися. Навіщо ця п'ятитка? Навіщо цей запій, що одним махом, наче бездумний удар сокирою, відтяв усе найдорожче в житті?» У мозку товклися слова й поняття. «Звісно, маєш право хоч один раз побути таким, яким ти колись був. Невже ж ти для цього не дозрів на роботі та й взагалі в житті? Можна таке спитати?» У голові, немов у бетономішалці, колотилися й оберталися речі та поняття. Ось вигулькнув Еміль, показався на мить — і втонув, як камінь, у цьому місиві. І знову виринув. Не мав ніякого обличчя, бо ніколи не потрапляв на очі Єранссону. Був лише іменем, подією, що ось-ось має статися, був лихим передчуттям.

Єранссон опинився у глухій закутині. Промерзла дорога звернула вбік, і він прямував нею, наскільки це вдавалося, на довгих, наче ходулі, втомлених ногах. Збігав піт, Єранссон парувал, як тягловий кінь. І куди це поділася шапка-кримка? Волосся покривалося памороззю, минав час. Невдовзі загусне місиво, невдовзі станемо перед ще одним рішенцем. Здоровий глузд, що ворухився десь у нутрі, показався на мент, і все постало в іншому світлі. Єранссоне, не ходи простоволосим, повернися, надінь шапку. Ще кілька кроків — і розчин так загус, що мішалка спинилася. У затужавілій суміші блиснули два камені — здоровий глузд і рішучість. Маляр повернувся, натрапив на свою шапку й пішов додому, цілком тверезий. Ліг у постіль і крутився на всі боки, з носа безперестанку текло.

«Проти застуди кожен має право зажити ліки», — подумав він. Встав, наповнив склянку, глтинув і знову наповнив. Був у такому стані, що міг з'їсти засмаженого бика й випити чотири бочки світлого пива. Ніщо тепер не урухомило б мішалки. Знаючи це, Єранссон заспокоївся. Накрився ковдрою аж попід ніс, і з тіла

разом з потом спливало все лихе. Прояснилася думка й набрала такої форми: «Стоятиму біля виходу на платформу, коли приїде поїзд. Не буду підступним падлюкою, та якщо Євгенія ждатиме його, якщо вони змовилися, то підійду й скажу: «А знаєте, Смітте чи як вас там звати, що ця жінка має нареченого? Це я». Якщо ж він не зважить на ці слова, то затоплю йому в пику та й піду собі. А якщо він здивується й запевнятиме, що нічого не знав, то я скажу: «Я не падлюка, беріть собі ось це бабище, раз уже так сталося. Я був про запас. Усі баби мають таких. Я не мерзотник. Мені боляче. Не помру через це, але прикро мені бути запасним, таж я ніколи не вважав Євгенію запасною. Мені боляче, шановний Смітте, і я не мерзотник...»

Прокинувшись, Євгенія спостерігала, як проминає день. У неї були темні мішки під очима, таке годиться мати діловій тридцятип'ятилітній жінці, хоча сьогодні й не понеділок. Трусилися руки, неначе у дев'яносторічної бабусі; здавалося, що голова ось-ось відділиться від тулуба. «Поцілуй мене в задок!» — грубо сказала вона своїй гадці, але та не послухалася й далі йшла за поїздом, що над'їжджав. Колесо, колесо, чому ти не восьмикутне, чотирикутне, трикутне, чому не луснуло, не злетіло з осі, не впало, не залишило по собі порожнечі, яка поглинула б усю цю історію? Ні, ні, котися, коліщатку, сюди! Цієї зими, яка незабаром стане весною, хочу слухати, як ти котишся до станції мрій, до своєї мети. Невже ти нарешті здійснилася, моя надіє, потаємна надієнько, мрієнько про щастя? Прибульцю, я твоя. Ні-ні, я володію крамницею, маю шире серце. Єранссоне, я шаную тебе. Хоч і не кохаю тебе, та ти будеш моїм чоловіком. Поцілуй мене в задок, дурна думко...

То була дурна думка.

А однак Емілю, вдягнений у широкі картаті штани, золотозубий американцю з вузькою галією й широкими плечима, я хочу подивитися на тебе в усій пишноті. Майбутня пані Єранссон хоче побачити тебе на клятій станції мрій. Потайки стоятиме вона біля виходу на платформу й дивитиметься на твоє прибуття. К бісовій матері, навіть не потайки! Магдалена Євгенія Сундстрем, розпусниця з усім своїм солодким та гірким досвідом, завислим у мішках під очима, глядітиме водянистими понеділковими очима на тебе, казковий принце, хай навіть люди бачитимуть її приниження й, може, відчуватимуть її печаль. О жалюгідне життя!

Життя, життячко в моєму тілі. Про тебе ще ніхто не знає, одного дня ти станеш чоловіком чи жінкою, про тебе твій батько ще й не здогадується, ти обтяжуєш мене, в'яжеш руки-ноги, тягнеш до землі, ти, гордосте твого батька й мій сороме, ганьбо моєї мрії!

Ронилися сльози, текли й загрожували затопити крамницю. Люба пані, я страшенно застудився, з носа ненастанно тече. Пробач мені. Ронилися, текли сльози, пляма тут, пляма там, дрижали губи, колихалися груди, проминав день.

І ось настав вечір, колесо вертілося й хурчало. Звівши руку до неба, семафор сказав: «Приїдь!» — і на пероні став червонолиций, огрядний, зодягнений в однострій та шубу пан із сигнальним ліхтариком у руці й свистком у роті. Станційний черговий.

Євгенія стояла біля виходу, що, поклацуючи, пропускав один за одним радісних неголених пасажирів. Еранссон запримітив її, чекаючи за великим гарячим каміном, а вона його не бачила. Взагалі не дивилася на городян, які розглядали її та зігрітого Еранссона. Маляр був п'яний, та й Євгенія теж, на свій спосіб.

Вихід пропускав людей, могло б видаватися, що це лічильна машинка. Євгенія напівсвідомо рахувала: п'ятнадцять, шістнадцять, сімнадцять, вісімнадцять. Ось, Господи Боже, ще один безликий — дев'ятнадцять і двадцять, ось старий Смітт і...

Жалюгідна постать, але це безперечно Еміль Смітт. Не міг іти без допомоги, дідок мусив вести його, й вони нагадували стариганів, із яких батько був молодший. Еміль був згорблений, жовтолиций, худий, погано вбраний. Його батько теж був згорблений, але сірий на лиці від суму та печалі й гарніше вбраний, бо вибрав щонайкращу одяжину. Навколо них Євгенія бачила гурт здивованих давніх знайомих — її й Еміля.

Перед дверима на Еміля напав кашель. Ще дужче згорбився, немовби струни, на яких висить серце, натяглись, а легені приклеїлись до нього так, що годі відділити. Еміль заплющив очі, і Євгенія побачила, як його кістляві брудні руки хапають повітря, шукаючи опори. Побачила його квиток на безплатний проїзд — сіру картку з консульства, сірий смертницький папірець — і на мить теж стулила повіки. Розплющивши очі, глянула йому в обличчя — мокро від лихоманкового поту, напівпрозоре. Очі більші й порожніші, ніж були колись, підборіддя видовжилася, уста потоншали. То був Еміль. Точніше — те, що від нього залишилося.

Двічі клацнули двері, увійшли батько з сином. Ступивши до них крок, Емілія озвалася:

— Ласкаво просимо додому, Емілю.

Безтямно глипнув на неї й став шукати — спогадів у пам'яті й знайомих рис на її лиці. Однак нічого не знайшов, і дідок мусив допомогти. Шепнув, наче дитині:

— Це Єнні Сундстрем. Не пригадуєш її?

— Звичайно, пригадую, — втомлено відповів Еміль. — Дякую. Добрий вечір.

Ухопившись за батькову руку, сягнув по злиденну поношену сумку — все своє багатство, але старий випередив його.

— Облиш це, — сказав він своїм писклявим голоском. — Я сам подбаю.

Еранссон теж побачив цю зустріч.

Чого тільки не буває з мріями! А як воно із серцем людини? І зі стражданням у ньому — олією, що капає, поки спалахне полум'я, а тоді стане чадіти, задихатися й умирати через брак повітря?

Маляр хотів і не хотів заплакати, у його тілі була смертельно п'яна й твереза, як скельце, душа. Еміль, що набув уже лице, тіло й голос — який же хрипкий, дав, сам того не знаючи, життя, бо не пам'ятав його. Рожевошоке життя з понеділковими мішками під очима. Також дав Еранссону зрозуміти: не треба забагато пам'ятати. О пам'яте, що осипаєшся, немов пісок між нашими брудними пальцями, коли ми хапаємо тебе, шукаємо каменя, щоб кинути в тінь, яка відбирає нам спокій. О пам'яте, ти мудріша від серця! Ти правий, Емілю, і ти права, Євгеніє Сундстрем, хоча й помилилася була. Відвернися й нічого не кажи. Вдавай, що ти потрапила сюди випадково або ж із чистої цікавості захотіла подивитись, як виглядає давній знайомий. Коли він зійшов на перон мрій, на станції тепер уже мертвих сподівань, на холодній півночі...

Говори зі мною начистоту, ніколи не кажи: «Поцілуй мене в задок!» Слово, що бігає, як той пес, ніколи не наважиться забрехати під дверима мого малярського серця. Кохана Євгеніє, ти велика жінка. Побач мою руку, підтримай мене, дай опору моїм довгим малярським ногам, що вгинаються під важким хмелем. Глянь, ось ми йдемо до нашого дому й говоримо про майбуття.

ЩЕ РАЗ, КАПІТАНЕ!

Капітан сходить на місток. Насправді ж обережно приміщає важкий зад на перевернуту пачку з-під цукру, кладе брудні кулаки на стерно, закриває очі на бентежливе довкілля й поринає в дрімоту. Він п'яний, сьогодні субота. «І що це за капітанський місток! — каже він собі під ніс. — Пачка з-під цукру за нікудишнім штурвалом. А ця посудина! Біла, зветься «Голубка», тобто була колись біла, але фарба облізла. І що це за реєстрова тонна, що це за швидкість, що це за екіпаж, що це за море? Яке там море — калюжа в Норрботтені. Далі ніхто не зможе провести корабель. Ось ти й знову куняєш, — бурмоче капітан Юнас Г. Боттенгаммар. — І та корабельна залага — хлопчина, що збирає монетки по двадцять п'ять ере. А швидкість розвинеш не більшу, ніж вдається на цьому мілководді». Тут дуже багато цих банок. «Голубка», пароплавчик із машиністом, може взяти на борт п'ятдесятьох пасажирів. Щосуботи й щонеділі він ходить до Ігельгольму, це за кілометр від берега, посеред мілини. Море тут таке плитке, що парує, коли довести швидкість до піввузла. Капітан зневажливо прицмокує суднові: «Гей-гоп, стара шапо». Сьогодні він у сумному настрої.

Так, рушаємо.

Щосуботи й щонеділі на Ігельгольмі танці, а інколи Армія порятунку влаштовує там зустрічі. «Голубка» перевозить «групи і окремих осіб», як написано в оголошенні. «Пар. «Голубка», кап. Ю. Г. Боттенгаммар».

Оте щотижневе оголошення — ще один срібняк, який життя

дарує капітанові. А з рештою подарунків гірша справа. Суботні п'ятики — це пухове крило, під яким він ховає своє понуре лице, червоне й кощаве, чудне на вигляд. Посивіле волосся, водянистий погляд. Під час суботніх запоїв капітан іще великий чоловік. Гаразд, майже великий. Отут він добряче розганяється.

У малому закапелку посеред судна стугонить та й стугонить парова машина. Навіщо Ю. Г. розплющувати очі? Тільки для того, щоб дізнатися давно відому річ: це жалюгідна шкаралупка? «Ось такі по десять штук висіли на шлюпбалці одного з моїх справжніх кораблів, — сказав він якось торік, коли став тут капітаном. — Ми звали їх яликами. Так і звали.»

Пан А. Юбеліус, власник крамниці капелюшків і кравецьких знадоб, співвласник «Голубки», велике цабе в місті, помахав тоді в повітрі своїм прогулянковим ціпком, неначе аршином, і спитав: «Отже, тепер Ю. Г. капітан ялика? Якщо невдоволений тим, що має, то хай скаже. На таку посаду неважко знайти іншого охочого. Як гадаєте, капітане?»

Той, змовчавши, задумався про життя-буття. Ось так і сидимо. Нічого й рота роззявляти, бо місто мале, судно дрібне, а життя нікчемне. Ото й дримає він у хмелю, дримає та й дримає. «Далі, ніж сюди, не доберешся, у цьому напрямку, — думає Ю. Г. — Немає менших суден. Ось до чого я дожився. Еге ж».

Вже ось-ось вирушили б із п'ятдесятьма охочими потанцювати пасажирами, коли це з вулиці Стургатан вигулькнув бігцем пан Юбеліус. Він теж попливе. Чого б то, адже, мабуть, не для того, щоб танцювати? А однак кричить, щоб почекали. Він уже не біжить, а неквапно йде до пристані. Пароплав мусить подождати, коли командує пан Юбеліус, інакше не може й бути. У дрімоті Ю. Г. чує, як сам каже машиністові:

— Задній хід, Ульссоне, з нами буде ще й оцей веприк.

Молоді люди на сидіннях хихикають. Пароплав дає задній хід до причалу. Добряче гойднувся, коли на борт ступив пан Юбеліус. Ю. Г. не обертається, він знову задрімав.

— Попливемо, — владно-добродушно озивається співвласник «Голубки». — Вирушаємо, капітане. З усіма цими гарними дітьми.

І киває помічникові Крістіану, який уже звівся й поступився місцем. Хай побачать, що Крістіан добре справується. Дівчата посуваються ближче одна до одної, щоб пан Юбеліус мав де сісти. Той доброзичливо всміхається до них усіх. Усі йому подобаються, та й пані Юбеліус виїхала на літо.

Рух тут уже не жвавий. Біля заростей очерету сидить у плоскодонці чоловік і вудить. На кількох човнах молодь веслує до Гольму й заощаджує монетки по чверть крони. Фірма «Спадкоємець Ескіля Ескільссона В. Лундблум» вийшла на своїй моторці й кружляє по морі в суботньому прогулянковому турі. У фарватері пливе щось схоже на вітрильник. Капітан на дрібку розплющує очі й упізнає цю річ. Це звичайний весловий човен — брунатний, хоч і просмолений, та все одно страшенно розсохлий. Один чоловік стоїть за стерном, а другий вичерпує воду. Третій просто підтримує компанію, він співає.

— Зійди з курсу, Ю. Г.! — горлає він.

Ю. Г. крутить нікудишній штурвал і чемно дає дорогу. У човні сидять єдині городяни, до яких він почуває хоч якусь симпатію, — брати.

Брати вони тільки по духу. «Ми брати моря і шторму!» — пояснив колись капітан, у веселішу мить, ніж ось ця. Власне, тесля Калле Нільссон колись теж бував на морях, навіть в отих південних. Це той, що співає. Той, що стернує, бляхар Бенгтссон, замолodu завербувався у флот. Нічого особливого, але він власник човна й порядний чоловік. Ну а третій, що черпає, — це просто собі Улле із Смоланду, будівельник, що не раз і не два об'їздив усю країну й зрештою випадково осів тут. Сам же човен, як уже сказано, ніякий не вітрильник. Однак Калле Нільссону спало на думку трохи походити під парусом. Отож приладнав камінь на днище, поставив мачту й нап'яв вітрило. «Найважливіше в мореплаванні — це вичерпувати воду», — сказав він.

І ось три брати моря і шторму вітають четвертого. Вимахують літровою пляшкою і тим, що в ній ще залишилось. Та й машиніст «Голубки» не проти потішити капітана й командувача. Не зважаючи на пана Юбеліуса, випускає трохи пари, щоб свиснути. Розходяться два судна, й брати моря і шторму обмінюються привітаннями. Хвилини зо дві видається, що Ю. Г. таки прокинувся. Кінець кінцем Юбеліус питає:

— Маєте намір, капітане, посадити нас на міліну?

Той не відповідає. «Людина — це пес, — думає він. — Пес. Треба встати і...» А тоді пробігає гадка, що справді було бажання сісти на міліну. Скреготливий кінець життєвого шляху.

Серпневе суботнє надвечір'я, скоро літо добіжить кінця. Капітан ще глибше поринає у хміль. Держить курс там, де нема ніякого курсу, ця посудина і так пройде. Скрекоче в голові, ри-

пить пачка з-під цукру. Машиніст попускає трохи пари у свисток, Гельгольм уже близько. Сьогодні ввечері ще три рейси.

Уві сні судно йде далі, до Щасливого побережжя в теплому морі, а на містку стоїть капітан — командувач. Поки «Голубка» наближається до Гольму, він викеровує у Пам'ять. Йому підпорядковуються великі білі яскраві кораблі, вони пропливають Середземним морем, Гібралтаром і ще теплішими морями. Великі білі яскраві кораблі ковзають в ароматі квітів та охмелінні. А інші кораблі, важкі, з Гамбурга, Дюнкерка, Шербурга та Ньюкасла, велетні з прославленими назвами (Ю. Г. Боттенгаммар, капітан і головнокомандувач) курсують влітку до Стокгольма й Нордкапу, розтинають воду, овіяні духмяними від квітів вітрами з південних морів. У теплому морі піднімає голову Хвороба, торсає капітана-головнокомандувача й шепоче: «Йди ж бо!» Він іде на інші судна, ще дістає їх, Хвороба знову розпаношується, й судна все дрібнішають. Перевезення пасажирів у Північному морі. То одне, то друге трампове — вантажне, поза всіма регулярними лініями — судно, але жодного разу в південних морях. І ось він перебирається на Балтику, щоб там залишитися назавжди. Запливає в німецькі, російські та фінські гавані, а згодом настає черга Норрландського побережжя. «Шануйтеся, капітане, — кажуть йому, — бо інакше ми змушені будемо вас звільнити». Минає півроку, наближається кінець сезону, а Боттенгаммара вже встигли звільнити. Наступного року — ще менше суденце. Малі, маленькі вантажні шкаралупки возять молоко до міста. Командує ними Ю. Г. Боттенгаммар. Попереднього року він знову занедужав. Хотів був водити невеликий буксир річками, однак керівництво категорично порішило, що така робота несумісна з п'яницею капітаном-командувачем і з його службовим формуляром. Тоді Ю. Г. вийшов на велику дорогу й подався до моря. Пройшовши кількадесят кілометрів, опинився тут. Незвично було мати під ногами такий довжелезний шмат суші. Ото й ходив по місті, носив свій титул капітана. Люди ставилися до прибульця ввічливо, бо справляв на них якесь враження та ще, мабуть, гадали, що в нього гроші водяться. Напевно, й досі так гадають, до сьогодні, коли він сидить, куняє й пустив самопливом «Голубку» до Гольму. Коли машиніст дає сигнал свистком, капітан на мить очунює, розклеплює повіки так широко, як тільки може, — а може він небагато, — й про людське око командує: «Сповільни. Задній хід. Сповільни». І кораблик причалює.

Боттенгаммар чує звук акордеона та скрипки біля танцювального майданчика, тупіт на палубі та причалі. Відчуває, як гойднулося суденце, коли пан Юбеліус ступив на берег. Край цієї великої пристані доведеться постояти й нічого не завантажити. Десять хвилин, навіть на годинник не треба дивитися. А тоді — знову в море, знову довгий кілометр до міста, щоб узяти на борт пасажирів і вантаж — коробки з лимонадом та кошики з хлібом. Літр-другий теж перевезеться контрабандою влітку з міста. Люди спитають капітана-командувача: «Може, чарку?» І він хильне чарку. Хай навіть власники сказали, що Ю. Г. не сміє пиячити.

Пан Юбеліус стоїть на пристані й згори споглядає на нього. Випинається обвислий живіт, а ціпок — аршин — вимірює, скільки Тверезости й Ладу в людей на Ігельгольмі. Змірив капітана — а той і до піваршина не дотягає. І подивитися не зволить, коли до нього звертаються. Мовчить, ані пари з уст.

— Ми не можемо дозволити, щоб таке й далі тривало, Боттенгаммаре. Щосуботи одне й те саме! Та хоч раз у суботу ви б могли не напитися? Тоді принаймні на ногах трималися б!

Юбеліус стоїть там, нагорі, на коротких товстих ногах і втупився в капітана-командувача, що сидить і навіть не гадає відповісти.

— Чоловіче, ви що, нічого не чуєте?!

— Чую, — глухо відказує Ю. Г.

І зводить очі. «Спихнути б його у воду, — думає він. — Надходить недуга. Кораблі будуть на суші, а люди — в морі. Спихну його у воду».

Капітан зводиться з коробки. Цілком певно тримається на ногах, ніякого клопоту з ними. Стоячи на причалі, глядить на обвисле пузо. І спихає пана Юбеліуса в море.

Легкий поштовх — начебто легкий, але судовласник звальюється у воду. І кричить так, ніби тонує, причому кожне знає, що тут море завглибшки з метр, не більше. Ну але що шубовснув, то шубовснув.

Те, що потім діється, зовсім не хвилює капітана-командувача. Ані словом не обмовляється про цей випадок. Машиніст допо-

магає потерпілому вибратися на сушу, і той загадує Крістіанові виловити ціпок. Юнак залюбки слухається. Пан Юбеліус безперестанку говорить щось таке, що не доходить до капітана, підступає кілька кроків до нього, але не наважується й пальцем торкнутися. Різко відвернувшись від усіх, Ю. Г. дивиться на морську гладінь. Судновласник уже на палубі. Треба повернутися додому, щоб обсушитись і написати заяву в поліцію. Машиніст поведе «Голубку» в цей важливий рейс. Коли судно дає задній хід, капітан-командувач і далі стоїть на причалі, оточений — аякже — гуртом молоді. Юнаки й дівчата дивляться на нього з цікавістю, а може, й з повагою, щось кажуть, та він байдужий до значення цих слів. Стоїть, задивлений на моречко-море.

«Принаймні настав кінець, — роздумує Ю. Г. — Справдешній кінець». Почувається спокійним, майже радим.

Ось і морські брати-веселуни нагодилися. Мають супротивний вітер і не вміють лавірувати, щойно тоді почнеться справжнє лавірування, коли візьмуть на борт капітана-командувача. Бачать, що він чекає на них. Тільки-но вони окликнули «Голубку», й машиніст із гідністю та відповідальністю повідомив їх: Боттенгаммар так нажлуктився, що його ніяк не можна тримати на капітанській посаді. І це порадувало морських братів. Що ж, тепер вони бачать, що не такий-то вже й п'яний цей чоловік (а може, він взагалі ніколи не впивався, хтозна), й трохи розчарувалися. Так, чи сьяк, чи овак, а лавірування буде.

Капітан сідає в їхній човен. І чує, що хтось на причалі каже: та вони ж утопляться, не можна їм дозволити відплисти. «Утопляться, — думає Ю. Г. — Найбільша глибина тут — якихось кілька метрів. Та якщо човен перевернеться на глибині метра, то вони завжди дадуть собі раду. Хто-хто, а вони завжди дадуть собі раду».

Він стає за стерно й віддає накази. Один співає, другий вичерпує воду, третій орудує вітрилом. Ось тепер будемо лавірувати. «Ет, — думає капітан-командувач, — все одно досада. Всього один метр під кілем. Та ще й такий човен».

— Гей! — гукають брати моря і шторму.

І капітан відповідає їм доброю, приязною, прощальною усмішкою.

II

ЗУПИНКА У КРАЮ БОЛІТ

Подеколи тут, на роз'їзній станції, зупинявся поїзд із рудою. Навантажений ешелон гальмував на одній із запасних колій, тоді як зустрічний з торохтливими порожніми вагонами прямував на північ, далеко, за багато миль звідси, до рудників. Машиністи віддавали честь один одному, черговий (якщо його можна так назвати на такій маленькій станційці, хоча... ну гаразд) теж віддавав честь. І гальмівним кондукторам, часто й двадцяти чоловікам на поїзд, могло спасти на думку так зробити — недбало доторкнути-ся до шапки. Забравшись на свої сидіння, вони сиділи, не маючи ніякого сховку від дощу та вітру. Могли зверху бачити весь ешелон і чути всі сигнали від локомотива. Взимку вони одягались у важкі хутра з вовчої шкіри, взувалися в товсті байкові черевики, наби-ті сіном, нацуплювали рукавиці, які сягали аж до ліктів, надівали кудлаті фінські шапки, а однак траплялося, що білів ніс, дубіли пальці, коли тридцять навантажених чи пустих вагонів стугоніли чи торохтіли за Полярним колом. Були тут ремені, якими міцно прив'язувався кожен на випадок, якщо заснеш. Але не взимку, коли доводилося зорити ніч у холоднечі та завірюсі, що зацупілим віником обмітала поїзд. А влітку можна було побачити й десятох гальмівників, що, дрімаючи, клювали носом. Коли лунав про-низливий сигнал гальмувати, вони, напівсонні, смикали гальмову ручку, а згодом, коли наставав час рушати, відпускали її. І клюва-

ли носами — миля за милею. Час від часу потяг із рудою зупинявся на станції, щоб набрати вугілля та води або ж пропустити зустрічний ешелон і після того їхати далі розміреним, повільним ходом вниз — до моря чи вгору — до рудників. Вночі — вниз, а вранці — вгору їздив пасажирський потяг, що возив рудокопів, торговців і туристів. Їхали назустріч повільні пихкотливі товарняки із старими спрацьованими мосяжними паровозами, із старосвітськими закуреними, причепленими ззаду пасажирськими вагонами третього класу. Перевозили харчі, деревину, вугілля, різну машинерію й людей, що не мали куди поспішати.

Гальмівні кондуктори сиділи на своїх місцях і споглядали на світ. Мали роботу, яку називають «не бий лежачого». Траплялися між ними такі, що їздили всеньке літо й з усього світу людей бачили тільки станційні будинки. Часом випадало так, що сидіння для гальмівників були повернуті в тому самому напрямку, тому доводилося крутити головою більше, ніж зазвичай. Ці робітники нагадували птахів на телефонному проводі, які прилетіли сюди з різних сторін і сіли саме на цей потяг. Одні відверто признавалися, що ніколи в житті не було їм так добре, як тут, а другі нарікали на білі ночі, коли важко заснути. Одним була не до душі ця робота — кілька разів крутити ручку в одному напрямку, а потім у зворотному, коли поїзд ішов згори чи під гору або ж на довгих поворотах між довжелезних боліт та шарпаних вітром лісів, що пропливали побіч у тому самому невеселому такті. Та й сама праця не відзначалася пишнотою. Інші надіялися дістати постійну роботу в управлінні Державних залізниць і з часом стати станційними працівниками, мастильниками, машиністами чи кондукторами, але решта сприймала своє становище як щось тимчасове, як халепу, в котру чомусь довелось вскочити. Таку тимчасову роботу не дуже цінували перед Першою світовою війною. (Тепер, після часів Кунце-Бурчуна, вона справляє враження усмішки Державних залізниць далеко звідси).

Стояла тут гранітна скеля, що зірвалася з носа давнього бога й потрапила в правічні болота. Коли на початку століття стали будувати залізницю, сюди першими прийшли інженери й копачі зі своїм бригадиром.

— Ось тут, вздовж болота, проляже колія. Не зависоко й не низько. Нам треба подумати про схили. Краще поворот, ніж узвіз. Від цієї улоговини до найближчого горбка доведеться насипати

землі. Посередині насипу ми покладемо трубу або спорудимо місток, а для цього треба граніту.

Ціпок увіткнувся в мох. Люди спробували підірвати скелю і невдовзі мали свій граніт, який возили дрезинами до труб, мостів і вантажних причалів. Згодом біля каменярні виросло невеличке поселення, за кілька кілометрів від місця, де мала бути залізнична станція. Коли проклали колію, декотрі з робітників залишилися тут постійно працювати каменярами. Придбали собі ділянки землі під забудову й звели домики. Для нежонатих був барак. Приїхав сюди й безземельний орендар із жінкою, з цілим виводом дітей та з ламаним грошем у кишені, осушив шмат болота, засіяв зерном і купив коня та трьох корів. Можна було полювати, тут водилися лосі, вистачало зайців і птахів, мисливці ставили капкани на лисів й сильця на білих куріпок. Добре росли квіти та картопля, й хтось спробував посадити смородину. В достатку родили ягоди, кишіло комарнею та мошвою. За три кілометри на схід, посеред торфовищ, лежала селянська садиба, до якої вели кладки, а за чотири кілометри на захід — ще одна садиба, і більша частина стежки до неї теж була мощена дошками. Хуторяни сіяли зерно, рибалили й видобували дьоготь. Завжди набиралося кілька діжок дьогтю та кілька мір вугілля, щоб узимку завезти це добро на станцію. Крім того, в лісових озерцях було багато риби, і робітники, будуючи залізницю, звісно ж, глушили рибу динамітом. Інколи сюди приїжджали коробейники й розкладали свій товар. Мандрівні кравці знімали мірку, а за кілька місяців доставляли пошиту одягу. Одного разу завітав сюди торговець велосипедами, але від станції ані не рушив, дізнавшись, що тут взагалі немає доріг.

Коли важкий ешелон із рудою спинився на запасній колії цього гарячого передвоєнного дня, зразу перед тим, як мав надійти зустрічний потяг, машиніст зліз із паровоза й, сопучи, рушив через рейки до станційного чергового. Гальмівні кондуктори, простоволосі, у розтібнутих піджаках та сорочках, сиділи на своїх місцях і курили сигарети «Арміро» з дерев'яних цибухів. На жорстві за станційним будинком курка тричі обійшла дощомір. Поволі випаровувалася вода з канави на торфовищі й закипала в барвистих калюжах. Кочегар із вимірником рівня мастила виліз на паровоз. За кілометр звідси, з повороту, чутно було гуркіт зустрічного потяга. Стоячи у скісній тіні перед станційним приміщенням, машиніст влив у себе півлітра води, відтак витер спітніле лице та рідке

волосся великим засмальцьованим носовичком. Коли прибув зустрічний поїзд, вони удвох із черговим втомлено віддали честь. День був важкий.

— Зараз знову поїдемо, — сказав черговий, глянувши на годинника. В будинку задзвонив службовий телефон, і телеграфний пристрій заторохтів по невидимій паперовій стрічці: та, та-та, та-та-та. — Еге ж, знову поїдемо, — повторив черговий і подумав, що, слава Богу, семафор правильно наставлений.

Було чути, як кочегар сипле вугілля. Примруживши очі від одблиску на рейках, машиніст перейшов колію. Черговий на станції подався до семафора — Богу дякувати, правильно наставленого — і перевів стрілку.

Саме тоді один із гальмівників зліз із свого сидіння. Машиніст звів руку, неначе хотів махнути йому, мастильник у товарному вагоні у протилежному кінці потяга простяг руку й загриб нею в повітрі, немовби хотів завернути цього чоловіка. Десять втомлених гальмівних кондукторів, отямившись, затяглися тютюновим димом, притримали цибухи й щигольнули недокурками. Яса з десяти точних пострілів. І задивилися на товариша, що, поволі й обережно перейшовши колію, ступив на перон.

Там він і залишився стояти.

— Вилазь-но, чоловіче, ми вже їдемо! — гукнув машиніст і нервово сіпнув рукою. Біля стрілки черговий зробив плавний рух червоним прапорцем.

— Квісте! — крикнув мастильник. — Їдемо!

Гальмівники ліворуч і праворуч спорожнілого сидіння теж порозкривали втомлені роти. Один заволав дерев'яним голосом:

— Алексе! К бісовій...

Зиркнувши на годинник, Квіст обвів поглядом червону стіну будинку. Тоді обернувся й, звівши великі брудні руки, спроквола помахав ними.

— Я залишаюся, хлопці!

Машиніст забрався на своє місце. Кочегар висунув закіптюжену спітнілу голову.

— Гальмо відпущене! — гукнув Квіст. — Можете їхати!

— Здурів чоловік! — крикнув машиніст і випустив пару — як попередження. Тоді дав два короткі свистки.

— Буде рапорт! — гримнув мастильник.

— Алексе! — заволав один із гальмівників.

— Гей, Квісте! — завторувало йому кілька інших.

— Гей, гей, — кивнув їм Квіст, знову обернувся до стіни й став її уважно розглядати. У вікні побачив жінку чергового — обличчя між вазонками — і люб'язно вклонився їй. В оселі вереснула дитина, по паперовій стрічці стукотів телеграфний апарат, дзвонив телефон.

Поїзд рушив.

Перевішив стрілку після того, як на ній проторохтів останній вагон, черговий повернувся, демонстративно застібнув гудзика на чорному кітелі й виструнчився.

— Бога ради, що ви тут робите?! Ви не поїхали з ними?

Квіст спокійно глянув на нього згори.

— Не поїхав. Мабуть, залишуся тут.

Черговий озирнувся, немовби шукав підмоги проти цієї людини, безпорадно застібнув ще одного гудзика, вийняв велику носову хусточку й заходився витирати чуприну та пітникову лямівку в картузі.

— Ви несповна розуму, — промимрив він. — Що ви тут робитимете?

— Залишуся тут на якийсь час, — приязно відповів прибулець.

— Але на вас подадуть рапорт, — сказав черговий, буцімто занепокоївшись цим документом, який насправді зовсім його не обходив.

— Еге ж, — згодився гальмівник, — і тут не зарадиш лиху. Мене звуть Квіст. Поклав я край усьому, тепер можуть рапортувати, скільки хочуть.

Переводячи дух, і набираючи повітря, щоб змогти якнайдовше вичитувати, він розглядав співрозмовника. Високий, жилавий, у синьому піджаку, в кепці, взутий у грубі черевики. Блакитні очі з веселими, щирими блищиками, шпичастий ніс, рідкі жовті вуса над ротом, де бракує кількох зубів. На лівому зап'ястку витатуйовано пробите стрілою серце та якір.

Ось тепер у черговому визріла злість — добірна, плекана. І почав він вичитувати. Зауважив, що не личить дорослій людині так поводитися — марнувати своє майбуття.

— Таж гальмівний кондуктор може потроху підійматися службовою драбиною, якщо шанується, скажу я вам! Отак підвести державу, наразити на небезпеку поїзд та людей і — ось це, найжахливіше, черговий приборег на сам кінець — заробити рапорт!

Увесь час Квіст стояв, споглядав згори на присадкуватого опецькуватого упрілого чоловічка й ані пари з уст не пустив. Та коли той знову набирав повітря, гальмівник вставив-таки слово:

— Чи не можна було б випити кухоль води?

— Можете піти на кухню й напиться з ковша, — відрубав черговий. І тут же втямив собі, що це безглуздо — висварювати прибульця, таж до нього нема ніякого діла.

На кухні Квіст випив два ковші, збив кепку на потилицю й усміхнувся блідій жінці.

— Гарні у вас квіти! — сказав він замість подяки й глянув на маленьких дітей — хлопчика та дівчинку, що стояли, встромивши пальчик у рот, і дивилися на нього. — І дітоньки у вас нівроку — вродливі та в тілі!

Повернувшись до чергового, Квіст насунув кепку на лоба й усміхнувся.

— Жарко, правда?

Чоловічок розстібнув кітель і напустив на себе міну доброзичливості та переконливості.

— Навіщо ви, власне, тут зійшли? Це ж, погодьтеся, геть нерозумно. Уявіть собі, а якби я ось так покинув свій пост!

— Авжеж, тоді земля провалилася б під ногами, — ще раз усміхнувся прибулець.

— І то де! Саме тут! Я не збагну такого вчинку, навіть якби й пішов на нього. Ось тут!

Він тицьнув пальцем на торфове болото.

— Так, тут гарно, — кивнув Квіст.

— Тут нічого нема — ні готелів, ні доріг. Нічоґісінько.

— Атож, — відповів Квіст.

— Нема де жити, — сказав черговий.

— Нема, — підтвердив Квіст і знову всміхнувся.

Не втримавшись, щоб не почухатися за вухом, черговий глипнув на співбесідника.

— Якщо вам набридла робота, то так треба було й доповісти, як ото інші роблять. Може, хочете спитати про роботу на кам'яному кар'єрі? Це за три кілометри звідси. Є там барак. Але начальник приїде не раніш, як у суботу.

— Чи завжди ця місцина така гарна? — спитав Квіст.

— Тут просто-таки комарине пекло, — відрік чоловічок, відвернувся й рушив до робочого місця. Стукотів телеграфний апарат, і черговий мляво схилився над стрічкою. Тоді зателефонував на сусідню станцію й спроквола повідомив, що поїзд № 41 від'їхав у належний час.

Квіст чимчикував колією на північ, мружачись від сонячних відблисків на поворотах. Був звичний ось так ходити; це було пізнати по тому, що він довгим кроком переступав по дві шпали на стику рейок і тримався внутрішньої кривої, щоб таким чином виграти хоча б десять дюймів за кілометр. Вийшовши із закруту, побачив червоно-брунатне торфовище, яке, немовби широка, залита сонцем Божа путь, простягалося на добрих чотири кілометри вперед. На наступному повороті стояла хатка колійного обхідника. Увійшовши, Квіст попросив кухлик води, натомість дістав, як і сподівався, чашку кави та здобну булочку. Обхідник сидів за столом і лагодив пару тувель.

— Тепер тільки виходити надвір та й грітися на сонечку, — мовив він.

— Так, шкода, якщо не скористаєш із такої гарної погоди, — відповів гість.

— Мабуть, шукаєте роботу на кар'єрі? — спитав обхідник, прохромивши шилом підметку.

У дірку вскочив білий кілочок, стук-стук. Шило знову встромилось у підметку.

— Еге ж, це непогана ідея, — кивнув Квіст. — Напевно, ця скеля доволі висока?

— А таки висока, — відповів обхідник, уродженець рівнини. — Сто метрів.

— Вищої, либонь, не треба, — припустив гість.

— Вищої? — здивувався господар і придивився ближче до гостя. — Звичайно, не треба. Подивилися б ви, як доводиться коням звозити згори каміння!

— Я мав на увазі краєвиди, — пояснив Квіст. — Тут у вас неземна краса.

— Взимку гарніше, — буркнув обхідник. — Влітку мусимо замінити шпали. Ну а зимою не дуже багато роботи. Та й маємо тут надвишку за працю на Півночі.

— Чи багато маєте дітей? — поцікавився гість.

Обхідник задумався.

— Я тут уже вісім років, — відповів він. — Перед тим не був жонатим. Іздив гальмівником, це було давно.

— Так-так, — сказав Квіст, — з дітьми веселіше.

Господар забив ще кілька кілочків. Розмова була така дивна, що він зволікав з цією роботою.

— Начальник приїде хіба що аж у суботу, — пояснив він. — Ви

ж, мабуть, хотіли влаштуватися на каменоломні?

— Побачу, як воно складеться. Власне, я тут в іншій справі.

Обхідник знову встромив кілочка в рот і звів голову.

— Ви, звісно ж, торговець?

Однак, глянувши на одезу, взуття й руки, вийняв кілочка з уст, видобув шило й застукотів.

— Ви могли б заночувати в бараку, — сказав він. — Але вони спершу схочуть подивитися на ваше волосся. Розумієте, тут різні ходять, і не раз траплялося, що й вошей від них набиралися.

— Розумію, — мовив Квіст. — Але я не певен, що ночуватиму. Як гадаєте, чи не позичили б мені на кар'єрі лома?

Тут обхідник мало не похлинувся кілочком. Так перейнявся цією прикрістю, що міцно стулив повіки й ковтнув слину. Однак ця цурочка засіла під язиком. «Якби ковтнув, міг би заробити апендицит», — подумав він мимохідь.

— Невже ви надумали шукати тут золото? — спитав господар. І рішуче докинув, неначе йшлося про те, щоб зберегти оті скарби для самого себе: — Ніякого золота тут немає! Я цього певен. Гадаєте, що в цих краях є золото?

Він відклав шило та молоток і виплюнув цурочку.

— Та ні, не гадаю, — відказав Квіст. — Зрештою, золото добувають не ломами. Але мені придався б лом. Чи не міг би я його позичити на каменоломні?

— Можете взяти в мене, — сказав обхідник.

— Як добре, тепер не доведеться йти аж туди, — виснував Квіст. — Ви дуже мені допомогли.

І широко усміхнувся.

Ось так почалася найдивніша подія в житті обхідника. І найбентежливіша — на кілька років, аж по велику мобілізацію на початку світової війни. Хазяїн оселі пішов до дровітні й приніс лома. Гість оглянув інструмент, кивнув, закинув його на плече й пообіцяв:

— Повернуся за якусь годину.

На ганок вийшла обхідникова жінка, оточена шістьма дітьми, з сьомим найменшеньким на руках, і глянула, замучена й залякана, на чоловікове лице. Була в тяжі. Здавалось, обхідник занепокоївся.

— Я б міг провести вас, — вагаючись, сказав він.

— Не варто, — хитнув головою Квіст і рушив.

Коли він зник за поворотом круг скелі, обхідник узяв лопату й помалу пішов услід. Дійшовши до закруту, побачив, як прибулець спускається з насипу, перебирається через канаву й пнеться на кручу. Спинившись, обхідник весь час стояв на місці й спостерігав. Десь за півкілометра звідси лежав вантажний майданчик кар'єру з недоладним дерев'яним краном та заіржавілою під'їзною колією. Звідти вився битий шлях до самої каменоломні — відкритої рани біля вершка скелі. Але Квіста це не цікавило. Поволі, обережно він забирався вгору поміж кущів і заростей малини (колись тут сталася пожежа, і все вигоріло дотла), час від часу приставав, обтирав піт із лоба й кидав оком понад торфовим болотом — на кар'єр. Було чути настирне постукування молотів, тоді застережливий вигук — вогонь до шпура! — і вибух. Вітер відносив дим. Пражило сонце, і обхідник, вважаючи, що це й справді робота в поті чола — спостерігати таке намагання, склав руки, сперся на держак лопати та й спочивав собі на втіху, трохи скаблучившись і випростувавши шию.

Ось верхолаз майже вибрався нагору. Там, на самому краю провалля, стояла брила з півчоловіка заввишки. На неї він і сів.

Не квапився. Скинув кепку й вискалився проти сонця. Тоді зауважив обхідника ген вдолі, помахав великими руками й щось гукнув.

— Га? — гукнув обхідник — Га-а-а?!

— Стережіться, коли вона гупне!! — крикнув верхолаз.

— Щоб гупне?!

— Каменюка!!! — заволав Квіст, надів кепку й зіскочив із брили.

Обхідник усвідомлював, що тут ось-ось скоїться щось неймовірне, щось жахливе, але водночас і повне бентежливої радості. Тисячі й тисячі разів проїздив він повз цю кручу. Бачив цю каменюку, бачили її всі, та ніхто не запримітив, як небезпечно вона стоїть. Сам він не раз лінкувато помишляв про це, та ні разу не спало йому на думку вилізти нагору й спихнути брилу. А тепер прибулець встромив під неї лома й вхопився за кінець. Мабуть, щось наспівував чи бубонів собі під ніс. Якби обхідник був юрбою, то почуття, яке переповнило йому груди й голову, можна було б назвати всеохопною панікою. Вереснувши, він впустив заступа й безтямно, стрімголов пустився навтікача вздовж колії — до вантажного майданчика, неначе по підмогу біг. І раптом, почувши, що каменюка звалюється, хоч-не-хоч спинився й озирнувся.

Вона перекотилася кілька разів, набрала швидкості, важко

підскочила, ще кілька разів перекотилася й ще раз підскочила. І зникла з очей, лише чутно було, як вона пробиває собі дорогу крізь підлісок, натикається на інші камені та повалені стовбури, ламає гілля, суне, відбивається від землі, гупає і, нарешті, десь завмирає. Одним махом через рейки перескочив заєць, пурхнули сполохані птахи, і знову сюди з кар'єру долинають чіткі, до болю прикрі удари молота. Одну мить панувала мертва тиша — і всі звуки удвічі набрали сили. І цієї миті обхідника охопила на страху замішана лють, така кріпка, що годі було й слово вимовити. Саме тоді майнула йому думка: «Богу дякувать, що хоч не впало воно на рейки». А по тому...

— Та ви несповна розуму!! — ревнув він і рушив з місця. Дійшовши до середини закруту, пригадав про лома й повернувся. Прибулець і досі сидів там, нагорі, — радий та веселий, принаймні не плакав.

— Мусите віддати лом! — крикнув обхідник. — Вас таки треба заарештувати!

— Вже спускаюся — з вашим ломом! — відгукнувся Квіст. — Почекайте, підемо разом!

Обхідник не хотів такого — просто не міг. Підбрав лопату, пішов додому, а там зателефонував до станційного чергового й доповів про все, що сталося.

За якихось кілька хвилин Квіст знову прогулявся по шпалах. Біля дверей обхідникової хатки він відставив лома й постукав. Ніхто не підійшов. Двері на замку, зачинені вікна. За фіранкою видніли пані обхідникова й перелякані діти. Сам господар колов поліна у дровітні — мабуть, щоб мати про всяк випадок сокиру під рукою.

— Та я тільки хотів подякувати, що ви позичили мені ось це, — мовив Квіст, поставивши перед собою лом. — А чи не можна було б попросити у вас кухлик водиці?

— Та буде вам вода, — відказав обхідник, остережливо взявши лома. — Але найкраще було б, якби ви забралися звідси.

— Бачу, ви розсердилися, — сказав Квіст. — Хай там як, а ви таки вважаєте, що з тим каменем була гарна забава. Знаю, що вважаєте її найкращою за все ваше життя. Хоча й не смієте сказати це вголос.

Взявши через вікно черпак із водою, напився — спітнілий і радий.

— Отут, на відлюдді, й розстаряєш собі купу дітлахів, — сказав він. — З ними веселіш.

І пішов собі.

На станції стояв черговий і стрів його саме тоді, коли мав надійти поїзд. Застібнутий кітель, у руці сигнальний прапорець — замість сокири.

— Ага, то ви вже повернулись, — сказав він і спробував усміхнутись.

— Так, — відповів Квіст.

— То ви не залишитеся тут? Не знайшлося роботи?

— Я зробив свою справу, — відказав Квіст. — Який тут розклад руху?

— За півгодини надійде товарняк із півдня. За чверть години буде поїзд із рудою.

І раптом, із цікавістю, з дрібною остраху черговий докинув:

— А навіщо ви затіяли оте все на кручі?

Квіст усміхнувся. Потер підборіддя великою долонею й усміхнувся.

— Знаєте, я завжди гадав, що це буде справдешня потіха — взяти та й звалити оту величезну важезну брилу. Кілька місяців я на неї дивився — щоразу, коли проїжджав мимо. А сьогодні була така хороша погода... Чи не можна було б попросити у вас кухлик води?

Напившись, він сказав жінці чергового те ж, що й раніш:

— Гарні квіти. Сьогодні спекотно.

Підійшов потяг із рудою. Зайшов на запасну колію, тут він мав розминутись із зустрічним ешелонем з рудою. Квіст поїхав одним із цих двох — чи то на північ, чи то на південь. Мав свою путь.

Оповідки про захожого чоловіка обростали подробицями. Рік по тому обхідник розказував, що Квіст погрожував убити його. Що мав із собою пакет — мабуть, то був динаміт. Либонь, хотів підірвати колію. А влітку того року, коли почалася війна, подробиць побільшало. Власне, той приبلуда — не хто як російський шпигун, це можна було зразу розпізнати. За одним заходом видудлив десять літрів води й метикував, як би то підірвати всю скелю, щоб держава не мала граніту на будову укріплень, та здійснити ці наміри перешкодив обхідник.

А за місяць почалася мобілізація. Прокотилася хвилию по Швеції й змила радощі літа.

ГАБРІЄЛЬ-ПІДКИДЬОК

Ходив він із коробом, торгував і, власне, був не так людиною, як птахом, перелітним птахом завбільшки з людину, з людським обличчям і майже людським іменем — Габріель-Підкидьок. Як і перелітні птахи, мандрував одними й тими ж шляхами — якнайдалі на північ. Приходив і відходив у невизначений час, і мав такий талант, що, не дбаючи про збут, з'являвся наприкінці місяця, коли в людей не було грошей. Наприклад, якось у січні він запропонував парасольки й гарну зелену протимоскітну сітку в маленькому сільці, за п'ять кілометрів від залізничної станції, посеред боліт — свій єдиний товар, що залишився в берестяному коробі.

Мав він подовгасту посивілу борідку, карі веселі очі й блискучі білі зуби — дарма що жував тютюн. Коли в Норрботтені стали будувати залізницю, він перебрався туди з Вермланду. Габріель відміряв ногами всю Швецію. Одного разу, зайшовши до пасторської оселі в Онгерманланді, він сів на кухні, біля самих дверей. Прийшла пані пасторова, склавши руки на животі. Це щоб показати, що вона невибаглива, скромна жінка, аж ніяк не хатня чортиця, не владна мегера, звична походжати, заклавши руки за спину. Спитала прибульця, чи не хоче він попоїсти. Габріель похитав головою. Не заради харчу довелося так довго добиратися сюди з Вермланду, попоїсти можна деінде, та й взагалі до наїдків він не дуже ласий. Просто люди кажуть, що тут, у пастораті, є оргán. Охота зіграти б на ньому річ-другу, то чи не можна було б якийсь час покористуватися цим інструментом? Щоб не нанести бруду, Габріель скине туфлі. Вошей він ніколи не мав, таке йому

не властиве. Пасторова впустила Габріеля в залу, й він просидів там кілька годин, награвши різні мелодії. А коли йшов далі своєю дорогою, на ньому були нові туфлі, які дістав від священника. Аж таким великим музикантом не був, просто любив музику. Він казав, що навчився грати на скрипці, органі, акордеоні та флейті з волі випадку. Якось у невеликому містечку Габріель зайшов у крамницю і дізнався, що її власник не вміє грати на жодному з музичних інструментів, яких тут було повно. Тоді й спало на думку: дуже вже мало музикантів на цьому світі, тож навіть цигакачі потрібні. Він завжди висловлювався дуже докладно; коли вже про щось говорив, то виголошував цілу доповідь. Навіть і в таких випадках бував щедрий. Однак ніколи не губив чуття дійсності, не був фантастом, хоча міг і помилятися, як-от тоді, коли взимку старався збути парасольки та сітку. Зрештою, це не гріх, нікому не шкодить.

Прізвисько «Підкидьок» він заробив, коли якимось у розмові запевнив, що належить до високого й славного роду, але народився нешлюбною дитиною. Мабуть, збрехав, та це неважливо. Найважливіше в його оповіді, як і в більшості інших, полягало не в тому. Все Габрієлеве життя поділяється на три відтинки. Спершу він мандрував із коробом, тоді, закохавшись, осів був, а по тому пішов у забрід і здивачів, сам того не усвідомлюючи.

Навряд чи його переживання можна назвати справжнім коханням. Річ у тім, що свого часу Габріель нагадував маятник, який несамовито прудко коливається між двома станами душі. Від них залежали всі його слова, жести та вчинки. Залежно від того, який стан душі, він ставав то добрим, самовідданим, розсудливим, то безнадійним йолопом. Та ось маятник різко спинився, і з коханням покінчено — назавжди.

Коли зійдеш на мюргольменській станції, перед тобою відкриваються можливості руху сучасного транспорту у двох напрямках — на північ і на південь. Це, звичайно, залізниця. Натомість в інших напрямках — цілковитий брак сполучення. Від станції вузька крива стежка веде до торфових боліт, а там губиться — не знати де, бо ж нею ніхто до кінця не ходить. По той бік колії стоять дві хатинки. В одній живе столяр Крампан, що переважно випалює вугілля. У другій живе сім'я Бенстремів — чоловік, жінка і дорослий син. Вони мають крамничку і якимось зводять

кінця з кінцями завдяки робітникам із кар'єру, що за три кілометри звідси на північ. Між двома хатками пролягає щось схоже на дорогу в низьколіссі. За якийсь кілометр вона звужується до ширини стежки. Та й від цього місця взимку на ній можна їздити ще далі — кілька кілометрів до торфовища, а відтіля йде мощена перехідка. По той бік болота є садиба Мюргольмен, за нею закінчується світ, ніхто не заходив далі — у незвідане.

Весняного дня Габріель-Підкидьок зійшов із потяга, усміхнувся їй, розглядаючись довкола, взяв на плече короб.

— Ось так, — сказав він черговому. — Я знову тут.

Коли поїзд рушив, Габріель спершу зайшов до помешкання чергового. Ні, жінка нічого не купуватиме, відмахується обома руками. Гаразд, але ж можна принаймні поглянути, що там у коробі, вперся торговець. Кінець кінцем жінка купує метр підв'язки та кілька листівок з написом «Зичимо веселої Трійці». Вона каже, що до каменоломні нема чого й рипатися. Йти туди три кілометри, а люди дістануть платню аж за два тижні, не раніш.

— Еге ж, — відказує Габріель, посмикуючи борідку. — На таку дрібничку, як три кілометри, я йду хіба що тоді, коли конче треба. А щодо грошей, то люди можуть взяти на борг. Так-так. Я гадав податися до Мюргольмів. Побувши в місті, маю охоту пройтися полями.

Він сміється й смикає борідку.

— Мюргольм пролежав хворий всю зиму, — застерігає господиня оселі.

— Тоді, — каже Габріель, — йому треба було б з кимось побалакати.

Закинувши короб на плече, він виходить. Як уже повелося, заглядає до столяра, п'є каву, збуває пачку голок і гомонить, гомонить, гомонить.

— Погані часи, — мовить столяр. — Невдовзі тут буде ще один похорон. Мюргольм...

— Всі ми там будемо, — втручається столярова жінка. Справді зворушилася, подумавши про те, який молодий Юган Мюргольм. Настрій одразу спохмурнів. Габріель закидає короба на спину, дякує й відходить. Треба ще завітати до Бенстремів. Кожного разу, коли він у цих краях, завжди заходить туди й піджартовує з господаря. Той, як тільки побачить коробейника, супиться, бо сам має в крамничці голки та підв'язки. А тепер затхле оселедця-ми повітря протинаять його слова:

— О ні, Габрієлю, мушу вам сказати, що тут нічого робити тим, що хочуть торгувати. На кар'єрі...

— Так, вони там без грошей, — каже Габрієль і, примружившись, дивиться на Бенстремове кістляве лице. — Але ж загалом можна провадити діло — давати в кредит. Я завжди так роблю.

Він знає, що цей крамар неохоче дає на борг.

— Мюргольми вже півроку мені винні, — каже Бенстрем. — Не варто до них іти. Юган зліг ще з...

— Угу, — киває Габрієль. І питає, надумавшись: — А скільки такий собі Мюргольм може заборгувати такому собі Бенстрему?

Власне, це комерційна таємниця. Та крамареві так рідко трапляється потеревенити з кимсь, крім своєї жінки, що він викладає начистоту:

— Десь шістдесят-сімдесят.

Мандрівний торговець вирушає в дорогу, деньок дуже гарний. Сніг розтанув, ліс повен життя, стежку не назвеш непрохідною, нею можна пройти. Короб не важкий, та він ніколи й не бував таким, це цілком приємний супутник у дорозі.

Довгов'язий Бенстрем-син стоїть на ганку й дивиться йому вслід.

Прийшовши до Мюргольмів, Габрієль загаївся в них. З Юганом були погані справи, і гість взагалі не розпаковував свого краму.

— Побуду тут день-два, — сказав він. — Бачу, невесело тут у вас. Хто працює на полі?

Підійшовши до стіни, бренькнув на скрипці, що там висіла.

— Я, — відповіла Анна Мюргольм. — Роблю, що можу. Таж нікого іншого нема.

Габрієль знову бренькнув. Прозвучало сумно.

— А як у вас із грошима? — поцікавився він.

Висока чорнява жінка силувано й виклично усміхнулася йому у вічі.

— Ми запозичались у Бенстрема, далі вже годі.

— А якби я так узяв та й заграв трішки? — спитав гість. — Що ти на те, Югане?

Юган згідливо хитає головою. Блідий, видно, що незадовго йому кінець. Габрієль не може піти звідси просто так, він же не простий собі перелітний птах.

Хто ж тепер Габріель цього року тут, у Мюргольмені? Не хто інший, як він зі своїми заощадженими грішми прийшов до Бен-стрема, розрахувався за Мюргольмові борги, та ще й поніс від нього цілий міх харчів. На початку літа подбав про похорон Югана. Зібрав невеликий врожай пшениці, а коли випав сніг, відвіз на станцію кілька лантухів зерна й відіслав їх до млина. Вчив дітей читати, бо цього року й мови не могло бути про відвідування школи. Найстарший хлопчик, одинадцятилітній, опановував гру на скрипці.

— Вам здався б оргán, — сказав Габріель, — він урочисто звучить. Але й скрипка годиться. Не варто прагнути всього нараз.

Він глянув на молоду жінку. Вона ходить тут і сумує, доводить-ся їй підбадьорювати. Габріель грає на скрипці, мукає під музику, вчить Анну танцювати. Обидвоє кружляють у великій кухні.

— Фе, це ж гріх, — каже вона й сідає на стілець. А все-таки на її щоках виступив легкий рум'янець. Габріель скося споглядає на неї, посмикуючи борідку. «Йй треба чоловіка, — думає він. — Якщо житиме тут сама, то кінець кінцем піде на болото та й втопиться. Я б їй підійшов». Зиркає в дзеркало біля вікна. Сидим-бридким він ніколи не був, та й не старий іще.

І, звичайно, злегка натякає про це.

Але Анна вдає, що не розуміє натяків. Жити самій — ну то й що? Треба дбати про важливіші речі, ніж повторне заміжжя.

Вона тихо сидить і дивиться поперед себе.

— Ти про гроші думаєш? — допитується він.

Анна киває на відчійного. Еге ж, про гроші.

Кілька днів Габріель розмірковує на всі лади про те, де б заробляти гроші. Ходити з коробом? Тоді доведеться податися в далеку дорогу, а таке не годиться, бо ж він хоче бути тут, біля Анни. Цієї зими в лісі нема ніякої роботи, хіба що дрова рубати, але з такого не проживеш. Обміркувавши докладно справу, потягається. Авжеж, він таки не без сили. І одного дня каже:

— Пройдуся-но я до каменоломні.

Отут могла б закінчитися історія його кохання: понад те більш нічого в ній не було. Кілька місяців працював Габріель на кар'єрі. Звозив додолу каміння на підводі — така робота вимагає впертости, витривалости, треба весь час надсаджувати руки та горло — й весь робочий тиждень мешкав разом з іншими робітниками в бараку. Щосуботи по обіді верстав довгу путь до Мюргольмена, залишався там на неділю й робив те, що треба було на

господарстві. Більшу частину заробітку залишав Анні. Товариші на роботі штовхали один одного під бік і значуще підморгували, а Габріель усміхався. Не без того, що таке ставлення лестило, й він давав зрозуміти: той, хто старається для вдів і сиріт, недаремно це робить.

І ось прийшла розкішна весна.

Дуже проста, дуже зрозуміла картина. У суботу пополудні Габріель спинається посеред торфовища й здалеку дивиться на обійстя. На ганок виходить Анна — така молода. І весна молода. В лісі ще лежить сніг, на торфовищі вже драговина. Під Габріелем м'яко погойдуються дошки перехідки. «Сьогодні ввечері, — думає він, — мушу їй усе сказати. Не такий-то я ще старий».

Махає рукою, але жінка не бачить. За нею відчиняються двері, й юний Бенстрем, цибатий здоровило, теж стає на ганку. Обнімає Анну за стан, і вона не пручається. Усе так просто, так зрозуміло.

Відвернувшись, Габріель несе на станцію повен харчів короб та набитий грішми гаманець, сідає там на перший-ліпший поїзд і їде світ за очі. Еге ж, тепер настав кінець усьому.

Він дуже постарівся. І ще гостріше почувався підкидьком — немовби його підкинули двічі. Ходив із коробом, грав на органі, скрипці та інших інструментах, а з часом став таким диваком, що люди його боялися. Коли заходив в оселі, траплялося, що йому на коліна вискакувала кішка. На такий випадок він мав особливий спосіб. Коли бував не в гуморі, ставалося й таке, що хазяї знаходили свою кицю мертвою під стільцем після того, як пішов торговець. Не дуже жалували Габріеля упродовж останнього року його мандрів.

Кінець кінцем він опинився в богадільні однієї з волостей, які перетинає Полярне коло. Якось улітку, коли копають торф і потребують робочих рук, — о, це було задовго перед війною! — Габріель відчув, що йому хочеться працювати.

— Я, власне, мало мав до діла з чимсь таким, — сказав він, — а досвіду завжди треба набиратися.

То була акордна робота, платили за квадратний метр. Намітивши свою площу, Габріель заходився працювати, й кілька днів усе йшло гаразд. А з якогось часу став запізнюватися, з'являвся посеред дня, а що робота була нагла, то десятник нагримав на нього:

— Габріелю, приходьте вчасно!

— Але я не маю годинника.

— То купіть собі!

Наступного ранку Габріель-Підкидьок здійснив свій останній подвиг, про який довго житиме пам'ять. Приволік власність богатільні — великий годинник, прив'язавши його до спини. Не дуже справний був цей непотріб, але колишній торговець накрутив пружину й заводу вистачило вважай на весь день. Червоно-синій красень-годинник стояв посеред болота й цокав.

Повернувшись увечері додому, Габріель ні на що не мав охоти. Не міг їсти, що було дуже незвично, як на нього. Все своє життя мав добрий апетит, дарма що й заперечував це, а тут і ріски до рота не взяв. Лігши на постелі, він задивився в стелю. З кощавого підборіддя білим букетиком стирчала борідка. Притулчанський кіт скочив йому на груди й зручно примостився. Габріель звів руку — чи то погладити спинку, чи то скрутити в'язи (задля доброї віри слід сподіватися, що вибрав перше), але рука не послухалася. Безвольно спинилася на півдорозі й помалу опустилася.

ЗИМОВА ГРА

Два чоловіки запримітили один одного вже в потягу, й молодший подумав: «Я ж, либонь, десь та й бачив його! Ну й тип! Карикатура на англійського лорда — в дусі Дізраелі. Ну й опудало-примара причепурилося на таку буденну річ, як поїздка залізницею! Диви-но, піджак. Є, звичайно ж, і сірий циліндр. А чи має він ціпочок?»

А старший подумав: «Ця особа мені знайома. Чи не синок покійного лихваря Голлена? Сноб, безумовно. Вирядився, як ото ковбой, аби тільки по-новомодному виглядати. Поки що їде поїздом, потім будуть коктейлі, джаз, смокінг — а тоді знову переодягнеться на дорогу додому».

Вони навзаєм уникали прямо дивитись у вічі, а вийшовши на туристичній станції, сіли в один готельний омнібус. На щастя, свій окремих закуток дістався кожному з них двох — єдиних новоприбульців у цей день. Зрештою, тепер тут негусто відпочивальників. Переважно дожидаються Великодня. Ці двоє вибрали по столику в різних кутках великої їдальні й старалися не натрапляти один на одного біля стола із закусками. Підійшовши певною, твердою ходою до цього стола, молодший набрав собі повну тарілку. Коли впорався з цим, із свого кутка обережно подріботів старший і, завдяки своїй кмітливості, як сам вважав, мав більше часу на вибір. Молодший їв швидко — глитав, читаючи газету. Наситившись, згорнув її, влив у горлянку кави з коньяком, жбурнув поперед себе серветку, рушив до виходу й кинув для годиться кілька слів, не призначених для когось зокрема.

Старший споживав харч помалу, старанно жував, попивав вино й до кави закурив сигару. Молодший пішов на станцію й надіслав телеграму своїй жінці в Ніцці: «Я у Ф'ельбергу крп бігаю лижах крп надішлю гроші понеділок крп Лунд купив авто їде за кордон крп Улле». Натомість старший написав довгого листа до своєї дружини у Стокгольмі: «Люба Саро! Прибув я сюди по тривалій і частково прикрій подорожі. У дорозі мигцем побачив сина цього акціонера Голлена. У всякому разі я майже певен, що це він. Зве себе Голдінг. Погода чудова, і завтра я, старий, спробую трохи поковзатися на лижах. Злегка докучає мені ревматизм, але це звична річ. Цілком добре годують у готелі. На обід у нас був неодмінний стіл із закусками. Треба визнати, цілком непоганий. Як я чув, люди тут незле розважаються. На обід я пив бургундське. Посоромились би таке подавати. Моя кімната тепла й затишна. Купи, будь ласка, пару вовняних шкарпеток і надішли мені. Не найдорожчі вибери, вони все одно тут зносяться. Прочитав я в газеті, що вмерла старенька пані Юганссон. Пошли вінок від нас — за яких вісім-десять крон. У лівій долішній шухляді письмового стола лежить пачка сигар. Надішли мені, бо нічого курити тут таку дороговизну. Скажи хлопцям і помічникам, щоб були обережні з вогнем. Не марнуй грошей на одержу, це не виправдані витрати. І накажи...»

Написавши п'ять сторінок, він ліг спати.

Наступного дня вони зустрілися пізно пополудні, наткнувшись один на одного біля стола із закусками, й були змушені промимрити слова вибачення. Так випало, що молодший рушив до дальшого кінця стола й узяв собі подвійну порцію гарячої закуски, а старший, перегодивши біля іншого кінця, наповнив тарілку всілякою всячиною, яка йому потім взагалі не смакувала. Вони сиділи кожен у своєму кутку й дивилися на все, тільки не один на одного. Сюди прийшли інші відпочивальники — молоді люди, що галасували за столами й танцювали в кафе. Першим із двох звівся молодший і вийшов, а старший ще довго сидів, курив сигару та слухав музику. Кивав сам собі, був напівсонний і задоволений. Засівши в кафе, молодший пив віскі й розглядав любителів потанцювати. Йому всміхнулася молода жінка в чорній оксамитній сукні, й він мимохідь усміхнувся у відповідь. Мав три золоті зуби — американська усмішка.

Хильнувши віскі, він подався на станцію й надіслав телеграму

до Ніцци: «Ніякої відповіді крп чому крп надішлю гроші понеділок крп бігаю лижах крп Улле».

На той час старший сидів у своїй кімнаті й писав листа: «Давній приятелю, як гадаю, мені треба було б повправлятися на лижах. Я тут уже другий день, це просто розкіш для старого чоловіка. Цілком мирно та спокійно, незважаючи на молодь. Тут відпочиває також той, кого вважаю сином акціонера Голлена, хоч він зве себе Голдінгом. Сам-один, хоча й носить обручку. Мабуть, жонатий чи заручений. Він, звичайно ж, не цікавить мене. Певною мірою приємно тут жити, це для урізноманітнення. Завтра спробую стати на лижі, буде вбивча картина. Як знаю, ти харчуєшся в ресторанах. Якщо побачиш там мого небожа — Йосефа Лунда, передай йому привіт і скажи, щоб облишив гулянки, адже таке добром не закінчиться. Його батько не відвідує нас, бо торік я з ним посварився. Хлопці торгують у крамниці, поки мене немає. Завітай увечері до Сари, якщо вона почувается самотньо. Сини, звісно, десь гуляють поза домом. Той, що подається за Голдінга, має три золоті зуби. Чи не вирядив Голлен свого сина до Америки, перш ніж сів на міліну? Трохи мені докучає ревматизм, однак не гірше, ніж завжди. Тут доволі дороге проживання, але у вигляді винятку — чому б ні! Ти не міг би з'ясувати, чи провадить якийсь Голдінг справи в Стокгольмі? Тобі варто було б приїхати сюди, адже маєш за що. В наступному році відвідаємо ці місця — разом із Сарою, вона теж потребує трохи помандрувати. Якщо винайняти лише одну кімнату, вийде набагато дешевше. Голдінг ходить у лижному костюмі, але надвір ще не вибирається. Сумніваюся, чи він взагалі вміє стояти на лижах. Мій кузен — Сімон Кульман має відкрити крамницю модного одягу десь у Седері. Здається, на вулиці Горнсгатан. Це краще, ніж торгувати якимсь мотлохом, однак така річ більш ризикована. Проходячи через кафе, де танцює молодь, я побачив, що Голдінг сидить і сушить зуби до молоді дами, яку я цілком певно бачив у Стокгольмі. Легкодух він. Кажуть, що «Нурра аффершбанк» на грані розорення. Богу дякувати, я ніколи не тримав там заощаджень...»

Написавши ще кілька сторінок, він ліг спати.

Наступного дня старший почав учитися їздити на лижах. Вбрався у випрасуваний лижний костюм, який виглядав так, ніби дістався від когось іншого. Погано сидів, був заштопаний. Завеликі черевики, смішні на маленьких ногах. До вух прилягала

простора шкіряна шапка, пропахла нафталіном. А однак темне лице сяяло, літній чоловік жваво балакав із інструктором, важко пихкав, пітнів і сміявся щоразу, коли плуталися неслухняні ноги й доводилося гепатися на задок або падати долілиць у сніг. Вимахував руками у надто великих рукавицях, по-дитячому сердився на лижі, палиці, на свої ноги, а за якусь мить винувато й збентежено усміхався. Одного разу він, здавалося, занепокоївся на невеликому тренувальному спуску перед готелем. Перш ніж розпочати вправи, поспитав інструктора:

— А це не буде дуже дорого? Скільки ви берете за годину?

— Нічого не беру, — відповів той. — Не переймайтеся ціною. Навіть на чай не треба давати.

— Матимете велику мороку зі мною, — сказав літній чоловік. — Зовсім інша річ, ніж із молодими людьми. Вони тепер усі бігають на лижах. Мої діти...

І почалася докладна розповідь про те, як його діти вчилися ковзатися на лижах у Стокгольмі.

— Чи бігає на лижах пан Голдінг? — поцікавився він.

— Директор Голдінг приїжджає сюди щороку. Бігає, аякже. Торік був тут зі своєю дружиною. Зрештою, зібралася велика компанія. Одного разу вони вирушили в гори, і я з ними. Важко довелось їм, зовсім не тренованим, долати тридцять кілометрів. Пішло на це два дні. Насамкінець директор Лунд звихнув ногу, і це був єдиний нещасливий випадок за всю зиму. Це сталося на схилі, поблизу звідси, на зворотній дорозі додому. Лиха пригода.

— Цей Лунд часом не Йосефом зветься? — спитав старий.

— Цього я не знаю, — відповів інструктор. — Це такий невеличкий чорнявий чоловічок, веселий та приємний. Може бути, що він Йосеф.

— І Голдінг був із ним?

— Так, і можна сказати, що він один був вартий усієї компанії. А цього року приїхав сам. Мабуть, важкі часи. У всякому разі він дуже вправний лижник.

— Але ж він взагалі не стає на лижі, — зауважив літній чоловік.

— Пан Голдінг сказав, що хоче трохи перепочити.

— Перепочити? Молодий чоловік?! Навіщо ж він тут, якщо не для того, щоб ковзатись? Та ще й такий вправний, як ви кажете. І я б охоче ковзався, якби не мав інших занять. Знаєте, є крамниця, немає часу на такі розваги. Однак вважаю, що можна стати хорошим спортсменом, якщо взимку не мати різних клопотів.

Дивлюся на цю річ не дуже поважно, це радше моціон.

І чоловік взявся до моціону. Лице змокрило від поту, а невдовзі вибився із сил. Сів на сніг і сам був схожий на сніговика. Примружившись, глянув на гори, немовби прикидав віддаль, і важко зітхнув.

— На сьогодні досить. Принаймні можу тримати рівновагу. Доволі просто, треба тільки призвичаїтися. Скажіть, а цей Голдінг заможний?

— Уявлення не маю, — відповів інструктор. — Мабуть-таки, він не з бідних. Торік чимало витратився. Як знаю, він заплатив за місячний відпочинок чотирьох осіб, а може, й ще когось. Пані Лінделл, звичайно, розрахувалася сама за себе, таке їй до змоги. А як із іншими? Всього було, здається, десять осіб.

Новоспечений лижник звівся й спробував тримати рівновагу. Дорога йшла вниз, ноги заплуталися, він спіткнувся й покотився. Зіп'явшись із допомогою інструктора на ноги, сперся на палиці, відсапнув і трохи роздратовано зауважив:

— Я все робив точнісінько так, як ви мені сказали: тримав ноги до купи, нахилився вперед, а проте... Сумніваюся, чи добрий метод ви застосовуєте. Ноги самі собою роз'їжджаються, ото й падаєш. — Він знову зиркнув на осяйні гірські вершини, немовби ще раз оцінював відстань, й оптимістично мовив: — Наступного тижня треба буде в усякому разі туди вибратися. Скажіть, будь ласка, про цю пані Лінделл, що в оксамитній сукні. Вчора я бачив її в їдальні. Чи не замужем вона за власником фірми — Феліксом Лінделлом?

Це прозвучало так кумедно, що інструктор зовсім нешанобливо засміявся.

— Еге ж. Принаймні була. Її чоловік — великий торговець, торік він провів тут лише кілька днів. Цього року вона приїхала сама. Феліксові Лінделлу нема ще тридцяти літ, а його дружині яких двадцять, не більш. Минулого року вони посварилися, але вона й далі має те саме прізвище, так що...

— Так, так, — перебив старий несподівано нетерпляче, ніби це інструктор забагато базікав замість того, щоб віддатися такій важливій справі, як приватне навчання їзди на лижах. — Спробую-но я ще раз.

Напологому схилі гірки він втримався на ногах майже до кінця. А коли впав, вийшло в нього це вправніше. Ноги не заплуталися, він зробив поворот і сам звівся.

— Ось погляньте! Бачите?! Не такий-то я вже й невмійко! Побачите, як буде завтра! А чому, на вашу думку, Голдінг не стає тепер на лижі? Може, хворий?

— Либонь, не має на те охоти, — відрік інструктор, який почав уже тратити терпець. — Глядіть не викидайте вперед палиці. Можете поранитися. Натомість треба ось так, тоді легше гальмувати, причому обома палицями, ну й коліна теж належить трохи згинати. Подивіться, як воно робиться.

Інструктор з'їхав із гірки. Коли повернувся, старий спитав його:

— Гадаєте, що Голдінгу тепер суцужно з грішми?

— Йй-бо, нічого про це не знаю, — неприязно буркнув інструктор.

— І не знаєте, які він справи провадить?

— Мабуть, грає на акціях чи що. Я не цікавився. Поспускаємося ще?

Літній чоловік спустився й цього разу встояв до самого кінця. Його мокре лице сяяло від запалу та захвату.

— Подивіться, подивіться! — хрипко гукнув він. — Наступного тижня вирушу в далекий похід, будете разом зі мною! Та ні, не хочеться мені припиняти заняття. Але, знаєте, я згинав коліна не аж так, як ви сказали. Не сидіти ж мені, коли я на лижах!

— Ну-ну, — сказав роздратований інструктор, — зовсім непогано пішло.

— Розумієте, якби мені молодість, як ото Голдінгу, то я б не марнував днів, не гаяв би часу. Одразу став би на лижі й уже першого дня вибрався б на гору.

— Туди ніхто не забирається. Добратися до межі лісу — цього аж забагато. Зрештою, взимку на горі нічого робити. Там хіба що величезні кучугури — дуже небезпечні. Та й завжди дме страшенно.

Старий скорчив міну здивування.

— Навіщо ж тоді вчитися їздити на лижах, як не для того, щоб ставити рекорди? Не прийдеш же тут улітку, щоб пертися вгору. Там же нема на що дивитися! Нічого вартого уваги. Чи далеко зайдеш у цьому напрямку?

Він тицьнув пальцем.

Інструктор зверхньо підсміхнувся.

— Напевно, півдороги вдалось би подужати. Ви могли б приїхати влітку. У цю пору ми щотижня влаштовуємо невеликі туристичні походи.

— Аж улітку, — сердито прохрипів старий. — Скажіть, будь ласка, для чого ж їхати сюди й навчатися саме тепер, коли не можна... Яка дурість!

Скинувши шапку, він похитав розпелеханою головою.

— І всю дорогу треба йти пішки?

Інструктор відкрито реготнув.

— Атож. Розумієте, саме в цьому й полягає приємність.

— Приємність? Іти? Аж на вершину? Що ж це за приємність така?

— Не у вершині річ, — повчально сказав тренер. — Йдеться про сходження. Там дивовижна краса. А сама собою вершина нічого не значить.

— Так, звісно. Розумію, ви маєте на увазі, що вже сама прогулянка йде на користь здоров'ю. Повітря і таке інше. Мабуть, щось у тому є. Та чи не дорого відпочивати тут влітку? Мало б бути дешевше, тоді не треба опалювати.

Не дочекавшись відповіді, старий ще раз узявся за своє:

— Чи буває тут вліті Голдінг?

— Так, деколи.

І старий знову ковзнув униз.

На ногах він втримався, навіть прискорив палицями їзду, а насамкінець обережно розвернувся зигзагом.

— Подивіться! Гляньте-но!

Й інструктор кивнув. Так, він бачив.

Улле стояв біля вікна у своїй кімнаті й весь час дивився на свого старшого попутника. Цікаво приглядався до кожного руху, немовби вивчав якусь чудернацьку тварину. «Це, безсумнівно, Кульман, — подумав він. — Ось тепер я чітко зрозумів, що...»

Відчинилися двері, й він рвучко озирнувся.

— Цього разу входжу непроханою, — озвалася вона.

— Чим могу служити? — помалу спитав Улле.

— Ти навіть не привітався, — сказала вона й сіла без запрошення.

— Так, я не привітався.

— А однак усміхнувся до мене вчора ввечері.

— Це, власне, через сукню, — сказав він. — Ти вже вибачай, але дуже вже вона гарна, просто-таки прегарна. Зрештою, не тільки тому... Це, либонь, та сама, що була торік.

— Ні, просто подібна. І трохи модніша. І трішки дорожча.

— Так-так, але все одно це та сама.

— Ото ж бо й воно. Зараз я пригадала, як вона тобі подобалася. Такою тендітною й м'якою стаю в ній... Хіба не так ти сказав тоді? Що ж, тепер мені пригадується вся твоя балачка.

— Чому ти сюди приїхала? — спитав він і відвернувся. Літній чоловік стояв віддалік у долинці й захоплено вимахував руками насупленому інструкторові.

— Ет, просто спало на думку. Недавно, днями. А ти чому тут?

— Ет, — передражнив її Улле, — просто спало на думку. Не так давно.

— Ти з жінкою?

— Ні, вона в Ніцці. Ти не з чоловіком?

— Я тут сама, — спроквола сказала вона. — Він не захотів. Справді шкода. Він дуже зайнятий. Належить до таких, що хоч щось роблять у цьому житті.

— Ще б пак. Твоїми ж грошенятами орудес.

— Робить діло, авжеж. У цьому він дуже здібний. Прийшлося до слова. Ти що, не стаєш на лижі цього року?

— Ти теж?

— Завтра вийду з інструктором. Дуже приємний, завжди радий допомогти мужчина. Сама-одна не наважуся. Можна ногу звихнути. Таке декому трапляється.

Літній чоловік вкотре спустився з гірки. Цього разу впав посередині схилу.

Молодик поволі обернувся до жінки.

— Я теж вийду поковзатися. Але допіру за кілька днів. Зачекаю, поки он той стариган набере вправи. Це ж бо дуже приємний, завжди радий допомогти мужчина.

— Ти знайомий із старим Кульманом? — роблено здивувалася вона й глянула на Улле занадто вже по-дитячому, годі було не завважити хитрощів.

— Ні, але маю намір познайомитися.

— Отут ти не прогадаєш. То великий багач. Він доводиться дядьком Йосефові Лунду. До речі, Лунд має нове авто. І це посеред зими. Здалося мені, що я десь бачила цю машину.

— Так, тобі це здалося, — кинув він.

— Він навіть не зняв старої таблички з іменем власника, — повела далі жінка, вже не з таким дитячим виглядом. — Ще й хвалиться, що авто коштує страшенно дорого, а дісталось за безцінь.

— Еге ж, хвалиться, — згодився Улле. — А чи не каже, що дістав оту цяцьку задурно?

Тиша. Він повернувся до вікна. Цього разу старий чоловік встояв аж до самого кінця спуску.

— Улле, — обізвалася жінка, — ти йому заборгував? І як розплату він дістав це авто?

— Так.

— То ти зазнав краху?

— Можна так сказати. У всякому разі — тимчасово.

— Чи переслідує тебе поліція?

— Ще ні. Принаймні я про таке нічого не знаю, — відказав він і обернувся до неї. — Ось це плаття дуже личить тобі, Кунігундо.

— Чому так мене звеш?

— Пробач, я хотів сказати «Клеопатро».

— Фе.

— Тобто «Венеро».

— І не стидаєшся.

— Я мав на увазі, звичайно ж, Мінерву.

— А як щодо цього старигана?

— Це Плутон.

— А як щодо тебе, Улле?

— Я Плутон-менший. Набагато дрібніший, ніж цей плутократ. Втім, цей культ давно вже вимер. Колись, знаєш...

— Твоя жінка втекла від тебе?

— Ні, вона подалася в закордонну подорож. Так набагато краще звучить.

— Ну а твої приятелі? Їх же чимало було.

— Теж здиміли. З хорошою міною. Років за десять вони з'являться, щоб розказати про мої «невеличкі п'ятики».

— Подаси на розлучення?

— Тільки не я, — відказав він і задивився у вікно. — Це вона хоче розлучитися. Для неї нічого не зміниться. Ті самі гулянки, які я оплачуватиму, хоча сам і не гулятиму. Те саме життя, тільки з іншим хлопом. Той самий автомобіль... Знаєш, Йосеф Лунд іде до Ніцци.

— А що ж залишилося тобі?

— Ось це, — відказав він, обернувшись до неї, усміхнувшись і показавши на свої три золоті зуби. — Тільки це. Та й то прикус у них неправильний.

Стариган ковзався сам — вгору і вниз, вгору і вниз. Інструктор кудись подівся.

— Улле, — проказала жінка й підійшла до нього, — тобі треба було одружитися зі мною.

— То досі ми були б уже розлучені.

— Але ти мав би гроші, — наголосила вона. — Я нікого не покидаю напризволяще.

— Чудна ти.

І тоді вона кінець кінцем спитала:

— Скільки ти потребуєш?

Старий чоловік ще раз упав на схилі. Звівся, струсив сніг із одержі й сторожко роззирнувся навколо. Тоді нахилився й відстібнув лижі. Коли йшов під гору, видно було, що мучить подагра цього спітнілого й усміхненого пана.

— Роби як знаєш, Улле, — ображено мовила жінка. — Я тільки хотіла допомогти тобі. Ти ж потребуєш грошей!

— Не я потребую, а вона. У такому разі не хочу позичати в тебе. Розумієш? Зрештою, це Лундова вина. Він Кульманів родич, це вроджені лихварі. А ми були друзі. Коли він звихнув ногу — пам'ятаєш? — то дістав Нору на втіху. Еге ж, таке можна було б назвати виразом співчуття до нього. Згодом, коли багато чого вийшло наяву, я висловився Лундові прямо, просто у вічі. Зрештою ми побилися. За якийсь час він став допікати мені якимись хитромудрими папірцями — ось цього клубка й досі не можу розплутати. Я позичав, позичав і запозичався... Заборгував Лундові й бозна ще кому — чи то старому, чи то молодому Кульманові. Так чи с'як, а настав гаплик.

Улле широко повів рукою.

— Останнє, що він забрав, — це авто. І ним туди поїде, авжеж. Не здивуюся, коли й Лунд попадеться в лабеті старигану. Той, знаєш, справдешній павучище. Мій батько теж був лихвар. Голлен, акціонер Голлен. Вмер у Лонггольмені. А Кульман як сидів собі, так і досі спокійнісінько сидить. Називає свою фірму відкрито — Кульманова позичкова контора. Має повно всілякого мотлоху. Старі туплі, шляфроки, костюми, срібло, золото — все, чого душа запрагне. І лихварює. Готівкою.

Розлучений Улле глипнув на жінку.

— Якби не те, то я хоча б заплатив за розлучення!

— Ти зовсім не сучасна людина, — зауважила вона. — Ходиш і носиш злобу на когось. Дітвацтво якесь! Дістанеш гроші вже

завтра, якщо я зателеграфую. І не муситимеш женитися зі мною. Знаєш, я теж розлучаюся. Мій чоловік дуже милий, але я з ним не витримую. І не конче тобі одружуватися зі мною! Запрошу шість відсотків — це моя єдина умова.

— Досить про це говорити, — сказав він.

— То хоч потанцюй зі мною ввечері, — попрохала вона. — Я почуваюся так самотньо поміж цих незнайомих людей...

Коли Улле зійшов додолу попоїсти, жінка сиділа за його столом. Холодно вклонившись, проминув її й підійшов до Кульмана.

— Мій стіл зайнятий. Сподіваюся, ви будете не проти, якщо я...

— Звичайно ж, про що мова, — перебільшено люб'язно відповів той.

— Я звуся Голдінг.

— Дуже приємно, я Кульман.

Вони познайомилися біля стола із закусками.

— Тут доволі нудно, — сказав старий. — Однак треба визнати, що місце непогане. Ви завсідний гість?

— Щороку тут буваю. А ви, мабуть, уперше, пане Кульмане?

— Так, але мій небіж часто сюди приїжджає. Лунд. Йосеф Лунд.

— О, — усміхнувшись, блиснув золотими зубами Голдінг, — ми з ним дуже добрі приятелі. Познайомилися добрих кілька років тому.

Усе пообіддя вони балакали про Лунда.

Були дуже ввічливі. Заговоривши про лижі, молодший згадав, що торік Лунд звихнув ногу.

— Завтра я стану на лижі, — сказав. — Може, виберемося гуртом?

— Я ніколи не мав уявлення, що воно таке, — заяснів старший. — Власне, щойно сьогодні я спробував це діло навсправжки. Хоч лижник з мене й ніякий, та якщо хочете...

З-за стола молодший звівся першим. Прийшовши на станцію, зателеграфував: «Не розлучаюся крп гроші понеділок крп Улле».

Старший написав листа — дуже короткого, бо натомився: «Сімонне, перевір справи Улофа Голдінга — сина акціонера Голлена. Негайно дай відповідь!»

А наступного дня вони стали на лижі.

Не квапилися. Молодший простував попереду. Старший плуганився назирці на непевних ногах. Часто вибивався з лижні, па-

дав, і тоді йому допомагав стати на ноги Голдінг. Обидвоє сміялося. Був це похід на кілька кілометрів. Спершу вниз долиною, а тоді — вгору лісистим узвозом на той бік хребта. Ні, вони нікуди не поспішали. Молодий ішов попереду так поволі, ніби прогулював важкохворого, а старий так обливався потом і сопів, ніби йому наставала остання година.

— Саме тут, — сказав Голдінг, — Йосеф Лунд з'їхав униз. Зник миттю, потішно це виглядало. Шусть! — і нема його. Але він всього-на-всього звихнув ступню й трохи подряпав лице. Поталанило йому, неймовірно поталанило. Гляньте вниз, це могло погано скінчитися.

Вони рухалися на краю провалля.

Кульман відступив і тримався вище від Голдінга.

— Не для мене такі речі, — відповів він. — Мені треба рівнини — так би мовити, твердого ґрунту під ногами.

Згрібши сніг із пенька, старий сів.

Спершись на палиці, молодий втупився в спітніле лице супутника.

— Непогано було б зараз повернутися, — додав Кульман.

— Подумайте, — проказав Голдінг, — якби ви так отут і звалилися. Якби зараз встали, а лижі ковзнули — і геп! Це, очевидно, була б лиха пригода.

Старий примружив очі на нього.

— Не спішно мені розбиватися.

— А якби комусь було спішно? — спитав молодий. — Якби я, скажімо, скинув вас у прірву? Я б тоді спустився й перевірів, чи справді ви мертвий, перш ніж піти по допомогу. Нещасливий випадок! Розумієте? Ось ви сидите на пеньку. Кожен побачив би, що ви тут сиділи. Побачив би також сліди ваших лиж — просто до провалля. Ото якби я так захотів вас зіпхнути, якби зараз мені такого закортіло, пане Кульмане... Якби таке спало мені на думку...

Старий звівся на ноги.

— Ми б могли побалакати про щось інше, — сказав він і лякливо оглянувся навколо.

— Кажу вам: якби я захотів вас зіпхнути, — вів своє Голдінг, блиснувши золотозубою усмішкою.

— Цього ви аж ніяк не хочете. З якої речі вам таке коїти? Я ж вам нічого злого не зробив.

— Але ви могли б відмовити мені в чомусь, і тоді я впав би в

злість. Наприклад, чи міг би я попросити вас, Кульмане, зробити мені одну послугу? Скажімо, дати позичку. Я б сказав отак: «Не вимагаю, щоб ви віддали мені те, що фактично видурили в мого батька. Волю, щоб ви позичили мені п'ятдесят тисяч. Знаю, що вам таке до снаги, а передо мною банки зачинено. Можу приїхати до вас будь-коли. То позичите під шість відсотків? Вбережете своє життя — тільки з умовою, що дасте мені кредит — п'ятдесят тисяч. Ви ж лихвар. Я також, хоч і з іншого покоління, більш відкритого. Тож, інакше кажучи: тимчасово стаю власником вашого життя — як застави, як цінного предмета. Віддаю його вам. Вділяєте за це п'ятдесят тисяч. Гадаєте, що ваше життя не варте такої суми?

Перестрашений Кульман видивлявся на нього.

— Але ж любий пане... Голдінгу. Шановний, ви ж не тямите, що кажете! Я не маю грошей на позички. Щодо вашого батька... Голлена, мого щирого приятеля Голлена, то це були справи... іпотека... а я... я ж бідний...

Затрусившись, він обережно позадкував, але спіткнувся й упав на задок. Молодик допоміг старому встати й узяв його по під руку.

— Але ж любий пане... Кульмане, я нічого такого не сказав. Натякнув лише, що міг би так висловитися. Одначе не зробив цього. Міг би, даймо на те, зажадати сімдесяти п'яти, а то й ста тисяч. Натомість ідеться про півста тисяч і шість відсотків. Тобто я сказав тільки те, що міг би попросити позички на таку суму.

Стариган нервово засміявся.

— Ой, ви такий дивний, пане Голдінгу. Пора нам вернутися до готелю.

Та молодик міцно вхопився за руку.

— Тримаю вас, щоб ви не впали й не зашкодили собі, — сказав він, кивнувши на урвище. — Між іншим, я міг би висловитися ще й так: «Я нещасливець. Завинили в цьому ви і — певною мірою — ваш родич. Я ладен піти на все, що тільки хоч. У цьому випадку я визбутий сумління: таких, як ви, треба нещадно викорінювати. Ми обидвоє лихварі, хоча в цьому ділі я не мастак. Надто вже порядний проти, наприклад, Йосефа Лунда. Ну а ви звичайні-сінький злодій — ось така між нами різниця. Не заслужили ви на життя, паскудний старий скупердяю. Лупій, деригріш, упир — ось хто ви. А мені, молодому, бути б щасливим, сподіватися б на багато добрих літ життя. Натомість будь-коли за мною кинеться

поліція. Та ще й, знаєте, мушу розлучитися. Моя жінка хоче цього. Я — ні. Я ще міг би знайти щастя, якби тільки — і то передусім — вирвався з Лундових пазурів». Тепер розумієте, чому я змушений вас ненавидіти?!

Кульман спробував вирватися.

— Відпустіть мене! — вереснув він.

— Дзуськи, — відрубав Голдінг. — Маю добру нагоду. То кажіть: так чи ні?

— Мушу все обміркувати. Тут я не маю ніякої можливості...

— Я теж не маю.

Старий судомно вчепився за лижну палицю.

Спробував вивільнитися, і ось перед самим його лицем — молодикове з очима, повними ненависти та відчаю, а однак і з золотозубою усмішечкою.

І тоді він щосили ударив палицею.

Молодик звалився навznak, зойкнув, вхопився за рот. Стари-ган пустився втікати. Не оглядався. Непогано йому вдалося — мигцем увесь спуск згори. Щойно біля самого готелю, вибираючись на гірку, кілька разів беркицьнувся.

Там і побачив, що Голдінг все ще сидить на схилі, затуливши долонею рот.

Дві телеграми лежали й чекали. Одна — для Голдінга. Друга — для Кульмана.

Літній чоловік розірвав і прочитав свою:

«Голдінгове становище непевне крп можна з'ясувати крп Йосеф Лунд має багато паперів крп Голдінг потребує п'ятдесяти тисяч крп Сімон».

І подався до свого номера — відпочивати.

За годину до готелю прийшов молодик, притиснувши до вуст носовичок.

— Я спіткнувся, упав і вдарився об пеньок, — пояснив він порт'є. — Вибив три зуби. Чи не надійшла мені телеграма?

Узявши її, прочитав:

«Твердо наполягаю розлученні крп їду до Рима крп дістану гроші деінде крп Ліллі».

Голдінг прийшов у їдальню дуже пізно. Мав трохи підпухлу горішню губу, однак поводився, як завжди, невимушено. Сидячи

за кавою й покурюючи сигару, Кульман розглядав його, примруживши очі.

Молодий їв насилу. Старий підійшов до його стола.

— Перепрощую, пане Голдінгу, — тихо озвався він. — Ви не проти, якщо я посиджу тут хвилинку-другу?

— Будь ласка, — відповів той, помітно шепелявлячи.

— Річ у тім, що я добре обміркував нашу справу. Гадаю, що з певними умовами я зможу роздобути гроші. Але, звичайно, мушу мати певність. І ще одне — дванадцять відсотків. Пристаєте на таке?

Молодик уважно слухав і не квапився з відповіддю. Дуже обережно жував і ковтав, болісно морщачись. Нарешті відклав виделку й став щось шукати в кишені.

— Спасибі, — сказав він, — я вже надумав запозичитися деінде. Але якась користь вам у всякому разі належиться. Ось, прошу.

І поклав на стіл золоту коронку.

— Візьміть же її, вона ваша. Дві інші лежать у снігу, не хотілося мені їх шукати. Ви один знаєте, де вони. Матимете цілий скарб, там-бо нестеменний золотий рудник.

Відтак встав з-за стола й подався до кафе.

Там не було жінки в оксамитній сукні.

— Пане офіціанте, в котрому номері мешкає пані Лінделл?

— У дванадцятому.

Зійшовши вгору сходами, він спинився біля її дверей. Не відразу постукав. Спершу видобув кишенькове люстерко й ретельно розглянув своє лице. Усмішка стала бридкою. Улле скорчив серйозну, печальну, покаянну міну.

Допіру тоді тихенько постукав у двері.

III

НА НОВІЙ ДОРОЗІ

Вони зустрілися на роздоріжжі. Відразу було видно, хто є хто. Молодший стояв, звівши комір пальта, глибоко засунувши руки в кишені, й трохи іронічно, а трохи боязко читав назви двох індустріальних підприємств. Одне — за десять кілометрів на схід, друге — за двадцять кілометрів на захід. А прямо спереду — на півдні — розляглося невелике місто.

Старший, стоячи ззаду, пригладив свою рідку посивілу бороду й з осторогою обізвався:

— Це, мабуть, служить для того, щоб вивчити географічну карту. Га?

— Еге ж, отак і навчаєшся, — відповів молодший і помалу обернувся. Дуже вимучене, бліде обличчя, але очі пускали бісиків, мерехтіли впертою перебіжною веселістю. Років йому, либонь, дев'ятнадцять-двадцять.

Старший ступив крок назустріч. Були тепер тісно один коло одного.

— Ну а така наука, звичайно ж, для того, щоб вийти собі та й прогулятися? — спитав він. — Мене звати Сакаріасом.

І подав руку. Молодший потиснув її якимось зверхньо й навіть вклонився — трохи насмішкувато.

— Я Свен.

— Ти диви! — вигукнув Сакаріас. — Оце випало! Сакаріас і Свен — обидва починаються на «с». Незле ось такого пополудня, як цей.

Голос молодшого набрав відтінку співчутливості.

— Така наука ще й для того, щоб набиратися дотепности та

кмітливости. Звідки ви такого набралися? Ви, напевно, дуже й дуже обдарований. Котрою дорогою підете?

Відступивши на крок, Сакаріас задер голову й задивився на дороговказ. Тонкими нервовими пальцями посмикував облізлу борідку, поклав, як ото замислена дитина, вказівний палець на долішню губу, і всю його постать пройняла перебільшена, паяцівська поважність. Тоді розпростер руки, немовби звук був пропонувати на продаж матерію, й глибоко вклонився.

— Авжеж, шановний пане, я те саме питаю. Во ім'я Найсвятішого Бога Вседержителя, куди ж нам верстати дорогу? Чи не видається вам, добродію, що ця мить повна сумніву? Глибокого сумніву! І то не тільки в наші можливості, але й у те, що може дати нам ця путь!

Кпини в голосі були такі очевидні, що юнак скривився й низав плечима.

— Не доберу, про що це ви торочите, — сказав він. — Вам треба праворуч чи ліворуч, вперед чи назад? А може, просто в небо? Якщо так, то я подамся не в тому напрямку.

І тицьнув пальцем увись.

А старший похитав головою так само кумедно-поважно, як і раніш. Добру хвилину грав роль Йова — зачочував жваві очі, посипав на голову невидимий попіл і пошарпував пелехи бороди. Молодший понору й зачудовано дивився на нього.

— Юначе, — мовив Сакаріас, — якщо мені колись і доведеться остаточно вибрати напрямок, то він буде углиб.

— Так, — згодився Свен, — на те вже починає виглядати.

— Але поки до цього дійде, я маю перед собою весь світ. Увесь світ! Відкритий, він розкинувся для мене. Чи подумали ви коли-небудь про таке — весь світ, відкритий для когось? Стоїте на шляху. Він може повести вас у різні сторони. Замість тішитися цим, ви стовбичите тут і маєте такий вигляд, ніби тільки-но дістали прочухан!

— Отже, ви вважаєте, що перед вами відкритий світ? — спитав Свен. — То ви, либонь, ніколи не шукали роботи, га?

Тут старший чоловік знову зробив один із своїх великих жестів; здавалось, у нього неймовірна здібність варіювати їх. Спершу довгим, як у плаванні, рухом махнув уперед правою рукою, тоді лівою. Випнувши підборіддя, крутнув головою справа наліво, тоді закинув її назад, неначе хотів викликати невидимих ворогів. І зайшовся реготом.

Молодший підозріло зиркав, його найдужче дратувала кудлата борідка. Стояли удвох і мірили один одного поглядом. У Свенних очах світилися злість і відраза, у Сакаріасових чайлося картання за те, що саме тепер, на свою превелику досаду, довелося розчаруватися в чийсь добросердості.

— Парубче, — сказав він.

І змовк, щоб набрати повітря.

— Парубче! Дуже дивуюся, почувши від вас таке, що зовсім не личить молодим людям. Ви б посоромилися! Перед вами стоїть — знаєте хто? Сакаріас Габріельссон. Чували про такого? Очевидно, що ні. Якби ви мали хоч дрібку життєвого досвіду, то знали б мене. Я пройшов усіма найважливішими шляхами в північних країнах. Задовго перед тим, як ви народились, я міряв ногами дороги Німеччини, Голландії, Бельгії, Франції та Іспанії! У наших колах моє ім'я вимовляють із пошаною. Я не голодранець. По моїй одежині бачите, що я ніякий не голодранець. Маю на собі чистий комірець, а у вузлику — ще один. Правда, так сталося, що черевики трохи втратили форму, але це дурниця. Пальто тепле, без дірок та латок — я випрошую тільки у високопоставлених осіб. Ось це, що на мені, носив камергер — поміщик. Я не п'ю, а якщо й курю, то тільки тоді, коли трапиться хороша сигара. А тут нагодилися ви й питаєте...

— Припиніть цю балаканину, — вступив у річ юнак. — Не розумію, про що мова. Ви ж волочитесь, як і я, ото й усе!

Бліде лице злегка зашарілося, Свен придушував, душив у собі лють і добирав підхожі слова. Либонь, вважав, що не варто лягати такого старого чоловіка. Зрештою, зайва вся ця морока. Різко відвернувшись, він рушив — навпростець.

Та Сакаріас пішов назирці.

— Невже не розумієте, — дорікнув він, — що ви образили мене?

— Ет, теревені-вені! — відказав Свен, навіть не повернувши голови до нього.

— Чи можу докинути ще слівце?

Юнак спинився.

— То кажіть. Не хочеться мені стриміти отут півдня.

— Ми можемо йти далі, мені все одно куди, — трохи жвавіше, цілком приязно сказав Сакаріас. — Мушу побалакати з вами, трохи вас надоумити й напутити. Ви молодий та ранній. Тому-то й не серджуся. Хоча я... та годі... Не цікавить мене, куди ви простуєте. Йдете світ за очі, і я завжди так робив. Незадовго будемо

в містечку. Знаю його. Дістанемо там харч і переночуємо, якщо не помиляюся.

Свен ще глибше засунув руки в кишені й втягнув голову в плечі. Він трохи змерз. Надто втомлений, несила пускатися кудись далеко. Надто втомлений, несила носити в собі злість.

— Знаєте, — повів далі старий, — я повинен сказати, що молодь змінилася. Шукати роботу! Поруч вас іде чоловік, який ніколи не шукав її. Замолоду вирушивши в мандри, я мав заповітну мрію — аби тільки не довелося це робити. І ні разу в житті не довелося.

— Та ви тоді не при своєму розумі були, — буркнув Свен. — Якби ж то знайшлася робота!

Сакаріас нахилився до нього.

— Як ви сказали? Не при своєму розумі? Ось що вам скажу: послухайте досвідченого чоловіка. Для мене це справа честі — не шукати ярма. Я прожив, вижив і був вільний!

— Ви жили в зовсім інший час.

Сакаріас хотів був стати на місці й зробити один із своїх знаменитих жестів, але передумав, бо Свен і далі йшов, не дивлячись на супутника. Якийсь час обидва мовчали. Над рівниною повіяло холодом. Мимо прогуркотіла вантажівка, й молодик підняв руку, але тут же подумав, що не варто, бо ж яка різниця, швидко чи повільно доберешся туди, куди треба. Та хоч куди. Зрештою, шоферові до них було байдуже. «Робота, робота, робота» — стугоніло Свеніві у вухах.

— Розумієте, — сказав Сакаріас, — треба цінувати свою свободу. Треба шанувати свою особистість. Якщо вона, звісно, є. У цій країні я одна з особистостей.

— Чую, — мляво відповів Свен.

Не мав бажання зачіпатися зі старим.

Ну а той, сприйнявши млявий тон як ознаку ввічливості, став ще відвертіший. Узяв юнака попід руку, немовби хотів втримати його у своєму світі, а коли заговорив, голос був м'який, вкрадливий, вимагав симпатії.

— Знайте, я — доля.

Свен змовчав, у його вухах стугоніло те саме слово: робота, робота, робота.

— Я — доля, повторив Сакаріас. Колись я був молодий, як оце ви, і була дівчина... Я її не здобув...

— Ага, — сказав юнак, — це, значить, правдива оповідка з життя?

Сакаріас повернув до нього пелехату борідку.

— Так, правдива оповідь із життя! У цьому можете не сумніватися. Вона була багата, а я бідний.

Свен знизав плечима.

— Угу, про таке вже доводилося читати. Ви її не здобули й надумали повіситися, але не повісились, а тоді...

Однак старий вів далі:

— А тоді я пішов у світи. Було мені тоді вісімнадцять. Я поклявся, що стану вільним птахом, мандрівником і якимось прийду до неї додому...

— Сядете там на сходах. Звичайно ж, це буде на Святвечір, ви помрете, дівка поплаче трішки, і ви матимете гарний, чудовий похорон.

Свен бридливо скривився.

Сакаріас схилив голову. Тепер він справді посмутнів.

— Саме так, — відказав він. — А звідки ви знаєте, що саме так і було? Та ви ж дуже хороший хлопець. Я цілком певен, що й у вас була своя історія.

Юнак спинився й, шарпнувши, вивільнив руку. Знову розізвався.

— Припиніть цю дурнувату балачку. Гадаєте, що коли хтось волочиться, то це задля втіхи, га? Чи через якусь дівулю? Тільки не я! Сказав уже вам, що шукаю роботу. Розумієте, га? Будь-яку роботу!

— Ну ось, маєш тобі!

Сакаріас налаштувався до великого жесту. Хотів простягти руки до небес, показати вись і чистоту, позначити вічні путі планет і наголосити на нікчемності земного життя порівняно з такою величчю. Але, раптом відчувши, якою безнадійною буде ця спроба саме тепер, опустив руки.

— Скільки вам років, юний друже?

— Дев'ятнадцять.

— А відколи ви ось так мандруєте?

— Уже два роки.

Свен рушив, Сакаріас за ним. Якщо вже надібав товариство в дорозі, треба його триматись.

— А що ви перед тим робили? — поцікавився він.

— Нічого.

— Нічого?

— Я ніколи не мав справжньої роботи. Був хлопчиком на побігеньках, та облишив це діло.

Славетний волоцюга Сакаріас Габріельссон змовк і задумався. Удвох ішли далі в цій тиші. Старший виглядав показним в ошатному пальті, у цупкому капелюсі, тримався прямо, йшов пружною ходою. Молодший зсугулився, ішов нерівно й хитко. Насунув кепку на лоба, глибоко увіпхав руки в кишені — так глибоко, що, здавалося, ніколи їх не вийме.

МОЛОДЬ ЗА ЧАСІВ ВІЙНИ

Сьогодні поховали мандрівного торговця Анберга. Принесли багато квітів, виголосили кілька промов, зворушені Улле і я крадькома зиркали один на одного, і ось труна опустилася в яму. Ось і по Анбергу. До відходу мого поїзда ще дві години, тож бакалійник Улле запрошує мене піти до нього й там трохи випити та перекусити.

— Власне, я мав би бути в крамниці, але раз уже ти так здалека сюди приїхав, — пояснює він, — то, як гадаю, можу трохи перепочити. Дора сама впорається з покупцями, хоч, певна річ, сутужно їй доведеться. Субота, знаєш.

Я згідливо киваю: аякже, субота. З хуторів приїжджають селяни, тоді є що робити. Проста справа, нема про що й говорити. Я б радо пройшовся пішки, і Улле, що хотів був підвезти мене, відпускає авто.

— Наступного року, — каже він, — думаю купити авто.

Я прислухаюся до його мови. Чи то наступного року він думатиме, чи вже цього... Штучнувато звучить. Зате сам Улле не штучнуватий. Який є, такий є. Ми йдемо пліч-о-пліч містом. Які є, такі є.

— У тебе велика крамниця, Улле?

— Та ніби. — Він трохи забарився з відповіддю, не хоче показати себе хвальком. — Так, яось воно помалу йде. Невдовзі, до дня святого Миколая, маємо найняти крамарчука. Два в нас уже

є та ще ми з Дорою. Сутужно.

Ось це останнє слово часто трапляється в мові мого приятеля, хоч про що там він говорить. Ідучи, пригадую, що Улле вжив його, промовляючи біля могили: життя Юліуса Анберга було сутужне.

— Не вийшло з нього великого злочинця, — кажу я.

— Не, — відповідає він, розуміючи, кого я маю на увазі. — Як тільки зачев вандрувати, то ся зробив цілком гинший.

Несподівано Улле переходить на простацьку говірку, і я помічаю, що він відразу ж пожвавішав. Ще б пак, останніми днями раз у раз повторяє ці слова селянам. Як тільки зачев вандрувати...

Приятелеве лице трохи змінилося, похитрішало, очі примружилися, і тепер він прикро нагадує того Улле, якого я знав змалку. Але це недовго триває. Мабуть, він подумав про Дору, про крамницю. Тепер уже силкується говорити поправно.

— Минулося. Ніяких дрібних крадіжок. Лад і порядок у всьому, що він робив. Ніяких зв'язків із жінками. Сталося дивовижне навернення. Не те щоб він дуже побожним став, та все ж... Він завжди був акуратний, комар носа не підточить.

Напевно, Улле сподівається, що я почну розпитувати, але я мовчу. І ось знову звучать слова — пустопорожні, бо, цілком певно, безліч разів повторені. І знову говірка.

— І тогди йому файно пішло. Фест файно... Не пив ані ніц, ні капочки, як-єм чув...

— І що далі? — озиваюсь я.

— Далі, — повторює він, майже перекирляє. — Маєш на увазі, навіщо... Та я нічого не знаю. Як гадаю...

Змовкнувши, Улле скося зиркає на мене. Оцю мить вагання породили минулі роки, він не довіряє мені. Щоб він гадає, що гадають люди в місті, про що ось уже тиждень перешіптуються — цього Улле не хоче сказати.

— Гадаєш, це було самогубство? — питаю.

Укотре він переходить на селянську гутірку. Вкотре бачу бакалійника, що стоїть за прилавком і вкражливо, добираючи слова, пліткує з покупцями.

— Або я знаю? Ані я, ані хто гинший ніц не знає. Певно, ся втруїв.

Одразу ж пожалкував, що прохопився.

— В такій-во справі ніхто не є певний до кінце. Нігди.

Сподіваюся, що зараз почнеться розповідь, та минає довга хвилина, поки він надумується, що б його сказати.

— Вдома він був такий неспокійний... Кілька днів — ще сяк-так, а коли минало більш як тиждень, то ним тіпало.

— Чого б то, Улле?

Знаю, чому непокоївся Юліус, коли без діла вештався в місті, й гадаю, що Улле охоче пояснить, адже це стосується їх обох.

І ось нарешті чую:

— Знаєш, це все через пальці. Він не міг їх втримати. Йому кортіло хапонути — будь-що. І тягло його щось накапостити — першому-ліпшому.

Це сказав Улле. Дивлюсь на нього. А може, й він... Теж виглядає занепокоєним. Отож мушу сказати щось таке, щоб повернуло його з минулого в сьогоднішню суботу.

— Добре, що в тебе так гарно йдуть справи у твоїй крамниці, Улле. Дуже добре.

З його лица щезає напруженість, Улле добродушно усміхається.

— Еге ж, — скромно відповідає він.

Ми йдемо містом. Довжелезна вулиця тягнеться від одного передмістя до другого — від кладовища до залізничної станції. Аж ніяк не старовинне ось це поселення. На початку століття його не було, тобто було, але у вигляді невеличкого сільця. Коли сюди досягла колія, то життя зовсім змінилося. Приїхали торговці, відкрився ринок, з'явилася поліція. В міру того як зростало селище, змінювалася свідомість людей. Уже не селяни; ще не городяни, але близько до того. За кілька років позакривалися корчми, натомість побільшало кафе. У них засідала містечкова молодь, що зневажала неотесаних селяків і балакала стокгольмським сленгом, наскільки це їй вдавалося. Відкривалися кінотеатри, засновувалися спортивні товариства. Поліпшувалися дороги, помалу покривався бруківкою старий шлях, що пролягав через колишнє сільце. І ось одного чудового дня воно стало містом. Цілком природний розвиток.

Та все ж було це закуткове містечко. Віконцем у широкий світ служила залізниця. Юнаки та дівчата стояли на станції й дивились, як приходять і відходять поїзди. Світ великий, такий великий, що годі й уявити, а тут нидієш у тій дірі, просиджуєш у кафе й ні на що інше не здатен. Дехто виїжджав звідси, але переважній більшості випадало залишатися на місці. Це ж треба зібрати всі сили, щоб наважитися покинути місцину, де ти виріс, де твої родичі, приятелі, знані доми та вулиці. Містечко невелике, а світ

величезний і незнаний. Тут принаймні ти певен, що протриваєш, маєш на що спертись, а там покладаєшся на щастя. Все залежить тільки від тебе самого. Ти вже не частинка глухого закутня, а самостійна особистість. Отож більшість залишалася вдома.

Підлітки та юнаки гуртувались у ватаги. До однієї з таких належали синки торговця Анберга й столяра Ліндбума — двоюрідні брати Юлле та Улле. Все місто їх знало. Ідеш ото вулицею, й раптом вигулькує один із них. Сигарету даси? Купиш нам самогонки? Позичиш мені крону? Траплялося, що й одразу били, і лежав тоді у стічній канаві, корчачись, застуканий зненацька чоловік.

Пропадали різні речі. Наприклад, велосипеди. Багато чого не викриває поліція. Вулицями ходять двоє — сімнадцятирічний і вісімнадцятирічний. Городяни знають їх, знають, що вони за одні. І передрікають: одного дня попадеться-таки хтось із них. А то й одразу двоє. Кожне місто має своїх шибайголів, то чому б і в цьому закутку не бути таким урвителям?

Особливо ж Юлле Анбергу. Нечистий на руку, не можна було йому довіряти. Заходив в оселі й крав. Стояло в передпокої відро на сміття — цупив, бо мав з такого втіху. Укравши якось пачку з пивом, сховав її за прибудівкою. Та він мало що й попив украденого, пороздавав це добро робітникам бригади на станції, і Анбергу-старшому довелося, звичайно, розрахуватися за шкоду. Одного разу Юлле потягнув сто крон у свого батька, і якимсь чином це вийшло наяву. Мабуть, поділився здобиччю з приятелями. Прислів'я «почав красти з вухналя, а добрався й до коня» не про нього. Почав, так би мовити, відразу з коней, був вроджений злодій, не мав потреби розвивати здібності. Злодій з покликання, як ото хтось із покликання може бути музикантом, гімнастом чи викладачем математики, і лиха слава розійшлася так широко, що ніхто й не вимагав від нього порядности. Просто пильнував своїх манатків, коли поблизу був Юлле.

Ще змалку синок торговця став злодюжкою. Часто крав у себе вдома й у крамниці. Перепадало йому на горіхи, певна річ, і за чужі крадіжки, та він не ображався, адже сприймав за належне завжди бути підозрюваним. Бувало, навіть і не здогадувався, що не він завинив.

До числа його друзяк належав Улле. Люди, обізнані з цією справою, казали, що така вже, видно, в них спадкова родова риса — красти. Улле був не такий відчайдух і спритник, як Юлле, але такий самий ненадійний. Обом майже однаково поводилось

у школі, тобто, правильніше сказати, школах. Спочатку в середній — для хлопчиків та дівчаток. Звідти обох кузенів відіслали додому. Юлле пішов учитися далі, але не довго втримався на новому місці. Кінець кінцем вони опинились у неповній середній школі й там засіли-таки — звісно ж, як другорічники — на добрих кілька літ. Згодом Юлле став хлопчиком на побігеньках у батьковій крамниці, а Улле пішов працювати в батьковій майстерні. Всі інші в містечку достосовувалися, щоб увійти в суспільство, лишень ці два двоюрідні брати гнули свою особисту лінію, завжди у щось та встрявали, й не раз їх попереджали — зрештою, в крайніх випадках, адже всі й так були певні, що ті паливоди рано чи пізно опиняться у виховному закладі, якщо не відразу в тюрмі. Було що взяти до уваги — хоча б батьків, яких жаліли, бо ж ті зітхали, приймали свою долю як даність, а тому й викликали співчуття. У того не вродило поле, у того логане травлення, у того діти не вдалися — усім трапляється різне лихо. Ось таке виправдання було прийняте, поки десь у широкому світі тривала велика війна. Юнацька злочинність набирала сили, і, глянувши на статистику, ти проймався не злістю за якийсь окремих випадок, а смутком за ці часи занепаду й здичавіння. Не тільки Улле та Юлле промишляли злодійством у місті. Тут за руку спіймали когось, там — ще когось. Якось братів покликали до поліційного відділку, йшлося про зниклу бочку олії. Та вони зуміли довести свою невинність.

Ми йдемо містом, Улле і я. Так, Юлле Анберг лежить у гробі, мир його душі.

І мені спадають на думку слова — молодь під час війни.

У юних людей не те саме, що в дорослих: відчайдушна, повна ненависти, понура й запекла боротьба в окопах, на полях, фабриках і в конторах під ненастанною загрозою. Під час війни молодь подібна до дерева, яке, сповнене надії, росте в поваленому лісі. Послаблюється невсипущий коліс нагляд; ану подивимося, що буде з тебе, полишеного напризволяще. Виростаєш вільним, на тебе не мають часу. Навіть у нейтральних країнах на вас, юних, не мають часу.

Цих парубчаків можна було побачити вечорами на вулицях, вони швендяли, стояли на станції й чекали на поїзд, тинялися містом від кафе до кафе. Он там за рогом зненацька вчинився гармидер, побилися. Он там в осінній пітьмі хрипкі голоси режуть популярну пісеньку, понапивалися. Нічого забивати собі

голову такими дрібницями, коли весь світ горить. Он там вламались у крамницю залізних виробів, адже все тепер можна продати — мастило, електропровід, інструменти. Чимало було таких, що сновигали в місті й шепотіли:

— Чи не маєш чого продати? За метр дроту дістанеш чотири крони, за десять метрів — сорок крон, за сто...

І вони нарешті-таки попалися. Звичайно ж, випадково. І всі подумали: «Ну нарешті!»

Ми сидимо в Улле вдома й дожидаємося часу йти до потяга. Хазяїн непокоїться, йому доводиться раз у раз бігати до крамниці й наглядати, як там справується Дора з крамарчуками, адже сьогодні субота. Впереміж він послуговується то діалектом, то силуваною літературною мовою, немовби безнастанно сновигав між двома світами. Прийшла Дора перекинутися кількома словами. Огрядна й спокійна в цій суботній метушні, веде мову про погоду, вітер, ціни та торгівлю. Питає, як там похорон. Відповідаю, що було чимало людей, багато квітів, мовці гарно говорили. «О, — каже, — то там можна було незле розважитися». Обмовилася. Сама відчула, що лягнула дурницю, це видно на її лиці. Дора знову метнулася до крамниці, й повернувся Улле.

— Розкажи про Юлле, — прохаю.

Задивившись на мене, він нервово погладжує маківку.

— Йому випало змінитися, — проказує Улле.

І я вкотре задумуюся про слова. Випало змінитися. Неначе з книжки вчитав.

І знову говірка:

— Тогди всьо йшло до того, жеби піти...

Прикусивши язика, щоб не вилаяться, він переходить на літературну, книжну мову.

— Він усе ліз битися, не знав ніякого стриму. Люди в місті боялися його, хоч не можна сказати, що це був силач. Аж ніяк, — з виглядом знавця Улле похитує головою. — Років зо два — від своїх дев'ятнадцяти до двадцяти одного — він отак поводився, а тоді...

Перехід на говірку.

— По тому так ся стало... Його злапали...

Довга мовчанка. Улле, видко, пригадує, що не з одним Юлле таке сталося.

— Я ж теж був у це замішаний, — соромливо докидає він.

— То що було потім?

— Що ж, він знайшов собі роботу, почав подорожувати. Відбувши термін у місцях позбавлення волі.

— Угу.

— А по тім всім, — Улле перейшов на говірку, — колисьтокай Юлле повів мені, же буде вандрував в якихсь справах, не знаю, в яких там. Но, але став коробейником. І ся змінив, гейби його підкинули замість того давнійшого. Гет гинший чоловік.

А далі по-грамотному:

— Цілком інша, нова людина. Зовсім не той, що був колись.

— Ну а ти, Улле? — питаю його.

Здивовано зиркає на мене.

— Я?

Еге ж, ти, Улле. Ти теж був злодійчук. Теж був забіяка — ще гірший, зрештою, ніж Юлле. Яким чином ти теж «ся змінив, гейби тебе підкинули замість того давнійшого»?

Та ні, він не може подивитися на себе збоку. Не може подивуватися з самого себе, не бачить своєї власної переміни. Улле на своєму місці. Має крамницю (як він її запопав?), має беручку, практичну й заповзятливу жінку.

— Так, це дивовижна річ, — кажу я. — Знаєш, кілька років тому я зустрів Юлле у Стокгольмі. Ми їхали в трамваї, напхом напханому, і кондуктор не міг добратися до всіх. Коли нам треба було вийти, Юлле сказав: «Перепрошую, я не міг заплатити». І в ресторані він узяв забагато здачі — десь на двадцять п'ять ере. Наступного дня пішов туди й віддав зайвину офіціантці.

— Атож, — згоджується Улле, — дивина. Коли він почав подорожувати, то немовби зарік положив. Не знаю чому.

І раптом йому щось пригадується.

— Ще коли ми були хлопцями, ходили зграєю й робили різні капості, якось у вісімнадцятому році Юлле і я стояли на станції. І Юлле сказав: «Якби працювати на залізниці, весь час їздити взад-уперед, то не довелось б натворити стільки дурниць. Або ж якби воювати на війні».

Розмова точиться мляво, незадовго пора мені йти. На стіні надійно й спокійно цокає годинник. Внизу в крамниці тупають і човгають ноги, поклацують терези, гупають повні мішки, шелестить папір, грюкають двері. До нас долинають голоси. «Трохи більше. Дякую. Так. Це коштує...» І різкий Дорин вигук: «О ні-і-і, ми не можемо більш давати набір!»

Ото ж бо.

— Слухай-но, — озиваюсь я, — а навіщо він наклав на себе руки? Улле, вагаючись, погладжує потилицю й крадькома кидає оком на мене.

— Він втратив роботу й не міг знайти іншої. Розумієш, тепер важкі часи, всюди звільняють працівників. Кілька місяців він по-невірявся тут у місті. Інколи заходив сюди, і раз я йому сказав: «Якщо потребуєш грошей, то я...» Так, Дора була проти, але в усякому разі... Та він відповів, що коли потребуватиме грошей, то візьме у свого батька. Ні, він прагнув мати роботу, подорожувати. Не просто собі волочитися задля втіхи, а щоб якась користь була.

— І що далі?

— А далі на нього знову найшло те саме. Кортіло красти і водночас не хотілося таке робити. Це щось на зразок того, що, скажімо, ти дав йому мільйон і попросив завезти цю суму до Америки, а там доставити там на певну адресу. Він ретельно виконав би доручене, бо це була б робота. Розумієш, це було б завдання. Та якби ти поклав перед ним два ере й відвернувся, то...

Улле повів рукою.

— Отож він не хотів... втім, хотів. А тоді, мабуть, вирішив, що краще покласти всьому кінець.

Я попрощався з Дорою. Вона була дуже заклопотана (ну то бувай здоров, щасливої подорожі, приємно було побачитися, не забувай заскочити до нас, коли будеш у цих краях, їй-бо, мушу повернутися до крамниці). Улле провів мене до станції.

Люди знімали шапки й віталися з ним. Солідний чоловік, у нього стільки справ, на які треба заслужити довіру. Член міської управи, аякже. Порядна людина.

Ми небагато розмовляли.

— А якби ти, Улле, потрапив у його становище? — спитав я.

— Я? У його становище? А це ж як?

— Ну, якби ти не мав крамниці. Якби був мандрівним торговцем, як-от Юлле, й раптом опинився без роботи.

Він не відразу відповів. Зрозумів, що я мав на увазі.

Обізвався за добру хвилину.

— Я ж зустрів Дору. Та й не війна тепер.

Улле опустив очі, тоді знову підняв. Був збентежений.

— Ліпше ся не питай про таке. Нема про шо беседувати.

Коли надійшов потяг, мій приятель облишив говірку.

— Щасливої дороги. Приємно було зустрітися. Коли будеш у цих краях...

ДОВГОБОРОДИЙ

Якось, коли я йшов пішки (гадалося, що це будуть сорок кілометрів прямого, рівного уппландського шляху до Стокгольма, а виявилось, що це самі повороти та закрути, горби та видолинки), наздогнав мене селянин на підводі. Сонце ще не впоралося з тим, що мало зробити цього дня. У гаях несміло щебетали пташки; з озерець вибиралися на берег качки й важко пролітали кільканадцять кроків, посвистуючи крилами; зліва, у калюжі край дороги, жаба виголосила довгу промову про жаб'ячу політику; кінь по-особливому схилив голову. Я відразу зміркував, що його приставили до прибирання в якомусь містечку й щопонеділка вдосвіта доводиться самотужки давати лад на центральній вулиці з неодмінною назвою Кунгсгатан.

— Як там ваша конячка? — спитав я їздового.

— Доброго ранку. Дай Боже здоров'ячка, — відповів він, знявши шапку. — На дощ заноситься. Ми проїхали вже двадцять кілометрів, а тоді кобила завжди ось так виглядає.

— Що гадаєте робити з цією зеленню? — поцікавився я. Не те що конче хотів дізнатися, навіщо всі ці прив'язлі берізки на возі, просто цього ранку я мав настрої побалакати, а таке буває рідко.

— Це на Івана Купала, — пояснив селянин, і я згадав, що це свято випадає на завтра. — Сідайте, підвезу вас.

Я сів поруч нього. Розпитував мене багато про що. І скільки мені років, і що в мене за робота, і в якій справі я йду, і чи знаю я Стокгольм, і як мені подобається ця сонячна й вітряна погода. Досі добре пам'ятаю, що мав він нерівну чорну бороду, яка при-

кривала шрам на підборідді, що на лівій руці бракувало йому пальця й що жував тютюн. Запропонував мені щіпку, від якої я став чхати, аж сльози на очах виступили. Казав він, що має садибу на п'ятнадцяти-двадцяти гектарах, і ліс є, що возить до Стокгольма ялинки на Різдво й берізки на Івана Купала. Натомість я розповів йому безліч всякої всячини, та й прибрехав чимало. Такий уже був із нього вдячний, щирий, відкритий слухач, що я не міг втриматись, щоб не описати політ аеропланом, у якому ніколи не бував. З якоїсь причини мова пішла про біль зубів, і я сказав, що в деяких місцевостях Швеції його вгамовують сіллю, креозотом, гасом чи зернистим порохом (останній засіб застосовують для того, щоб підірвати хворий зуб; таке мій слухач вважав марнотратством). Пригостив мене бутербродом та солодовим напоєм: то була поїздка для розваги, тому сьогодні він не пив молока. Я змалював мої подорожі за кордоном кілька років тому, які все ж таки відбув. Знав на той час напам'ять чимало віршів, які декламував моєму супутникові. Він гадав, що я сам їх написав, а що був із того радий, то я не вивів його з омани. І я зауважив тоді (точніше сказати — допіру нині, пригадуючи його лице й голос), що в його нутрі щось звільнилося від напруги. Цілком природна річ — дати волю язика, коли маєш собі компанію на возі. Насамперед селянин розказав про своє господарство. Називав його хутором, хоч насправді було воно клаптем землі й хаткою, звичайнісіньким дрібним наділом. Сказав, що ходив до сільськогосподарської школи й багато чого там навчився, що купив садибу на початку війни й спершу мав добрий прибуток, але тепер стало гірше. Блищали йому очі, борода ходором ходила, коли говорив про те, що йому все добре вдається, бо сам він достеменно знає, як обробляти землю — з глибоким оранням, підживленням штучними та природними добривами, і як доглядати худобу. «Теоретично, — мовив він, і це слово довго перекочувалось у роті, — теоретично маю вдома вісім корів, але наразі їх чотири, бо з різних причин довелося продати дві пари. Практично ж, — і знову слово затрималось у роті, — практично маю лише дві, бо згодом ще раз постало питання про те, щоб продати пару». Не признався, що був змушений це зробити. Сидів на возі, понукував шкапу, задирав голову до непевного неба й куйовдив бороду великим пальцем. Повна радості та втіхи, котилася підвода уппландським шляхом. В'януло листя, по-осінньому шаруділо, низько над нами літали птахи, віз трясся й рипів, вищала вісь колеса.

— Скільки зможете вторгувати за ці деревця? — поцікавився я.
— Ет, — відказав селянин, обернувшись і зиркнувши на них замилюваним оком. — Мабуть, яких десять-п'ятнадцять крон.

— Не дуже-то вони свіжі на вигляд, — зауважив я.

— Вночі я їх покропив водою. Знаєте... Річ у тім, — щиро признався він, оглянувшись навколо, — що час від часу я вихиляю чарку-дві. На таке завжди знайдеться якась галузка.

— Та ще й за одним махом, звичайно, проріджуєш і плекаєш свій власний ліс, — докинув я.

На те він пожвавішав, скуйовдив пальцем бороду й засміявся, показавши потемнілі від тютюну зуби.

І знову завів мову про своє хазяйство. Про те, як воно розвивалося. Якщо врахувати все загалом, то набереться гектарів сорок, і тепер, коли він дійшов ладу із самим собою, можна було б тримати десятьох корів і трьох коней. А цю зелень везе, аби мати привід для святкової подорожі. Він хмелів від самої своєї балачки, повнився радістю. Як гадаю, дуже велике значення в житті має ось така весела балачка. Ну а мій попутник, ні дурний, ні мудрий, їхав, повторюючи всі повороти звивистої дороги. Що далі від дому, то більший хвалько з нього був. По годині їзди він уже став багатієм, тобто невдовзі стане, раз уже дійшов ладу із самим собою. Ще б тільки залагодити деякі дріб'язкові справи. Буде глибоке орання. Будуть міндобрива, скільки треба. Вирубасться трохи лісу, коли буде на те дозвіл. Говорив зі мною так, ніби я жив у його маєтку кілька літ і знав там кожну грудку, кожен камінчик.

— На лузі, біля межі з Ульссоновим наділом, — низина. Справдешне болото. Я вже подумую, чи не копати там торф. А у хліві заллю цементну долівку. Будуть кращі дороги. Кращий дім. Більше людей.

Уже без цікавості я поспитав, чи велика в нього сім'я.

Якусь мить він мовчав. Смутно погойдувалися зів'ялі берізки, шаруділи й хилиталися — до ладу з самими собою та з вибоїнами на дорозі. Круп кобили справляв враження ходячого паркану з рідких штахет, по яких кортить провести палицею, хоч знаєш, що не видобудеш ніякої мелодії.

Перевівши око на руку, господар придивився, жонатий він чи ні. Рука сказала «ні», проте він ствердно кивнув головою.

— П'ятеро дітей, — відповів, — але четверо — не мої.

Його, видно, так і привало сказати правду. Отже, не в ладу

він був із самим собою, не до ладу став із шляхом, днем і з святковим купальським настроєм, що пройняв був нас обох.

— Так уже є, — мовив, — що моя жінка багато чого не може втямити.

— Чого саме?

— Того, що хочеться потеревенити про різні речі. Про те, що треба зробити, раз ти вже берешся до діла. Та й дітлахи — її — за нікчому мене мають. Стрінешся ото з кимсь, прийдеш додому й тільки роззявиш рота щось сказати — та будь-що, а вона тобі не попустить...

— Чого не попустить?

Без потреби він вйокнув на шкапу. Однак вона не слухала. На-лежала до таких, що чують тільки «трр», хай навіть вимовлене пошепки, тож і далі трюхикала розміреним передполудневим ходом. Чоловік поруч мене смикнув себе за бороду й скосив очі на землю.

— Що ж, — мовив, — жінка каже, що я брешу. Коли увійду й скажу, що лле як з відра й пса надвір не виженеш, вона не повірить. Вийде на ганок, погляне, як воно там, а тоді вернеться й розсудить, що я збрехав, бо там не злива, а мжичка. Або ж скажу, що надворі дме холоднющий вітер й годі носа висунути надвір та заробити через те запалення легень, то знову ж таки вона розсудить, що я брехун. Це, мовляв, свіжий вітерець, він мені тільки на користь піде. Якщо рік усе ладиться, то це її заслуга. Якщо кілька років негаразди, то це моя вина.

Він ще раз глянув на землю. З осіннім смутком шелестіли берізки.

— А коли я справді беруся до діла, — сказав він, йокнувши на туговуху кобилу, — шойно тільки візьмуся, то вона знай вишукуює іншої зачіпки.

Не знаю, як дійшло до такого. Мабуть, під впливом настрою ми поринули в атмосферу безглуздої німотної нехоті. Все цьому сприяло: хмари затулили сонце, листя зсохлося, пташки замовкли, а шкапа запала в дрімоту. Я почав розмірковувати про своє становище на цьому світі. Воно відповідало тій обставині, що в кишені штанів я мав всього-на-всього завинені в брудний носовичок одинадцять ере.

І тут кобила спинилася без принуки. По-літньому вузький і мілкий струмочок майже безшумно викрадався з лісу, вбігав у

кам'яну трубу під дорогою й зникав у рідколіссі по той бік шляху. Ми злізли з підводи, й селянин видобув відро.

Саме тоді ми почули чудні звуки. Немовби засідання якогось неймовірного стишеного польського сейму чи щорічне висвячування в Римі, телефонно озвучене в Китаї. Якби тоді були підхожі радіоапарати, одразу вдалося б знайти влучне порівняння.

На пагорбі, напівсхований у заростях, сидів білобородий старий і вголос читав книжку в червоній палітурці. Змісту ми не розуміли, це була чужоземна мова, що нагадувала німецьку. Скрипучий, хрипкий, невиразний, недорікуватий голос, як ото в літніх людей. Зате картина справляла враження. У самому серці Швеції чоловік у лахмітті, з клунком біля розкарячених ніг у репаних черевиках, з найгарнішою на всю Європу білосніжною бородою вчитує незрозумілі слова із червоної книжки. Невдовзі настане половина літа, над нами нависають грозові хмари, при дорозі стоїть спрагла шкапина, мовчать птахи.

Стариган глянув угору, прочитав ще кілька рядків, узяв гілочку, заклав у книжку й стулив до купи сторінки з таким виляском, ніби між них потрапив комар. Тоді приязно кивнув нам.

— Добридень, — привіталися ми.

— Добридень, панове.

— Ото ви, значить, сидите та студіюєте, — сказав селянин.

Дід добродушно, трохи зверхньо усміхнувся, показавши білі щербаті зуби, й почухався за вухом.

— Так. А ви, панове, їдете собі.

Панове хитнули головами. Селянин вийняв пальця з бороди й показав на мене.

— Ось цей хлопець пише й читає вірші. Приїхав поїздом, а мені у справах треба до міста.

Поставивши відро, він рушив до старого, я — вслід за ним.

— Сядьте, — запросив нас білобородий.

Ми сіли, бо нічого іншого не залишалось робити. День для того й був призначений — весь час сидіти та слухати. Кобила стояла на узбіччі, споглядала на струмок, а той утікав щонайпрудкіш — як тільки міг. Мій супутник вирішив, мабуть, що нема чого квапитися з водопоем. Як і все інше в цієї шкапини, спрага була теж уповільненої дії. Отож ми всілись у траві.

— А що ви читаєте? — поцікавився я.

— Це по-голландському, — відрік старий і підняв угору книжку десь так, як Мойсей скрижаль з десятьма заповідями.

— По-голландському?

— Так. Я вивчаю цю мову.

Я глянув на його білу бороду та щербаті зуби. Напевно, крихкі в нього кості.

— Та чи є в цьому якась рація?

— Рація, — повторив він, примруживши на мене блакитні очі. — Послухай-но, хлопче, якщо я вже беруся до якоїсь справи, то в цьому неодмінно є рація. А рація така: якщо я вивчу голландську, то знатиму її.

Нема гіршого, коли я шаріюся.

— Я мав на увазі, чи поїдете ви до Голландії.

— Піду пішки, — відповів старий. — Досі все не було часу помандрувати туди, та я не раз про таке думав.

— А що ви робили досі?

— Ба, робив. Я подорожував пішки. Побував у Німеччині, Росії, Чехії, Туреччині, Франції, Іспанії, Італії й Греції. Але, знаєш, ніколи не бував у Голландії. Щоразу проминав її.

— То ви завжди ходили пішки? — спитав я.

Йому це підлестило.

— Ні, деколи й їздив. До Індії, Сполучених Штатів, Австралії. В океанах, де тепліш, вода не замерзає, тому доводиться плисти на кораблі.

Селянин сидів напрочуд тихо, зануривши пальці в бороду, й виглядав так, ніби відчував, що йому на голові росте ріг і прохромлює шапку. Та ось ріст припинився, й чоловік зареготав.

— Вас не Гранквістом звати? — звернувся він до діда.

Той радо кивнув.

— Як гадаю, я відома людина.

— Так-так, — сказав селянин і звівся — цілком природний відрух. — Мені доводилося бувати в Рімбу. Минулого літа я бачив вас там. Нам пора їхати.

Дід розгорнув книжку й заходився читати. Мій супутник, спустившись, дав кобилі води. Я стояв і роздумував.

— Куди путь верстаєте? — спитав я.

Не відповівши, він махнув рукою на північний схід.

Я знову задумався. Або піти за компанію з цим старим і навчитися такої потрібної мови, як голландська, та й не тільки її, або доїхати возом до міста й подивитись, як там життя-буття. Одинадцять ере. Пополудні злива. Завтра купальські святки.

— То ви поїдете зі мною? — гукнув від воза селянин.

Вирішивши остаточно, я рушив униз.

— Прощайте, дядечку, — сказав я.

Але старий не відповів. Уперто читав свою голландську книжку.

— Знаю цього чоловіка, — сказав селянин, коли ми проїхали шмат дороги. — Віддавна тут волочиться, ще з-перед війни. Він ніколи не вибирався поза межі Уппланду, ото й усе. Але що бреше, то бреше. В голові мені не міститься, що є такі брехуни й вигадники. Аж злість бере, коли про них подумаєш.

Отож ми поїхали далі. Над нами нависав дощ, опускався дедалі нижче, неначе лантух, що набирає ваги. Ми балакали про всілякі речі. Про мої подорожі, яких я ніколи не здійснив, про селянинову велику маєтність, про розмаїття людського життя, про брехливість людини. Допіру біля Руслугстулла задощило.

Там я й зійшов і подався до міста. Біля вітрини спинився. У ній висіла вуджена ковбаса — гарна й смаковита, і я усвідомив, що давно вже думаю про неї.

IV

ДІЙСНІСТЬ

Цього літа я повернувся до багато чого із старовини. Були це короткі відвідини, на них треба було колись піти, і тепер нарешті знайшовся час. А по тому знову попрямуємо вперед — ти і я, о Кроносе!

Я сходжу в долину, що зветься Троллядален. Зачарована Долина. Ми з Адріаном перейшли гірський хребет і, звичайно, розповіли багато історій один одному. Говорили, і то всерйоз, як воно буде, коли нас не стане. Ось тут ходимо й неначе наступаємо смерті на хвіст, дражнимось з дияволом. То видираємося на скельну стіну, то лягаємо на живіт, а голова й груди нависають над прірвою. Кілька днів ми купалися в чорних гірських водах, із яких ненастанно струменить смертельна тривога. У воді я згадую когось, хто втопився, кого я любив. І щоб опануватись, коли напливають такі спомини, мусиш зібратися в кулак і зареготати.

— Ти збіса охочий до реготу, коли купаєшся, — зауважує Адріан. І тут же сам заходиться сміхом. Мабуть, прийшла до нього пам'ять і допомагає наковтатися води.

А тепер, коли ми спускаємося долиною Троллядален, мій приятель розповідає про свого діда — ловця ведмедів. Струмок біля спуску теж має докинути слівце й час від часу наважується на невеличкі водоспади. Навесні він подекуди буває небезпечний, та тепер видається цілком сумирний. Перш ніж раптово зникнути, дуже квапиться. Ми йдемо невисокою грядюю, що здіймається посеред долини. Тут не вдається швидко рухатися, доводиться раз у раз згинатися, пірнати попід ялини, й тоді чіпка павутина прилипає до спітнілого лица.

— Онде воно було, — каже Адріан, коли ми знову виходимо до струмка.

Грядя добігла кінця, просуваємося в западині. Тут листяний ліс ще густіший, скельні стіни з обох боків ще крутіші.

— Тут мій дід нарешті уколошків звіра. Двома самострілами.

І мій приятель розповідає, як воно сталося. Як одного разу ведмідь перебрався через хребет і долину Троллядален до села й там розірвав кілька корів. Старі часи шепочуть мені у вуха. Тут переслідували цього хижака, пробували його оточити, та ведмідь був зачарований. Поки снується оповідь, спускаємося в давні часи — зачаровані.

— Отож він розірвав ще одну корову, — веде далі Адріан. — А моєму дідові й карти в руки. Він спорядив самострільний пристрій саме в цьому місці. Поставив пастку з двома зарядженими рушницями й спустив у неї труп корови. Наступного дня ведмідь упіймався на приманку. Був зачарований, таж убив коня, будучи вже мертвим.

Адріан сміється.

— Люди змайстрували щось на зразок санок чи волака, бо ж підводою сюди не доїдеш. Та коли стали спускати вниз ведмедя на цих санях, кінь так налякався, що поніс і зірвався в торф'яне болото. Еге ж бо. Геть схарапудився. Мабуть, був хворий на колер. Потім його витягли шнурком — задля шкури. Так.

Повернувшись у краї, де ти колись пустив коріння, потрапляєш із однієї дійсності в іншу. Тут щезають великі міста, вгомонюється шарварок міського життя, знецінюються прагнення. Тільки що ми стояли на гряді, й під нами хвилювався ліс — аж до побережжя й сіл. А тепер ми, образно кажучи, по той бік часу, у довгій, вузькій долині, яка береже пам'ять — не мозку, а серця. У мені виростає ліс — входжу в нього. У мені здіймається гірський хребет, западається долина — входжу в неї. Зникає час, в якому я жив останні роки, — нема його. По ньому залишилася тільки луна моїх кроків — ношу її у вухах.

Стіни скель здвигають нас до нашої сутності, заглиблюють у неї, занурюють у тишу, яку може порушити лише крик нашого ества. Чуємо й бачимо, як злітають птахи й стрибають зайці. Ген здалеку долинає тельнякня дзвіночка на корові. Однак усе це видається несправжнім, як розмиті картини споминів. Йдемо в оспалій вічності, нерухомій земній вічності, наші кроки могли пролунати й сто років тому.

Я не втримуюсь і озиваюся:

— Тепер, Адріане, я знаю, чому цю долину назвали Зачарованою.

— Чому?

— Бо тут зав'язеш, зневолюєшся. Живучи отут, щодня обійдеш її вздовж і впоперек, але ніколи не вийдеш із неї. Це казан, у якому варяться душі. Вони, бідолашні, час від часу силкуються вибратися звідти, та дуже вже високо до вінець. Тут ніколи не захочеш газет і рецензій. Грамофон чи книжка тут не мають ніякої цінності. Радіоновини стають мертвим відлунням, якимсь повідомленням про розширення й поглиблення каналів на Марсі, переданим із цієї планети чи то марсіанською, чи то марципанською мовою.

На те мій приятель гучно сміється.

— Без жінки ти б тут не вижив, — відказує він. — А вона в цій місцині здуріла б. Тому таки перелізла б через вінця.

— Ото ж бо. Такі вони, жінки. Чоловік зможе тут жити, він вмовить себе, заговорить собі зуби, щоб заспокоїтися, щоб мати, так би мовити, спокій мозку. Натомість жінка підірве цю долину, розширить її аж до сіл. Мабуть, найкраща людина — це жінка. Вона використає всі можливості в житті, наповнить долину новим змістом і перетворить її на те, чим вона ніколи не була. Підірве долину й дасть світові влитися сюди. Інша дійсність. А чоловік тут буде в'язнем. Поневоленим паном чи поневоленим рабом. Завжди звалюватиметься, як тільки спробує перелізти через вінця.

— Колись тут жили люди, — каже Адріан. — Чи чув ти коли-небудь про відьму Катрін?

Згадую, що чув дивовижну історію жінки, яку спалили в цих краях у сімнадцятому столітті

— Вона зачаклувала двох хлопців, — відповідаю. — Либонь, так. А це ж була стара бридка карга.

Мій супутник посмикує чуба й усміхається. Мабуть, думає про свої молодечі пригоди. Знаю про кілька таких. Він, як і майже всі тутешні хлопці, вважав одруження такою собі пристанню для втомлених від кохання — чимось, на чому закінчується молодість. Та про це ми вже сперечалися. Я тоді ствердив, що подружнє життя — це одна з форм існування людини. Це аж ніяк не кінець, не довгий тихий присмерк. Ми так і не дійшли згоди в цій суперечці.

— Розкажи про неї, — прошу я.

— Катрін, — починає він, — вийшла заміж за солдата, що мав у селі садибу. Була це, цілком певно, молода й гарна жінка, інакшою я її не уявляю. Десь така на вигляд: блакитні очі, рудувате волосся, молочно-рожева шкіра. Звичайно ж, дорідна, грудиста, стегниста, міцна в руках і ногах. Солдата забрали на війну, кілька літ він не давав про себе знати, отож вона взяла собі іншого чоловіка. Цього теж забрали на війну, він теж пропав. Тоді Катрін прийняла третього — з цих околиць, і відтак рік-два чи й більше про неї небагато було чути. Та ось повернулися з війни обидва її чоловіки — перший і другий. Оповідають, що прийшли вони вночі, і це не така вже й неймовірна річ. Проходячи селом, дізналися всю правду. Люди сподівалися, що принаймні один із трьох чоловіків покажеться в селі, але ні слуху ні духу. І пішли по селах чутки. Люди вважали, що вона уколошкала всіх трьох або ж вони повбивали один одного. І одного дня влітку шість чи сім селян подалися сюди, в долину. Підійшовши до хати, побачили, що Катрін сидить на ганку й співає сама собі. Одні казали, що той спів звучав по-пекельному, не по-християнському. Другі ж твердили, що пісня була дуже гарна. Коли спитали про трьох чоловіків, вона усміхнулася й відказала, що ті пішли геть. Не сказала чому.

— І тоді її спалили?

— Ні. Не так скоро до цього дійшло. Селяни обшукали всю долину, щоб хоч трупи знайти. Були певні, що ці троє — мертві. Натрапили вони на печеру в скелі, — зараз ти її побачиш, це недалеко звідси, — а там лежали всі три й спали. Коли їх розбудили, то ті сказали, що не витримали з Катрін. Вона їх зачаклувала. Спершу вони рвалися побитися за жінку, та коли вона глянула на них, куди й дівся їхній запал. Ото ж пішли собі, одначе дорогою порішили, що це по-дурному — показатися в селі й виставити себе на посміх. Покрутились у долині й спробували набратися злоти один на одного, та не дуже це вдалося, бо кожен вважав, що інші двоє — хороші, порядні хлопці. Міркували вони десь так: триматимемося разом, поки не набриднемо один одному. Тоді почнуться сварки, бійки, колотнечі. А насамкінець... Так, той, що виживе, зможе повернутися до Катрін.

Люди в селі так сміялися з відьминих чоловіків, що ті мало не плакали. Люди чудувалися: такі сильні, тверді хлопці — і раптом сплхували. Тоді хтось зронив слово «відьмацтво» — і справу вирішено.

Катрін спалили в день Миколая. Було сонячно й морозно. Її три чоловіки розійшлись, а наступного року їх знайшли в долині. Ці нещасники прийшли сюди взимку й або померли з голоду, або замерзли.

Ми йдемо удвох пізнього літа. Добираємося до печери — діри в скелі, малопомітної, бо замуленої деревами. Забравшись туди, сміємося до чорного склепіння. Воно відгукується такою вимученою луною, що ми тут же вилазимо назовні. Катрін всюди — у всьому, що нас оточує. Хочеться тут залишитися. Простягти руку з дійсності, в якій ідеш, до дійсності, в якій живе Катрін, окликнути цю жінку й втримати при собі самому. Окликнути й втримати — в дійсності, в житті...

ПАН МАГНУС

Власне, на цьому місці закінчується море, хоч і намагається пролізти вглиб суші. Ще на кількадесят кілометрів жене вузькими фіордами свої рухливі води та пронизливі вітри. Край йому там, де розляглося місто, яке живе з багатих навколишніх сіл, з того, що може дати море. І все-таки тут воно ще є, дарма що його й не видно. Над нами віють морські вітри, сунеться густа імла, на побережжі витає дух згнилих водоростей та солоної води. Не видно моря, ми на шхерах, однак ні на мить не забуваємо, що воно близько. Навіть тут, у селі, бачимо поодиноких чайок, що кружляють над полем. Кажуть, це на дощ, коли вони опускаються низько, аж до самої стерні, мало не зачіпаючи її дзьобами, й шукають поживи на угіддях курей. Так стверджує пан Магнус. Він каже, що чайки навіть полюють на курей, а це, як на мене, свідчить про непоганий смак цих крилатих ловців. У пана Магнуса чимало таких тверджень. Не всі я розумію. Йому важко говорити. Багато чого з тої мови я ніяк не можу втямити. Він мимрить, я раз у раз киваю, — так, так, звісно ж, — щоб зробити йому радість, та все ж не доберу, що каже. Захворів він шістнадцять років тому. Інсульт. Ось як він описує свою недугу:

— Еге-ге-ге... і-і-іннн-сссу-у-ульт, — описовий жест здоровою правою рукою. — Еге-е-еге... угу-гу-у... шіссс-на-а-а-цять, — ще один жест, якого я не розумію, а тоді — з великою натугою: — ро-о-оків!

Ця розмова триває добрих півгодини. Тоді ми розходимося — кожен у свій бік. Він штовхає тачку до пристані. Звідти попливе

човном до міста. На тачці пан Магнус везе короб із курчатами. Продає ці курчата в місті й на кожному баришує десять ере. Тригодинне плавання. Раніше, коли ходили під вітрилами, на таке йшов весь день. Він вважає, що це коротка мандрівка. Заробляє кілька крон на кожному рейсі, а подорожує раз на тиждень.

Живе він скромно, на перший погляд майже непомітно, особливо якщо подумаєш про американського мультимільонера, який витрачає на облаштування ванної у своїй віллі стільки грошей, що ось це приморське село могло б на них жити кільканадцять літ. Однак у цьому селі життя пана Магнуса (єге ж, люди кажуть «хижина пана Магнуса, обійстя пана Магнуса») — значуще, це життя великої, неповторної людини.

Пройшовши трохи, я обертаюся й дивлюся йому вслід. Він огрядний і сутулий, матня звисає доволі низько, й за кожним кроком шов крутиться, як стрілка компаса. Рипить тачка, несолодко доводиться курчатам тут, на широких просторах. Передо мною простягається фіорд. Осіннє сонце кидає проміння на воду, шхери та приморське сільце. На побережжі стоять сірі домики. Видається, що мерзнуть під далеким сонцем. Тутешні жителі рибалють і обробляють землю. Усі вони косять сіно й збирають врожай, небагато цього добра. Корови, одна-дві на кожний двір, виходять пастися на ту дещицю, що можна знайти на стернищі й вигоні. Біля берега люди лагодять сіті й човни перед осінньою риболовлею.

Оглядаюся на село, де я мешкав цього літа. На противагу цьому, прибережному, воно велике й багате. Садиби розляглися не так тісно, як тут, там більше місця. Стоять вони по обидва боки річки — жовті плями в пожовклому лісі. На гряді червоніє осінь. Щороку достаток. Щороку достаток. У безгомінні, завислому над селом, почувеш ці слова від дзюркотливих гірських струмків, шелестливого лісу: щороку достаток, щороку достаток. Інших слів немає. Це привітання тиші злітає увись, немов думка, від усього, що тут бачиш.

До цих багатих господарств приходить пан Магнус. Єдине, що залишилось у нього після колишніх гараздів, — це добре ім'я. Як розповідали мені, мав із нього бути освічений чоловік, великий син села, окраса й гордість. Послали Магнуса до міста, але він утік додому. Перегодивши кілька років, знову послали. Там він залишився й по-своєрідному прославився. Двадцятидворічним успадкував свою садибу — не там, де тепер живе, а в цьо-

му багатому селі. Двадцятип'ятирічним став володіти цим господарством. Люди похитували головами й казали: «Ох, той пан Магнус! Просидів там у місті й вивчився на пияка. Чому? Він мав стільки знайомств... Той пан Магнус!»

Згодом він кинув пити.

Господарство належало вже не йому. Не знаю Магнусових родичів. Цілком можливо, що вигнали його. Дали якісь там гроші — і бувай здоров! Так чи сяк, але він зник. Мабуть, був далеко на півдні й вчився ще на когось — на робітника, поета, птахівника, а чи просто на людину. Нічого про це не знаю. Згодом повернувся й купив хатинку біля узбережжя. Значить, мав гроші, а раз так, то звали його по-колишньому — пан Магнус. Гроші в нього водилися. Дуже можливо, що вивчився на капіталіста, хтозна, або ще на когось, що видає гроші. Одне цілком певне — він відучився від чванства, властивого уродженцям багатого села, й у перші роки запрошував на Різдво до себе на справді розкішні учти. Запрошував усіх, не був скупий. Купував навіть ласощі для дітей і уділяв цього добра у різдвяні та новорічні святки — ходив від хати до хати. То був незвичайний чоловік, люди вважали, що він трохи схиблений і дуже багатий, дарма що живе на узбережжі. На третє Різдво стався параліч. З часом хворий таки став на ноги. Подейкували, що йому щось помикитилося, й міркували так: забагато було тої науки, таж голова не може всього вмістити. Язик йому ставав колом, пан Магнус кілька років не міг говорити, принаймні так, щоб його розуміли. Язик заплітався в роті й шукав потрібних слів. Важка це була справа, виходило тільки «ге-е-е» та «е-ге-е». Але поступово його стали краще розуміти, вловлювали вже багато чого із сказаного. Знали, що він дуже печальний, за чимсь тужить, що пережив багато прикрощів і тому повернувся сюди. Одного не могли втямити — того, що насправді він дуже бідний. Але це виявилось згодом.

Тепер він тут ходить. За звичкою його кличуть паном Магнусом. Купує курчат і молодих курей, тримає їх у хлівці, поки набереться повний короб, а тоді відвозить цей пташиний молодняк на пристань і пливе до міста. Заробляє за один раз близько двох крон. Що ж, є чимало людей, яким поводитьься не так добре, як йому.

Пан Магнус гекає й егегекає. Рипить тачка, курчатам далеко не з медом. Та над селом світить сонце, дарує широку й ласкаву усмішку.

Ось такі дні не закарбовуються в пам'яті. Не стається нічого вартого уваги. Так би мовити, дні без подробиць. Сяє сонце, прохолодний, хоч і легкий вітерець ніжно обвіває село, все тут світле, ясне й велике. І все ж такі дні запам'ятовуються по-особливому. Залишаються в споминах як свідки тихої подячної радості. Ніхто не забуває, що десь далеко у світі триває жаклива криза, що під питанням стоїть ціна самої культури. Ніхто не забуває, що люди, незліченні розпачливі людські істоти, гинуть із зброєю в руках. Ніхто не забуває, що велику частину світу формує крута, неблаганна сила, неусвідомлений рух вперед. Ніхто цього не забуває. А однак ходить отут, вдячний за сонце над селом, за свіже повітря, за барви природи, за цю тишу. Згадуються ці дні, як велика музика, що її сам не зумієш відтворити.

Усе, що діється, — це, власне кажучи, не події, а тихий потік життя на тлі нерухомих краєвидів. Раз на тиждень пан Магнус штовхає свою рипучу тачку до пристані. Пізно ввечері повертається додому човном, і тоді скрипить порожня тачка вузькою поганою вуличкою приморського села. Зустрівши когось, пан Магнус погегекає з ним якусь хвилинку — про те, кого зустрів, про те, що купив чи хотів купити. Про те, багато чи мало людей було на пароплаві. Про те, що панові Магнусу пора додому. Пора запарити каву.

Буває, що тачка рипить у тиші й ніхто не трапляється по дорозі. Бачу пана Магнуса здалеку й повільно йду назустріч. Щоб я хочу йому сказати? Нічого. Випадає сказати, що сьогодні хороша погода.

— Добрий вечір, пане Магнусе.

— Ге-е-ге.

Білий пароплав дав задній хід і набирає швидкість. Дим відноситься вітром на сушу й розпливається, білий, розріджений. Повернувши на вечірній пруг, сонце опускається й заходить за гряди. Ще сіється несміле світло. Поля пахнуть осінню, осінній призвук чути в повітрі, в голосах.

Пан Магнус повертає застигле, важке, одутле лице до мене й пробує усміхнутися. Егегекає. Либонь, дає знати, що я можу з ним трохи побути. Йду поруч нього, і нерівне рипіння тачки звучить немов розмова з полями та сутінками. Я балакаю, маю на те охоту. Вказую на поля й кажу, що вони набрали дивовижної блакитної барви з сіро-голубим відтінком, якого, мабуть, взагалі немає на світі. Здається, що це незглибима гладінь. Мій співрозмовник

жваво киває головою, неначе давно вже відкрив це собі, але ніколи не гадав, що хтось інший зумів відкрити таку просту річ. Кажу, що гірський гребінь синьо-чорний. Сонце ще світить, та ця стіна застує його. Пан Магнус киває головою, я сказав незаперечну правду.

Підходимо до його сірої хатки, господар дає мені знак зайти. Відчиняю хвіртку, від неї подвір'ям біжить вузьенька стежка з глибокими слідами коліс. Він завозить тачку в повітку, я супроводжую його й заглядаю всередину.

У напівтемряві на стіні висить шафка. Дивлюсь на неї — оце і є подія нинішнього дня. На дверцятах написано дату — 1816 рік — і зображено трьох геральдичних левів.

Показую пальцем — старовинна шафка, він киває головою: так, так, старовинна шафка. Виходимо надвір, хазяїн зачиняє двері повітки. Якийсь час я сиджу в нього. П'ємо каву й розмовляємо. Цілком добре його розумію. І ось іду додому, надворі вже стемніло.

Так сталося, що життя помалу переповнює мене, віддаляє від світу, в якому я жив кілька місяців тому, і притягає до іншого. Мене завжди радувало те, що живуть поля, росте трава, що поміж великих міст є поля картоплі та густі ліси. Однак ці міста все-таки найважливіші. Якось, приїхавши туди, я забажаю, щоб ми виводили далі нитку своїх предків і стали працювати на землі — хазяями чи наймитами. Чому я не маю садиби, чому не веду співучою чи гаркавою говіркою поважної мови з селянами про щорічні прибутки? Натомість я став кимсь таким, що навідується в гості й, на думку загалу, завжди готовий писати. Люди питають: «Чи зазнали ви тут якихось вражень? Чи напишете щось про тутешні справи? Нільс-Ульс-Андерс поїхав до Америки, його життя — це справдешній роман». «Та ні, тут нема на що дивитися, — кажуть інші люди. — У нас нічого не діється. Ось у місті, де ви живете, там, напевно, є про що писати?»

А тутешнє життя-буття...

До нас прийшла осінь, на полях лягла паморозь. Дме пронизливий вітер, на морі стало небезпечніше. Ми ще купаємося. Пірнаємо — шубовсть! — у холодну воду, сохнемо під скупим сонцем і ловимо дрижаки — востаннє цього року.

Тачка пана Магнуса рипить дорогою до пристані й назад. Рипіння допомагає нам рахувати тижні. Час від часу падає дощ, буває, що й кілька днів поспіль, і тоді лишень на якусь часину виглядає сонечко, щораз холодніше, щораз дальше. А вранці віють

осінні штормові вітри. Цілими днями сидимо вдома, слухаємо, як реве море, й думаємо про сірі хатинки на узбережжі, господарі яких живуть із моря і восени, і взимку.

Настають холоди. Нарешті нам пора їхати.

Пригадую одне з цього літа без подій — як я забажав купити шафку в пана Магнуса.

Я завітав до нього в один із останніх днів. Міг, звичайно, взяти з собою на пам'ять якийсь химерний камінець, стебельце трави, світлину, але забавило мене придбати шафку з левами. Мабуть, спокусився через дату. Ото похвалишся перед друзями: гляньте-но, оця річ із 1816 року, і натрапив я на неї в дровітні. Хто б міг подумати, що там знайдеться така вишукана шафка з такими розкішними левами! І відступиш убік, щоб гості подивилися на неї, покивали головами й сказали, що це справжня знахідка, вони теж таку хочуть, а чи немає там ще чогось подібного? І випнеш груди, наче сам її змайстрував чи принаймні здійснив подвиг — знайшов цю річ у дровітні.

Мені закортіло запопасти шафку.

І я подався до пана Магнуса.

— Добридень, — вітаюся.

— Еге-ге-е, — відповідає він.

— Маєте шафку у дровітні, — кажу йому. — Я б хотів подивитися на цю річ. Якщо схочете її продати мені.

Пожвавішавши, він згідливо киває. Ну звичайно.

«Крон зо п'ять можна було б дати, — розважаю я. — Десять — у крайньому разі. Більше ця шафка не вартує. Добре було б мати її».

Стоїмо у дровітні, господар відчиняє шафку й дає мені заглянути всередину. Вона понищена дужче, ніж я гадав. Розтріскана, розсохла, трухлява, багато років висіла під дірявим дахом. Повна розмаїтого непотребу — іржавих цвяхів, підків, пляшечок з-під ліків. «Еге, доведеться чистити», — думаю.

— Ну то що?

Пан Магнус втупився в землю й міркує. І каже:

— Ге. Е. Ссста-а-аро-о-вина. Ддві-і-ісссті ро-о-ків.

— Трохи понад сто, — не згоджуюся я.

— Еге ж, — киває він головою, зиркнувши на дату.

— То скільки?

— Скажімо, двісті, — вимучує він із себе.

— Двісті років? — дивуюся з його впертости.

— Крон, — відказує пан Магнус, спокійно дивлячись на мене.
Йй-бо, здурів. Заправив двісті крон за такий мотлох.

Я хитаю головою, бере мене на сміх. Та він, незворушний, глядить мені у вічі й покивує.

— Двісті.

Тут не посперечаєшся. Іду собі геть.

У штормах, у водяному пилі скінчилося літо, почалася осінь. Прийшовши з моря, вона, як безумець, шаленіє над землею й мете. І уляжеться, ставши ранньою зимою, білою зимою, осілою на гірських хребтах. Ми ще не від'їхали? Ще й досі тут?

Іду гомінким містом, незабаром Різдво. Досі не можу усвідомити, що я не там, на узбережжі.

Ми поверталися до міста в човні за компанію з паном Магнусом. Він віз курчат, мав із собою також шафку. Накрив її старим коцом. Видко, боявся, що до старих подряпин на цьому хламітті додадуться нові від чогось не вартого двохсот крон.

Напрочуд розумні були його очі того дня.

Що ми відаємо про людей? Чи при здоровому глузді пан Магнус, чи, може, його посіла невідступна божевільна ідея? Щоб він собі гадає про мене? Що я теж під владою безумної ідеї — конче придбати цю стару шафку?

— Е-ге ге-е, — каже він.

Не розумію, про що мова. Він, бачу, конче хоче щось висловити. Киваю, кажу «звичайно ж».

— Еге-ге, — веде далі мій попутник. — Ссстто к-ро-он.

Ось ці слова я второпав. Відбили мені бажання купити цю шафку. Ніякої радості не буде з неї. Пан Магнус мав би сказати:

— Тисяча крон!

Але не знижувати ціну. О ні, не знижувати!

Село замів сніг. Море живе повнокровно, це єдина по-справжньому жива істота тепер, коли все замерзло й залякло. У Святвечір, як мені оповідали, пан Магнус виходить на берег моря, вистоює там і егегекає сам до себе. Розмовляє з неспокійним темним фіордом.

— Еге! — каже. Це означає: — Привіт кожному з вас! Привіт, море!

А ми в наших містах не розуміємо цього. Міста скували нас. Думаємо про світ, повен зовсім іншого неспокою.

ЗМІСТ

I

Тяжка мить	8
У Гагелів	25
Бурелл знесилюється	43
Неспокійний час Євгенії	61
Ще раз, капітане!	74

II

Зупинка у краю боліт	82
Габріель-підкидьок	93
Зимова гра	100

III

На новій дорозі	116
Молодь за часів війни	122
Довгобородий	130

IV

Дійсність	138
Пан Магнус	143

Літературно-художнє видання

Ейвінд Юнсон
Ще раз, капітане!

Переклад зі шведської
Олега Короля

Редактор: Олег Король
Дизайн обкладинки, оригінал-макет і верстання: Юра Пікасо

Підписано до друку 01.04.13. Формат 60×84/16
Друк офсетний. Гарнітура *PT Serif*. 8,7 умов. друк. арк.
Наклад 500 прим. Зам. № 73

Видавництво «Крок»
Свідоцтво ДК №3538 від 30.07.2009 р.
вул. Гайова, 56, м. Тернопіль, 46006
тел. +38 (0352) 24-84-36
info@krokbooks.com
www.KrokBooks.com

Віддруковано з готових діапозитивів
в друкарні ТОВ «Друкарня «Рута»
(свід. Серія ДК №4060 від 29.04.2011 р.)
м. Кам'янець-Подільський, вул. Пархоменка, 1
тел. 0 38 494 22 50, drukruta@ukr.net

Йовінд Юнсон (1900—1976) — шведський письменник, сценарист. Закінчивши неовну середню школу, працював на різних роботах, був співробітником багатьох газет. Упродовж кількох років відвідав Німеччину, Францію й тимчасово оселився у Швейцарії. Завдяки самонавчанню він здобув напрочуд багату освіту — одну з його прикметних рис.

Його перша збірка новел — «Четверо чужоземців» (1924). Наступним став роман «Тітани і справедливість» (1925). Вплив психоаналізу на Юнсона позначився в романі «Сногади» (1928). З ідкою іронією автор зображає постать фабриканта в романі «Коментарі до надіння зірки» (1929). Цикл автобіографічних романів про Улофа (1934—1937) розповідає про долі робітничої молоді, описує шлях Юнсона до знання, громадянської свідомости, віри в самого себе й зрілости. Перед Другою світовою війною й у її часи письменник палко захищав демократію в її боротьбі з диктатурою. Антифашистську спрямованість мають роман «Нічне навчання» (1938) і трилогія «Крілон» (1941—1943). Повісті «Пан супроти Спарти» (1946), «Прибій» (1946) на сюжет «Одіссеї», філософсько-історичні романи «Мрії про троянди і полум'я» (1949) та «Хмари над Метапонтом» (1957) пройняті духом символізму. Автор роману «Епоха його величности» (1960) про правління Карла Великого.

Юнсона вважають одним із найвизначніших шведських літераторів. 1957 року він став членом Шведської академії. Разом із Гаррі Мартінсоном у 1974 році дістав Нобелівську премію — «за майстерність прози, що охоплює багато країн та епох і служить ідеї свободи».

1974

ISBN 978-966-2362-73-2

9 789662 362732 >

www.krokbooks.com